

รายงานโครงการวิจัย

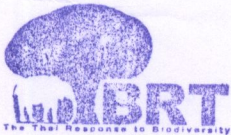
เรื่อง

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาคองเหล้า
ในภาคเหนือของประเทศไทย

A study on Herbal Medicinal for Making Spiritual Liquor
in Northern Thailand

เสนอต่อ

โครงการพัฒนางานองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพ

โครงการพัฒนางานองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย
c/o ศูนย์พันธุวิศวกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพแห่งชาติ
อาคารสำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ
73/1 ถนนพระรามที่ 6 เขตราชเทวี
กรุงเทพฯ 10400

คณะผู้วิจัย

นายสันติ วัฒนธนา (วิจัย) (๖๖) (๖) ๖๖
นางภาวิณี กุ่มแก้ว ๓ ส.ค. 2541
นายณนอม ทองกุล
น.ส.วรุณ ละอองศรี
นายพิทักษ์ ปัญญาจันทร์

ที่ปรึกษาโครงการ

ดร.วิระชัย ณ นคร

สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
องค์การสวนพฤกษศาสตร์ สำนักนายกรัชมุนตรี

รายงานโครงการวิจัย

เรื่อง

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาตองเหล้า
ในภาคเหนือของประเทศไทย

A study on Herbal Medicinal for Making Spiritual Liquor
in Northern Thailand

เสนอต่อ

โครงการพัฒนางานความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพ
ในประเทศไทย
(BRT)

คณะผู้วิจัย

นายสันติ วัฒนฐานะ
นางภาวิณี กุมเพชร
นายถนอม ทองกุล
น.ส.วรนุช ละอองศรี
นายพิทักษ์ ปัญญาจันทร์

ที่ปรึกษาโครงการ

ดร.วีระชัย ณ นคร

สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
องค์การสวนพฤกษศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตร

๓๐ ๕ ๖๖

ที่ ๖๖

องค์การสวนพฤกษศาสตร์
พระบาทสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
๐-๖๖๖ ๖๖๖๖
๕๐๑๘๐

กิตติกรรมประกาศ

โครงการการศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาของเหล้า ในภาคเหนือของประเทศไทย สำเร็จลงได้ด้วยความสำเร็จจากโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (BRT) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนงานวิจัยนี้ และดร.วีระชัย ณ นคร ผู้อำนวยการองค์การสวนพฤกษศาสตร์ ที่ได้กรุณาสับสนุนผลักดันให้เกิดงานวิจัยนี้ขึ้น และเป็นที่ปรึกษาแก่คณะผู้วิจัย ในช่วงทำการศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่องด้วยดีตลอดมา ตลอดจนตรวจสอบพันธุ์ไม้ และแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ในรายงาน

ขอขอบพระคุณ ดร.ชูศรี ไตรสนธิ และผศ.ปริทรรศน์ ไตรสนธิ ที่ได้ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับวิธีการวิจัยทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน และแนวทางการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ J.F. Maxwell แห่งภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาช่วยตรวจสอบความถูกต้องของพันธุ์ไม้แห้ง ตลอดจนข้อมูลเอกสารทางพฤกษศาสตร์ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์หาชื่อพันธุ์ไม้

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานแพทย์แผนไทย ภาคเหนือ ทุกท่านที่ได้ให้ความกรุณาในการศึกษาข้อมูลตำรายาที่ทางศูนย์ฯ ได้ทำการแปลจากภาษาล้านนาเป็นภาษากลาง ตลอดจนแนะนำหมอยาพื้นบ้านแก่คณะผู้วิจัย ทำให้การรวบรวมข้อมูลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ ชมรมหมอยาพื้นบ้านดักกะสีลา อ.พร้าว ชมรมหมอยาพื้นบ้านหางดง อ.หางดง ชมรมหมอยาพื้นบ้านปญจะสีลา อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ และหมอยาพื้นบ้านในภาคเหนือทุกท่านที่ให้ความร่วมมือในการรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี

และสุดท้ายขอขอบพระคุณ คุณวาสนา ศิริเพิ่มพูล ที่ช่วยจัดพิมพ์ และแก้ไขคำผิดในรายงานฉบับนี้ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และพนักงานฝ่ายวิชาการ-หอพรรณ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ทุกท่าน ที่ให้กำลังใจและสนับสนุนในทุกๆ ด้านด้วยดีมาตลอด

คณะผู้วิจัย

กุมภาพันธ์ 2541

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาตองเหล้า ในภาคเหนือของประเทศไทย

A study on Herbal Medicine for Making Spiritual Liquor
in Northern Thailand

บทคัดย่อ

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาตองเหล้าในภาคเหนือของประเทศไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูลพืชสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบของยาตองเหล้า สูตรตำรับ และสรรพคุณ อันเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา พร้อมทั้งศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ชนิดพันธุ์ที่ถูกต้อง และรวบรวมพันธุ์พืชสมุนไพรเหล่านั้น ปลุกที่สวนพฤกษศาสตร์ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ เพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษาต่อไป โดยวิธีการสอบถามข้อมูลจากหมอชาพื้นบ้านในท้องที่ต่างๆ และจากตำรายาล้านนา จากนั้นได้ทำการศึกษาและเก็บตัวอย่างพันธุ์ไม้ร่วมกับหมอชาพื้นบ้าน แล้วนำมาตรวจสอบชื่อทางพฤกษศาสตร์ด้วยรูปวิธาน (Key) เปรียบเทียบตัวอย่างที่หอพรรณไม้ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ (QBG) หอพรรณไม้ คณะวิทยาศาสตร์ และคณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (CMU) หอพรรณไม้ กรมป่าไม้ (BKF) และหอพรรณไม้กรมวิชาการเกษตร (BK) เก็บตัวอย่างไว้ที่หอพรรณไม้ องค์การสวนพฤกษศาสตร์

ผลจากการศึกษาระหว่างเดือนกรกฎาคม 2539 ถึง เดือนตุลาคม 2540 สามารถรวบรวมสูตรตำรับได้ 91 สูตร พืชที่ใช้เป็นส่วนประกอบของยาตองเหล้า 242 ชนิด สามารถวิเคราะห์หาชื่อทางพฤกษศาสตร์ได้ 209 ชนิด (species) 166 สกุล (genus) รวมอยู่ใน 77 วงศ์ (family) ที่หาชื่อได้เฉพาะสกุล 12 ชนิด และไม่สามารถวิเคราะห์หาชื่อได้อีก 21 ชนิด พืชสมุนไพรที่นำมาปลูกในสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ จ.เชียงใหม่ มีทั้งสิ้น 70 ชนิด พืชสมุนไพรที่เป็นตัวยานหลักทางภาคเหนือ อาทิ จะค่าน (*Piper* sp.) ฝาง (*Caesalpinia sappan*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) กำลังเลื้อยโครง (*Betula alnoides*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) รวงแดง (*Ventilago denticulata*) พริกไทย (*Piper nigrum*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) กำลังช้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) จะค่านแดง (*Piper* sp.) ใต้ไม่รู้ล้ม (*Elephantopus scaber*) เปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius*) มาแม็กกล้า (*Polygala chinensis*) มะเขือแจ้ป่าแพะ (*Polygala crotalarioides*) มะเขือแจ้ (*Solanum aculeatissima*) หัสคีน (*Croton birmanicus*) ลมแล้ง (*Cassia fistula*) เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) จุ่งจาลิง (*Tinospora crispa*) ขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) และสี่เลื้อยน้อย (*Vitex trifolia*)

Abstract

A study on herbal medicine for making spiritual liquor in Northern Thailand was conducted aiming at collecting the local wisdom on information of the plant species, spirit liquor formulas and their indication. The living specimens also were brought to planted at the Botanical Garden, for further study. Information was gathered from local practitioners and Lanna prescription records and followed by field collecting trip with local practitioners. Specimens were identify by standard method of Identification and compared with specimens at the Herbarium, Botanical Organization (QBG); Herbarium, Royal Forest Department (BKF); Herbarium, Agriculture Department (BK); and Herbarium, Faculty of Science and Faculty of Pharmacy, Chiang Mai University (CMU).

The result from the study during July 1996-October 1997 indicates 91 tincture formulas, and 242 species of plant used in the preparation of spirit liquor. A number of 209 species, 166 genera and 77 families were identified. There are 12 species known only to the genus name and 21 species are left unknown. A number of 70 species have brought to planted at Queen Sirikit Botanic Garden, Chiang Mai. Some major groups of high value medicinal plant for making spiritual liquor in Northern Thailand are: *Piper* sp., *Caesalpinia sappan*, *Plumbago indica*, *Betula alnoides*, *Securidaca inappendiculata*, *Ventilago denticulata*, *Piper nigrum*, *Reissanthia grahamii*, *Hiptage bengalensis* var. *candicans*, *Piper retrofractum*, *Elephantopus scaber*, *Croton oblongifolius*, *Polygala chinensis*, *Polygala crotalarioides*, *Solanum aculeatissima*, *Croton birmanicus*, *Cassia fistula*, *Leea indica*, *Tinospora crispa*, *Cassia siamea*, and *Vitex trifolia*.

สารบัญเรื่อง

	หน้า
บทนำ	1
- ความหมายของพืชสมุนไพร	3
- ความหมายของยาดอกเหล้า	3
การศึกษาเอกสาร	6
วิธีการศึกษาและวิจัย	11
ผลการศึกษา	14
- สูตรตำรับยาดอกเหล้า	14
- การสำรวจพืชสมุนไพรที่มีจำหน่ายตามร้านขายยาแผนโบราณ	36
- รายชื่อพืชที่ใช้เป็นยาดอกเหล้า ในภาคเหนือ	39
- รายชื่อพืชสมุนไพรที่นำมาปลูก ที่สวนพฤกษศาสตร์	48
- ลักษณะทางพฤกษศาสตร์พืช	51
สรุปและวิจารณ์ผลการศึกษาและวิจัย	156
เอกสารอ้างอิง	178

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้าที่
แผนที่พื้นที่ทำการสำรวจและวิจัย	155
1. ขวดโหลยาแดงที่มีวางจำหน่ายทั่วไปในภาคเหนือ	160
2. ป้ายชื่อและสรรพคุณของยาแดงเหล่า	160
3. สมุนไพรยาแดงเหล่าบรรจุถุง	160
4. ร้านขายยาแผนโบราณใน จ.เชียงใหม่	160
5. หมอยาพื้นบ้านและตำรายาล้านนา	160
6. การเก็บยาของหมอยาพื้นบ้าน	161
7. ศึกษาพันธุ์ไม้ร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน อ.สันทราย จ.เชียงใหม่	161
8. ศึกษาพันธุ์ไม้ร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน อ.ศรีเมษ จ.สุโขทัย	161
9. ศึกษาพันธุ์ไม้ร่วมกับหมอยาชาวเขาเผ่าม้ง ดอยสุเทพ จ.เชียงใหม่	161
10. ศึกษาพันธุ์ไม้ร่วมกับหมอยาพื้นบ้านชมรมดักกะคิลา อ.พร้าว จ.เชียงใหม่	161
11. เก็บตัวอย่างต้นจริง เพื่อปลูกรวบรวมที่ สวนพฤกษศาสตร์ อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่	161
12. แปลงเพาะชำพืชสมุนไพร ที่ใช้ทำยาแดงเหล่า ที่สวนพฤกษศาสตร์	162
13. ต้นกล้าโคคลานที่ได้จากการเพาะเมล็ด	162
14. กวางแฉะ <i>Crotalaria albida</i> Heyne	162
15. กวางแฉะ <i>Desmodium renifolium</i> Schindl.	162
16. กวางแฉะ <i>Rubia cordifolia</i> L.	162
17. กวางแฉะ <i>Shuteria involucrata</i> (Wall.) Wight & Arn.	163

ภาพที่	หน้าที่
18. กวางแฉะ <i>Sauropus amoebiflorus</i> Airy Shaw	163
19. กาสะลอง <i>Millingtonia hortensis</i> Linn.f.	163
20. เกากองแกบแดง <i>Ventilago denticulata</i> Willd.	163
21. กำลัซ้างเผือก <i>Hiptage bengalensis</i> var. <i>candicans</i> P. Sirirugsa	164
22. กำลัซเลื้อยไคร้ง <i>Betula alnoides</i> Buch.-Ham.	164
23. เกากำลัซ้างสาร <i>Peristrophe tinctoria</i> Nees	164
24. ข้าวเย็นเหนือ <i>Smilax corbularia</i> Kunth	164
25. ขอย <i>Streblus asper</i> Lour.	164
26. เขืองหูซ้าง <i>Leea macrophylla</i> Merr.	165
27. ขี้เหล็ก <i>Cassia siamea</i> Lamk	165
28. เคียะกัม <i>Euphorbia tirucalli</i> L.	165
29. จะคาน <i>Piper</i> sp.	165
30. จำปูนตัน <i>Indigofera caloneura</i> Kurz	165
31. จุงจาลิง <i>Tinospora crispa</i> Miers ex. Hook.f. & Thoms	166
32. ดองดึง <i>Gloriosa superba</i> L.	166
33. เดื่อยหิน <i>Coix lacryma-jobi</i> L. var. <i>lacryma-jobi</i>	166
34. ไคไม่รุ้ลัม <i>Elephantopus scaber</i> L.	166
35. ตับเตาตัน <i>Diospyros ehretioides</i> Wall.	167
36. ดินเปิด <i>Alstonia scholaris</i> R.Br.	167
37. ถอน <i>Albizia procera</i> Benth.	167

ภาพที่	หน้าที่
38. ฝรั่ง <i>Clerodendrum colebrookianum</i> Walp.	167
39. ปิดปิวขาว <i>Plumbago zeylanica</i> L.	167
40. ปิดปิวแดง <i>Plumbago indica</i> L.	168
41. ฝรั่ง <i>Piper</i> sp.	168
42. ฝรั่ง <i>Zingiber purpureum</i> Roscoe	168
43. เปล้าทองแตก <i>Baliospermum montanum</i> Muell. Arg.	168
44. เปล้าน้อย <i>Croton sublyratus</i> Kurz	168
45. เปล้าเลือด <i>Dioscorea decipiens</i> Hook.f.	169
46. เปล้าหลวง <i>Croton oblongifolius</i> Roxb.	169
47. ฝรั่งเปิดค้อน <i>Disporum calcaratum</i> Don	169
48. ฝรั่ง <i>Caesalpinia sappan</i> L.	169
49. ฝรั่งมือเหล็ก <i>Premna herbacea</i> Roxb.	170
50. ฝรั่งน้อย <i>Piper nigrum</i> L.	170
51. ฝรั่งใหญ่ <i>Stachytarpheta indica</i> Vahl	170
52. มะเขือแจ้ <i>Solanum aculeatissimum</i> Jacq.	170
53. มะเขือแจ้เครือ <i>Securidaca inappendiculata</i> Hassk.	170
54. มะเขือแจ้ป่าแพะ <i>Polygala crotararioides</i> Ham.	171
55. มะขาง <i>Madhuca stipulacea</i> Fletch.	171
56. มะคูก <i>Siphonodon celastrineus</i> Griff.	171
57. มะเด็ง <i>Strychnos nux-blanda</i> A.W. Willd.	171

ภาพที่	หน้าที่
58. มะปิ่น <i>Aegle marmelos</i> (L.) Corr.	171
59. มะโหด <i>Erythroxylum cuneatum</i> Kurz	172
60. มาแมกกล้า <i>Polygala chinensis</i> L.	172
61. มาสามตอน <i>Asparagus filicinus</i> Buch.-Ham.	172
62. มาหลังเหล็ก <i>Lasianthus kurzii</i> Hook.f.	173
63. แมวไม้ <i>Agapetes hosseana</i> Diels	173
64. ยอ <i>Morinda citrifolia</i> L.	173
65. ลมแล้ง <i>Cassia fistula</i> L.	173
66. ลับมีนหลวง <i>Cassia alata</i> L.	173
67. เล็งจ๊วน <i>Clerodendrum patasites</i> S. Moore	174
68. สมอพิเภก <i>Terminalia bellerica</i> Roxb.	174
69. สะเภาลม <i>Sesbania sesban</i> Merr.	174
70. สีนวดใหญ่ <i>Lepisanthes rubiginosa</i> Leenh.	174
71. โสมบ้าน <i>Talinum paniculatum</i> Garth.	174
72. หญ้าหงอนนาค <i>Barleria strigosa</i> Willd.	175
73. หญ้าหนูตัน <i>Dianella ensifolia</i> Red.	175
74. หมากหลอด <i>Elaeagnus latifolia</i> L.	175
75. หัสคีน <i>Croton birmanicus</i> Muell. Arg.	175
76. แหวนหมู <i>Cyperus rotundus</i> L.	175
77. ฮอสะพายควาย <i>Gouania leptostachya</i> DC.	176

ภาพที่	หน้าที่
78. ออสะพายควาย <i>Reissanthia grahamii</i> Ding Hoa	176
79. ออสะพายควาย <i>Berchemia floribunda</i> Wall. ex. Brongn.	176
80. วัชรดักทราย <i>Arundina graminifolia</i> Hochr.	176
81. ชากแดง <i>Tadehagi triquetrum</i> Ohashi	177
82. ชากเหลือง <i>Desmodium oblongum</i> Benth.	177
83. ชากขาว <i>Acorus calamus</i> L.	177

บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้น และได้รับอิทธิพลจากลมมรสุม ทั้งจากมหาสมุทรอินเดีย และจากมหาสมุทรแปซิฟิก ทำให้มีฝนตกชุกทั่วประเทศ ประกอบกับมีความหลากหลายของพื้นที่ ซึ่งสามารถจำแนกสภาพป่าได้ถึง 14 ประเภท (วีระชัย ณ นคร, 2536) ข้อมูลจากการสำรวจพันธุ์ไม้ในประเทศไทยของนักพฤกษศาสตร์ พบว่ามีประมาณ 15,000 ชนิด พันธุ์ไม้ส่วนใหญ่กระจายพันธุ์มาจากอินเดีย จีน คาบสมุทจีน ไต้หวัน มาเลเซีย และทางมหาสมุทรแปซิฟิก จึงนับได้ว่าประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการกระจายพันธุ์ไม้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พันธุ์ไม้ที่ปรากฏในประเทศไทยเหล่านี้ คนไทยได้นำมาใช้ประโยชน์ ในแง่ต่างๆ ที่เป็นปัจจัยสี่ ในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่โบราณ การใช้ประโยชน์จากพันธุ์พืชในลักษณะต่างๆ นั้น จะต้องผ่านประสบการณ์การทดลอง และทดสอบการใช้ของคนรุ่นก่อนๆ ในอดีต แล้วทำการเก็บข้อมูลประโยชน์ และโทษ เป็นความรู้ที่ถ่ายทอดสืบต่อมาสู่คนรุ่นหลัง ซึ่งความรู้เหล่านี้เราเรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องการใช้สมุนไพรไทยได้มีอย่างแพร่หลายมาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในอดีต นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งมีการสร้างเขาสรรพยาไว้เป็นแหล่งสมุนไพร สำหรับให้ชาวบ้านได้เก็บใช้รักษาตัวเอง ปัจจุบันพื้นที่ที่เป็นเขาสรรพยานี้อยู่ในบริเวณเขตอุทยานแห่งชาติรามคำแหง อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย

ตามบันทึกทางประวัติศาสตร์ พบว่ามีการใช้สมุนไพรที่ประเทศอินเดียก่อน แล้วสืบทอดมายังประเทศจีน มะละกา และสู่ประเทศไทย (สมพร ภูติยานันต์, 2522) การใช้ยาพื้นบ้านเหล่านี้จะสืบทอดมาเรื่อยๆ ในขณะเดียวกันจะผ่านการทดสอบและเก็บข้อมูลกับผู้ป่วยไปด้วย และมีการปรับปรุงให้ดีขึ้น จนเกิดเป็นสูตรและตำรับยาสมุนไพรมากมาย

ในปัจจุบันได้มีการประเมินสูตรยาสมุนไพรที่ใช้รักษาโรคภัยต่างๆ ว่ามีมากกว่า 5,000 ตำรับ และที่ขึ้นทะเบียนกับกระทรวงสาธารณสุขแล้วมีจำนวนถึง 2,001 ตำรับ (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2539) การรวบรวมตำรายาไทยยังคงต้องทำการรวบรวมอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้ข้อมูลทางภูมิปัญญาให้มากที่สุดก่อนที่จะสูญหาย อันจะเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิจัยขั้นสูงต่อไป

ปัญหาหนึ่งของการศึกษาและรวบรวมสมุนไพรไทยคือ ไม่ค่อยมีการบันทึกเกี่ยวกับลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชแต่ละชนิดประกอบไปด้วย ทำให้ได้ข้อมูลที่ไม่สมบูรณ์ และเนื่องจากตำรายาต่างๆ ที่สืบทอดกันมาส่วนใหญ่มีเพียงชื่อพืชสมุนไพร และไม่ได้บอกลักษณะของพืชนั้นๆ อย่างละเอียด จึงอาจทำให้เกิดความสับสนในการศึกษาได้

การศึกษาทางพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน (ethnobotany) จึงเข้ามามีบทบาทในการศึกษาถึงกรรมวิธีการใช้พืชสมุนไพร โดยทำการศึกษารวบรวมข้อมูลจากหมอชา ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านการใช้ยาสมุนไพร ทั้งตำรายาและชนิดพืชที่ใช้โดยตรง จากนั้นจะทำการศึกษาทบทวนลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชแต่ละชนิด เพื่อนำข้อมูลมาเป็นพื้นฐานที่ถูกต้องในการจัดการอนุรักษ์ และพัฒนาศักยภาพของพืชแต่ละชนิดต่อไป

พืชที่ใช้ทำยาแดงเหล้า เป็นสมุนไพรอีกกลุ่มหนึ่งที่กำลังเป็นที่สนใจกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือชาวชนบทจะนิยมดื่มกันมาก เห็นได้จากมีร้านจำหน่ายยาแดงเหล้าอยู่ทั่วไป ด้วยว่าสมุนไพรจะมีการจำหน่ายผ่านกันเป็นทอดๆ บางครั้งผู้จำหน่ายยาแดงเหล้าจะไปซื้อตามร้านขายยา ซึ่งเป็นตัวกลางรับตัวยามาอีกทอดหนึ่ง มักเป็นส่วนต่างๆ ของพืชโดยมิได้มีการนำพืชมาใช้ทั้งต้น ทำให้โอกาสที่จะพบเห็นต้นจริงของพืชสมุนไพรมีน้อยมาก

ส่วนของพืชที่ใช้ทำยาแดงเหล้า ส่วนใหญ่จะใช้ ราก ต้น เถา และแก่น จากที่มีความนิยมบริโภคกันมาก จึงมีโอกาสนำพืชเหล่านั้นเริ่มลดลงและหายากขึ้น เนื่องจากยังไม่ได้มีการขยายพันธุ์เพื่อการนี้ การนำมาใช้จึงต้องเข้าไปเก็บเกี่ยวจากป่าธรรมชาติ นอกจากนี้การเก็บเป็นจำนวนมาก และการใช้ยาอย่างสิ้นเปลืองไม่ถูกวิธีก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พืชสมุนไพรเหล่านี้มีโอกาสสูญพันธุ์ได้เร็วยิ่งขึ้น สมุนไพรที่ใช้ทำยาแดงเหล้าจึงเป็นพืชอีกกลุ่มหนึ่ง ที่ควรเร่งให้มีการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นอย่างเร่งด่วน

การศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาแดงเหล้าในภาคเหนือของประเทศไทย เป็นการรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นสาขาหนึ่ง ที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะแบบที่แตกต่างไปจากภาคอื่นๆ ของประเทศ และเป็นภูมิปัญญาที่กำลังจะสูญหายไปทุกที พร้อมไปกับการสูญเสียทรัพยากรพืช ที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรม

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชแต่ละชนิดเป็นสิ่งที่ช่วยให้เราได้รู้จักว่าพืชมีรูปร่างหน้าตาอย่างไร และเป็นข้อมูลที่ใช้ประกอบในการวิเคราะห์หาชื่อวิทยาศาสตร์ (scientific name) ซึ่งชื่อวิทยาศาสตร์จะเป็นชื่อของพืชที่เป็นสากลและมีชื่อเดียว ดังนั้นจึงช่วยจัดปัญหาชื่อพ้อง หรือชื่อที่เรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นได้

การรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการใช้พืชชนิดต่างๆ และที่เป็นชิ้นส่วนที่นำมาประกอบเป็นยาแดงเหล้า เป็นสิ่งหนึ่งที่จะต้องเร่งทำการรวบรวมให้ได้มากที่สุด เพราะข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้สามารถนำไปใช้เพื่อการอนุรักษ์ ส่งเสริมให้มีการใช้อย่างถูกวิธี และขยายพันธุ์ ตลอดจนเป็นข้อมูลนำไปศึกษาวิจัยทางพฤกษเคมีขั้นสูงต่อไป

ความหมายของสมุนไพร

ตามพระราชบัญญัติยา พ.ศ. 2510 คำจำกัดความของพืชสมุนไพรคือ ยาที่ได้จาก พืช สัตว์ แร่ธาตุ จากธรรมชาติที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพทางโครงสร้างภายใน สามารถนำมาใช้เป็นยา รักษาโรคต่างๆ และบำรุงร่างกายได้ โดยทั่วไปแล้วเรามักจะนึกถึงพืชมากกว่าสัตว์และแร่ธาตุ เนื่องจากมีพืชมากมายหลายชนิดที่ใช้เป็นยา และยังสามารถหาได้ง่ายกว่า ส่วนของสัตว์ที่ใช้เป็นยาสมุนไพร มักจะใช้ส่วนของ เลือด กระดูก ดี นอ เขี้ยว เป็นต้น ซึ่งค่อนข้างหายาก ราคาแพง และขัดต่อการอนุรักษ์อย่างชัดเจน จึงไม่ค่อยจะมีการกล่าวถึง

ความหมายของยาดองเหล้า

เป็นยาสมุนไพรที่เตรียมจากการนำสมุนไพรมาแช่ด้วยเหล้า โดยเหล้าจะเป็นตัวทำละลาย (solvent) (จิรเดช และ อรุณญา มโนสร้อย, 2537) มักจะเป็นตัวยาที่ละลายน้ำยาก ดังนั้นจึงไม่อาจเตรียมด้วยการต้มได้ (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2532)

หลักการของการทำยาดองนอกจากจะใช้แอลกอฮอล์เป็นตัวทำละลายแล้ว ยังเป็นวิธีการถนอมรักษายาวิธีหนึ่งด้วย เนื่องจากไม่ทำให้ยาสมุนไพรนั้นบูดเน่าได้ง่าย จุดเริ่มของการเลือกใช้เหล้ามาเป็นตัวทำละลาย อาจเนื่องมาจากการสังเกตเห็นว่ามีสีของเนื้อไม้ออกมา เมื่อมีการนำท่อนไม้หรือเครื่องยาแชลงในเหล้า และเหล้าเป็นตัวช่วยเพิ่มความร้อน ความอบอุ่นให้แก่ร่างกาย ทำให้เลือดลมไหลเวียนดีขึ้น เหล้าจึงเป็นยาด้วยเช่นกันหากบริโภคในปริมาณที่พอควร การนำสมุนไพรมาแช่เหล้าจึงเพิ่มสรรพคุณมากกว่าการต้มเหล้าธรรมดา

สรรพคุณของยาดองเหล้าจะขึ้นอยู่กับสรรพคุณของพืชที่นำมาใช้ และยังแตกต่างกันไปในแต่ละตำรับซึ่งใช้สมุนไพรผสมต่างๆ กัน แต่โดยรวมเกือบทุกตำรับจะมีสรรพคุณที่เกี่ยวกับการบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย ปวดหลัง ปวดเอวเนื่องจากการทำงานหนัก จึงเป็นที่นิยมสำหรับผู้ที่ใช้แรงงาน มีบางตำรับที่ใช้บำรุงโลหิตสำหรับสตรีหลังคลอดที่อยู่ไฟไม่ได้ และบางตำรับสามารถใช้รักษาผู้ป่วยที่เป็นโรคอัมพาตและเหน็บชาได้ นอกจากนี้ยังเชื่อว่ายาดองเหล้าบางตำรับเป็นยาบำรุงกำหนด ที่มีสรรพคุณอย่างได้ผล จึงเป็นที่นิยมของกลุ่มผู้ชายอีกด้วย

อย่างไรก็ตามได้มีข้อห้ามการบริโภคยาดองเหล้า สำหรับผู้ที่เป็นโรคความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ โรคตับ สตรีมีครรภ์ และผู้ที่มีอาการแพ้สุรา การบริโภคยาดองเหล้าในปริมาณที่มากเกินไป จะทำให้เกิดอาการเมาสุราได้ เช่นเดียวกับการดื่มสุราทั่วไป ดังนั้นจึงควรใช้ด้วยความระมัดระวังเป็นพิเศษเพื่อไม่ให้เกิดผลเสียตามมาภายหลัง

การดื่มยาดองเหล้าปกติจะบริโภคเพียงวันละสองครั้ง คือ เช้าและเย็น ก่อนรับประทานอาหาร ครั้งละหนึ่งถ้วยตะไล หรือ ประมาณ 30 ซีซี การดื่มยาดองเหล้าก่อนอาหาร มีความเชื่อว่าจะ

ทำให้รับประทานอาหารได้มากขึ้น จากการสอบถามผู้ที่ดื่มยาต้องเหล้า ทราบได้ว่ามีอาการร้อนระอุภายในร่างกาย ทำให้เชื่อกันว่ามีส่วนช่วยให้เลือดลมภายในร่างกายหมุนเวียนดียิ่งขึ้น อาการปวดเมื่อยต่างๆ ก็คลายหายไปด้วย ดังนั้นยาต้องเหล้าสูตรใดเมื่อดื่มแล้วผู้ดื่มทุเลาจากอาการดังกล่าว ก็จะเป็นสูตรที่นิยมหรือเชื่อว่าเป็นสูตรที่ได้ผล

ยาต้องเหล้าจะมีสูตรตำรับที่หลากหลาย ซึ่งแต่ละคนแต่ละท้องถิ่นจะไม่เหมือนกัน สูตรและตำรับที่มีอยู่จะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ในแต่ละสูตรก็ใช้พืชที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้ อาจแบ่งลักษณะการใช้ยาต้องเหล้าออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็นยาบำรุงกำลังและแก้ปวดเมื่อย และกลุ่มที่ใช้รักษาโรคด้านอื่น

ยาต้องเหล้ากลุ่มที่เป็นยาบำรุงกำลัง หมอยาพื้นบ้านใช้หลักการเสริมสร้างความสมบูรณ์ให้แก่ร่างกาย เมื่อร่างกายมีความสมบูรณ์มีกำลังวังชา ก็จะไม่เจ็บป่วยง่าย จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่นิยมใช้ยาต้องเหล้า เพราะใช้ได้นานและมีความสะดวกในการปรุง นอกจากนี้ยังพบว่าผู้ที่ไม่สามารถดื่มสุราสามารถนำบางสูตรเตรียมโดยวิธีการต้มได้เช่นกัน

สูตรยาต้องเหล้าที่มีอยู่มากมายนี้ ใช้พืชแตกต่างกันไป พืชบางชนิดเป็นพืชที่มีพิษ หรือเป็นอันตรายต่อร่างกาย การนำสูตรยาต้องเหล้ามาปรุงรับประทานเองจึงไม่ควรกระทำ ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเป็นผู้ปรุง และสูตรยาที่นอกเหนือจากยาบำรุงกำลัง ก่อนนำไปใช้จะต้องผ่านการวินิจฉัยของหมอยาก่อน ส่วนการปรุงยาหมอยาก็จะเป็นผู้ปรุงยาด้วยตนเองเช่นกัน

การเตรียมยาต้องเหล้านั้น เมื่อได้ตัวยามาแล้วนำไปสับเป็นชิ้นเล็กๆ โดยใช้จำนวนตามที่ระบุในแต่ละตำรับ แล้วนำไปห่อด้วยผ้าขาวบาง ใส่ในขวดโหล ต่อจากนั้นใส่เหล้าลงไปให้ท่วมตัวยา หรือตามอัตราส่วนที่ได้ระบุไว้ หากมีความจำเป็นในการเก็บตัวยาไว้ในโอกาสต่อไป ก็จะต้องนำตัวยาไปตากแดดให้แห้ง เพื่อป้องกันเชื้อรา บางครั้งจะทำการบดตัวยาให้เป็นผง ก่อนนำไปต้องเหล้า เพื่อให้แอลกอฮอล์ในเหล้าซึมซาบเข้าไปในเนื้อยาได้ดียิ่งขึ้น (พอม ตันติวัฒน์, 2522) หรืออาจใช้วิธีดองร้อนเพื่อย่นระยะเวลาการดอง โดยนำภาชนะใส่ตัวยาสมุนไฟที่แช่ด้วยเหล้า วางในหม้อหรือกระทะที่มีน้ำยกตั้งไฟจนน้ำเดือด วันละครั้งจนครบ 1-2 อาทิตย์ (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2532)

จากการเก็บข้อมูลการเตรียมยาต้องเหล้า ของผู้ที่นิยมบริโภค และตามร้านขายยาต้องทั่วไป พบว่ามีการใส่เหล้าลงในตัวยาปริมาณเท่าไรก็ได้ และเปลี่ยนตัวยาเมื่อสีและรสของยาต้องเหล้าจืดจาง ดังนั้นปริมาณของยาจะมากในช่วงแรกๆ ที่ทำการใส่เหล้าลงไป และต่อมาจะจางลง เป็นลักษณะการใช้ที่คล้ายกับการใช้ยาต้ม เมื่อยาจืดก็เลิกใช้

ขนาดและน้ำหนักของตัวยาที่ใช้ต้องเหล้า จะแตกต่างกันไป แต่มีไม่น้อยที่ไม่มีการระบุปริมาณ ซึ่งสามารถใส่ตัวยาปริมาณเท่าไรก็ได้ ทั้งนี้ต้องเป็นผู้มีความรู้ทางเภสัชกรรมแผนไทยเป็นอย่างดี จึงจะเป็นผู้ที่กำหนดขนาดและปริมาณตัวยาได้

อย่างไรก็ตามการบริโภคยาต้องเหล้า มีทั้งประโยชน์และโทษเช่นเดียวกับยาทั่วๆ ไป โทษของยาต้องเหล้า ประการแรกคือ ฤทธิ์ของเหล้าซึ่งหากบริโภคมากจะทำให้เกิดอาการเมาได้ และเป็นอันตรายสำหรับผู้ที่กำลังป่วยและสุขภาพไม่แข็งแรง ดังนั้นการใช้จึงควรปรึกษาผู้รู้หรือหมอยาพื้นบ้านก่อน ประการที่สองคือ พิษจากฤทธิ์ของตัวยาสมุนไพรโดยตรง

บางคนอาจมีอาการแพ้ยาสมุนไพร เช่นเดียวกับการใช้ยาแผนปัจจุบัน แต่มีโอกาสเกิดขึ้นได้น้อย เพราะยาสมุนไพรไม่ใช่สารเคมีชนิดเดียวเช่นยาแผนปัจจุบัน ฤทธิ์จึงไม่รุนแรง ยกเว้นพืชบางชนิด ซึ่งเมื่อรับประทานเข้าไปอาจถึงตายได้

หากเกิดอาการแพ้ขึ้นควรหยุดรับประทาน เพื่อให้อาการแพ้หายไป และอาจทดลองใช้ยาอีกครั้งด้วยความระมัดระวัง ถ้าอาการเกิดขึ้นเช่นเดิม แสดงว่าเป็นพิษของสมุนไพร ควรหยุด และเปลี่ยนไปใช้ยาอื่น หรือถ้าเกิดอาการแพ้รุนแรง ควรไปรับการรักษาที่สถานอนามัย หรือโรงพยาบาลต่อไป

อาการแพ้ยาสมุนไพรมีดังนี้ (กฤษณา ภูตะคาม, 2535)

1. มีอาการผื่นคันตามผิวหนัง อาจมีลักษณะเป็นตุ่มเล็กๆ ตุ่มโตๆ เป็นปื้น หรือเป็นเม็ดแบนคล้ายลมพิษ อาจบวมที่ตา ริมฝีปาก หรือเป็นดวงตามผิวหนัง
2. เบื่ออาหาร คลื่นไส้ อาเจียน (หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง) แต่ถ้ามีอาการเกิดก่อนกินยา อาจเป็นเพราะอาการของโรค
3. หูอื้อ ลิ่นชา ตามัว ผิวหนังชา
4. ประสาทความรู้สึกไวต่อสัมผัส เช่น เพียงเอามือแตะผิวหนังก็รู้สึกปวดแสบ เป็นต้น
5. ใจสั่น ใจเต้น รู้สึกวูบวาบคล้ายหัวใจจะหยุดเต้น และเป็นบ่อย
6. ตัวเหลือง ตาเหลือง ปัสสาวะเหลือง หรือเมื่อเขย่าเกิดฟองสีเหลือง อาการนี้แสดงถึงอันตราย ต้องรีบไปหาแพทย์

การใช้พืชสมุนไพรมาทำยาต้องเหล้าอย่างถูกวิธี ต้องใช้ให้ถูกต้อง ถูกส่วน ถูกขนาด ถูกวิธี และให้ถูกกับโรค ซึ่งจะต้องคำนึงถึงโรคที่ห้ามใช้ยาต้องเหล้าด้วย นอกจากนี้ยังต้องระมัดระวังเรื่องความสะดวกในการเก็บรักษา และการเตรียม เช่นเดียวกับการใช้ยาสมุนไพรประเภทอื่น

การศึกษาเอกสาร

จากการศึกษาเอกสาร เกี่ยวกับการสำรวจและศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชสมุนไพรในภาคเหนือของประเทศไทย ได้พบรายละเอียดดังนี้

ในปี พ.ศ. 2519 บุศบรรณ ณ สงขลา ได้เรียบเรียง สมุนไพรไทย ตอนที่ 1 ขึ้น มีทั้งชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อพื้นเมือง ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ นิเวศวิทยา และสรรพคุณ รวม 51 ชนิด 9 วงศ์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ เรียบเรียง ตอนที่สอง ต่อจากบุศบรรณ ณ สงขลา อีก 56 ชนิด 2 วงศ์ และในปี พ.ศ. 2525 เรียบเรียงในตอนที่สาม ต่ออีก 68 ชนิด 23 วงศ์ ในปี พ.ศ. 2528 ก่องกานดา ชยามฤต เรียบเรียงตอนที่สี่ อีก 133 ชนิด 14 วงศ์ และในปี พ.ศ. 2530 ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ เรียบเรียงตอนที่ห้า เพิ่มเติมอีก 156 ชนิด 19 วงศ์ รวมทั้งสิ้น 464 ชนิด 67 วงศ์

ในปี พ.ศ. 2520 สายใจ จงจิตจำนงค์ เพียว เหมือนวงศ์ญาติ และธนา คุณวิภูติสกุล ทำการรวบรวมและค้นคว้ารายละเอียดของสมุนไพรเขตร้อนที่ใช้เป็นยาธาตุ และยาแก้โรคเรื้อน ซึ่งได้รวบรวมชื่อ รายละเอียดของพืชที่มีคุณสมบัติเป็นยาอย่างเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่ พบ พืชที่ใช้เป็นยาธาตุ และยาช่วยเจริญอาหาร จำนวน 50 ชนิด พืชที่ใช้เป็นยาแก้โรคเรื้อน จำนวน 30 ชนิด (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี 1977, 1983 และ 1984 Edward F. Anderson ศึกษาพืชสมุนไพรของชาวอาข่า ในจังหวัดเชียงราย ในฤดูกาลต่างๆ โดยการสัมภาษณ์และเก็บตัวอย่างพันธุ์ไม้ ในบริเวณหมู่บ้าน และป่าใกล้หมู่บ้าน พบพืชสมุนไพร 121 ชนิด (species) ในจำนวนนี้มีพืชที่น่าสนใจ คือ ตีนเป็ด *Alstonia scholaris* ใช้เปลือกเป็นยากระตุ้นอวัยวะสืบพันธุ์เพศชาย เฟื่องฟ้า *Bougainvillea spectabilis* ใช้หัวใต้ดินต้มเป็นยาบำรุงกำลัง หิงหอย *Crotalaria alata* ใช้น้ำต้มเป็นยาบำรุงกำลัง มะม่วง *Gnetum montanum* ช่วยการไหลเวียนของโลหิต ดอกกระดาด *Helichrysum bracteatum* ใช้น้ำต้มเป็นเครื่องดื่มให้กำลัง *Ixora* sp. เป็นยาบำรุงกำลัง ศรีตรัง *Jacaranda filicifolia* ใช้เป็นยาสตรีหลังคลอด ให้มีกำลังและมีน้ำนมมาก แกมอ้น *Mussaenda sanderiana* เป็นยาบำรุงกำลัง นมแมว *Rauwenhoffia siamensis* ใบต้มเป็นเครื่องดื่มบำรุงกำลัง โสภ *Saraca declinata* ใช้ทำเครื่องดื่มบำรุงกำลัง และ เครือเดา *Smilax* cf. *siamensis* ใช้น้ำต้มแก้ปวดเมื่อยร่างกาย

ในปี พ.ศ. 2521 วันเดิม สุภานันท์ และเพียว เหมือนวงศ์ญาติ ทำการค้นคว้าและรวบรวมสมุนไพรเขตร้อนที่ใช้เป็นยาขับเสมหะ และยาที่ใช้เป็นยาขับมดลูก โดยทำการค้นคว้ารายละเอียดของ

แต่ละต้นคือ ชื่อไทย ชื่ออังกฤษ ลักษณะของพืชสมุนไพร ส่วนที่ใช้ประโยชน์ทางยาและสารสำคัญที่พบในสมุนไพรนั้นๆ ในการรวบรวมมีพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 75 ต้น เป็นยาขับเสมหะ จำนวน 50 ต้น เป็นยาขับมดลูก จำนวน 25 ต้น (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2522 สมหมาย เปรมจิตต์ ได้ทำวิจัยเรื่องตำรายาสมุนไพรล้านนาเป็นเอกสารงานปริวรรตจากต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน จารด้วยอักษรธรรมล้านนา จำนวน 4 ผูก พบว่าเนื้อหาได้กล่าวถึงตำรายาสมุนไพรล้านนา โดยกล่าวถึงตัวยาหลายชนิดที่ใช้รักษาโรคต่างๆ และจัดทำพรรณนิสมุนไพรทุกชนิดในตำรา โดยบอกชื่อพืชสมุนไพรทุกชนิดเป็นภาษาไทย ภาษาถิ่น และชื่อทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งสิ้น 685 ชนิด สามารถค้นหาชื่อทางวิทยาศาสตร์ได้ 416 ชนิด (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2525 มณฑิรา ดันท์เกยูร และโสภิต ธรรมศรี ได้ทำการวิจัยการพัฒนาศูนย์สมุนไพรด้านสาธารณสุข สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อรวบรวมประวัติการพัฒนาและสถานภาพของพืชสมุนไพรในรัตนโกสินทร์ และนำข้อมูลที่ได้มาจัดทำบรรณนิทัศน์รวมทั้งรวบรวมสรรพคุณของพืชสมุนไพรทั้งหมด 740 ชนิด (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี 1983 และ 1984 Edward F. Anderson ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าลัวะ ในแง่ของพืชสมุนไพร พบพืชสมุนไพร 68 ชนิด ซึ่งมีพืชสมุนไพรที่น่าสนใจคือ กำลังเสือโคร่ง *Betula alnoides* แก้วผดเมื่อย และ ผักหนอก *Centella asiatica* ใช้ทำเครื่องดื่มบำรุงกำลัง (Anderson, 1986)

ในปี พ.ศ. 2529 นิพนธ์ กิณาวงค์ และคณะ ได้ทำการสำรวจพืชสมุนไพรตามแนวถนนพระร่วงตั้งแต่จังหวัดกำแพงเพชร ถึงอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย เป็นการสำรวจด้วยทางเท้า พบพืชสมุนไพรทั้งสิ้น 105 ชนิด และเมื่อตรวจสอบชื่อทางพฤกษศาสตร์ เหลือเพียง 85 ตัวอย่าง (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2530 ดร.ณิ โสติธสวัสดิ ได้ทำการสำรวจพืชสมุนไพรที่เป็นไม้ต้น และไม้พุ่ม ในเขตจังหวัดสกลนคร โดยการเก็บตัวอย่างพืชที่ใช้ในการบำบัดรักษาโรคต่างๆ พร้อมทั้งบันทึกรายละเอียดและชื่อพื้นเมือง เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับตัวอย่างพันธุ์ไม้แห้งที่หอพรรณไม้ กรมป่าไม้ แล้วจัดทำรูปวิธานจำแนกวงศ์ สกุล และชนิด พร้อมทั้งบรรยายลักษณะโดยละเอียด นิเวศวิทยา ส่วนที่ใช้และสรรพคุณ (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2530 สานิตย์ เสียวภูเขียว ทำการสำรวจพืชป่าที่นำมาใช้ประโยชน์ นอกเหนือจากการใช้เป็นอาหารของชาวเขาและคนท้องถิ่น บริเวณขุนช่างเคี่ยน ดอยปู่ย อ.เมือง อ.หางดง และบริเวณพื้นที่ราบในเขต อ.ดอยสะเก็ด อ.สันทราย อ.แม่ริม อ.แม่แตง อ.สันกำแพง อ.สันป่าตอง อ.สารภี และอ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งรวบรวมพืชที่ใช้ทำประโยชน์ 54 ชนิด 48 สกุล 32 วงศ์ (सानิตย์ เสียวภูเขียว, 2530)

ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2533 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2534 วราภรณ์ ปันณวลี, ศิริวรรณ สุทธิจิตต์, อุไรวรรณ แสงศร และเจมส์ แฟรงกลิน แมกซ์เวล ทำการสำรวจการใช้พืชสมุนไพรของชาวเขา ในจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดเชียงราย รวม 4 เผ่า ได้แก่ อีเก้อ กะเหรี่ยง ม้ง และเย้า จำนวน 6 หมู่บ้าน ได้ตัวอย่างพืชสมุนไพร รวม 182 ชนิด จากพืช 72 วงศ์ ในจำนวนนี้พบพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาดอกเห็ด 2 ชนิด คือ โสมจีนหรือโสมคน (*Talinum triangulare*) มีสรรพคุณเป็นยาเจริญอาหาร เพิ่มพลัง และพลับพลึง (*Crinum asiaticum*) ใช้รากดอกเห็ดรักษาอาการเจ็บคอ นอกจากนี้ยังพบพืชสมุนไพรที่มีสรรพคุณแก้ปวดเมื่อย บำรุงเลือดและบำรุงกำลังอีก 17 ชนิด (วราภรณ์ ปันณวลี และคณะ, 2538)

ในปี พ.ศ. 2534 สุภาพร ตั้งตระกูลพงศ์, สุมาลี คริสธานินทร์ และวงศ์สถิตย์ ฉั่วสกุล ทำการสำรวจการใช้พืชสมุนไพรของชนกลุ่มน้อยเผ่าม้ง หมู่บ้านห้วยหอย ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดยวิธีสัมภาษณ์และเก็บตัวอย่างพันธุ์ไม้มาตรวจเอกลักษณ์ชนิดพืช และทำการรวบรวมข้อมูลทางพฤกษศาสตร์ เคมีและเภสัชวิทยา ได้ตัวอย่างพันธุ์ไม้จำนวน 50 ชนิด สามารถตรวจเอกลักษณ์ชนิดพืชได้จำนวน 21 ชนิด และไม่สามารถตรวจเอกลักษณ์ชนิดพืชจำนวน 29 ชนิด เนื่องจากไม่มีดอก (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2535 รัชดา พงษ์สัตยาพัฒน์ ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งชาว ในหมู่บ้านช่างเคี่ยน จังหวัดเชียงใหม่ โดยการสอบถามชื่อภาษาม้งและวิธีการใช้พืชเหล่านั้นโดยตรง พบพืชที่ใช้เป็นยาทั้งหมด 46 ชนิด 23 วงศ์ (รัชดา พงษ์สัตยาพัฒน์, 2535)

ในปี พ.ศ. 2536 พรพรรณ พิพัฒน์วงศ์, มัทนา นารักษ์ และวันดี กฤษณพันธ์ ได้ทำการรวบรวมพืชสมุนไพรที่ไต่ดอกเป็นยา จากหนังสือและตำรายาสมุนไพร วารสาร และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง พบว่าสมุนไพรที่ใช้ส่วนของดอกเป็นยามีประมาณ 222 ชนิด (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2536 ณัฐพล ประจวบพันธ์ศรี, พรศักดิ์ วชิระมโนประเสริฐ และวันดี กฤษณพันธ์ ได้ทำการรวบรวมพืชสมุนไพรที่ใช้ผลเป็นยา จากหนังสือและตำรายาสมุนไพร วาร

สาร และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง พบว่าสมุนไพรที่ใช้ส่วนของดอกเป็นยามีประมาณ 108 ชนิด (เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ, 2539)

ในปี พ.ศ. 2536 ประยูร ศรีสง่า ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งลาย หมู่บ้านแม่สาใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ โดยการสอบถามชื่อภาษาม้ง ชื่อสามัญ ส่วนที่ใช้และวิธีการใช้พืชเหล่านั้นโดยตรง พบพืชที่ใช้เป็นยาทั้งหมด 41 ชนิด 37 สกุล 29 วงศ์ (ประยูร ศรีสง่า, 2536)

ในปี พ.ศ. 2536 จันทราภักษ์ ไตรวานนท์ ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลีซอ ในหมู่บ้านลีซอลุ่ม จังหวัดเชียงใหม่ โดยการสอบถามชื่อภาษาลีซอและวิธีการใช้พืชเหล่านั้นโดยตรง พบพืชที่ใช้เป็นยาทั้งหมด 10 ชนิด 8 วงศ์ (จันทราภักษ์ ไตรวานนท์, 2536)

ระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2536 ถึง เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2538 ปิยวรรณ วินิจชัยนันท์ ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดเชียงใหม่ โดยทำการสำรวจพืช 5 ประเภทคือ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ โดยการสอบถามชื่อพันธุ์ไม้ส่วนที่นำไปใช้ วิธีการ และสรรพคุณ แล้วทำการเก็บตัวอย่างพันธุ์พืชมาจำแนกชนิด จากการสำรวจพบพืช 219 ชนิด 229 สกุล 109 วงศ์ ในจำนวนนี้พบพืชสมุนไพรที่ชาวกะเหรี่ยงใช้เพิ่มความแข็งแรงของร่างกาย เช่น ม้าสามตอน *Asparagus filicinus* (บ้านห้วยตองและบ้านแม่แฮเหนือ) กำลังเสือโคร่ง *Betula alnoides* (บ้านห้วยตองและบ้านแม่แฮเหนือ) ใตไม้รู้ลม *Elephantopus scaber* (บ้านทุ่งหลวงและบ้านแม่แฮน้อย) และฮ่อสะพายควาย *Hiptage bengalensis* (บ้านแม่หลอดใต้และบ้านผาแตก)

พบพืชที่ใช้ทำยาดอกเหล้า คือ อินทนิลบก *Lagerstromia macrocarpa* ใช้เปลือกต้นหรือกิ่งดอกเหล้าบำรุงกำลัง ตึงน้ำใส *Kopsia* sp. นำใบดอกพร้อมกับพริกไทยและดีปลี ลำต้นฮ่อสะพายควายเปลือกหมีดง และกระยาดำ ต้มช่วยเจริญอาหารและรักษาอาการปวดหลัง หรือนำไปต้มน้ำดื่มรักษาอาการปวดเมื่อย แต่หญิงมีครรภ์ห้ามดื่ม

นำเปลือกต้น ฮ่อสะพายควาย *Hiptage candicans* ร่วมกับรากไม้และใตไม้รู้ลม ดอกเหล้าหรือต้ม ต้มรักษาอาการเจ็บเอว (ปิยวรรณ วินิจชัยนันท์, 2538)

ระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2536 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2537 วงศ์สถิตย์ จั่วกุล, สมภพ ประธานธรรารักษ์, พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และพรทิพย์ สุภัทรวณิชย์ ทำการศึกษาสมุนไพรพื้นบ้าน จังหวัดมหาสารคาม โดยการสัมภาษณ์หมอชาพื้นบ้าน รวบรวมพืชได้ทั้งหมด 95 ชนิด เป็นพืชใบเลี้ยงคู่ 91 ชนิด พืชใบเลี้ยงเดี่ยว 4 ชนิด (วงศ์สถิตย์ จั่วกุล และคณะ, 2537)

ระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2537 - ตุลาคม พ.ศ. 2538 เยาวนิตย์ พลพิมพ์ ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าคะฉิ่น ละว้า มูเซอแดง มูเซอดำ และจีนฮ่อ ในเขตศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแก่งน้อย และหนองเขียว โดยการสอบถามชื่อพันธุ์ไม้เป็นภาษาท้องถิ่น ส่วนที่นำไปใช้วิธีการและสรรพคุณ ตามลักษณะการใช้ 5 ประเภทคือ พืชสมุนไพร พืชอาหาร พืชที่ใช้สร้างที่อยู่อาศัย พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ ผลการศึกษา รวบรวมพืชได้ 264 ชนิด จัดอยู่ใน 204 สกุล 91 วงศ์ ในจำนวนนี้พบพืชที่ชาวเขาเผ่าต่างๆ ใช้เป็นยาสมุนไพรรวม 117 ชนิด และพืชที่ใช้เป็นยาดอกเห็ด 3 ชนิด คือ กวางแฉะ *Rubia cordifolia* มาสามตอน *Asparagus filicinus* และ โสมจีน *Gynura* sp.

ในปี พ.ศ. 2540 พรอนันต์ บุญก่อน ทำการศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลีซอ หมู่บ้านสามกลา อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย ของพืชป่าและพืชที่ปลูกตามหมู่บ้าน 5 ประเภท ได้แก่ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ จากนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้านชาวลีซอ พบพืชทั้งหมด 88 ชนิด 44 วงศ์ ที่เป็นพืชสมุนไพรมี 15 ชนิด 13 วงศ์ ในจำนวนนี้ พบมีการใช้เปลือกต้นกำลังเสือโคร่งดอกเห็ด เป็นยาแก้ปวดหลัง ปวดกระดูก (พรอนันต์ บุญก่อน, 2540)

ระหว่างเดือนมีนาคม 2539 ถึงมีนาคม 2540 ทศนิเวศ ยะโส ศึกษาพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของมูเซอดำ หมู่บ้านห้วยโป่ง อ.เวียงป่าเป้า จ.เชียงราย ของพืชที่ขึ้นตามธรรมชาติ และพืชปลูก 4 ประเภท คือ พืชอาหาร พืชสมุนไพร พืชเศรษฐกิจ และพืชที่ใช้ประโยชน์อื่นๆ โดยศึกษาชื่อพืชภาษามูเซอ ชื่อสามัญ ประโยชน์ และส่วนที่นำมาใช้พบพืชสมุนไพร 44 ชนิด ซึ่งพบว่าใช้รากหญ้าขัดใบยาว (*Sida acuta*) และมักเม่า (*Antidesma acidum*) เป็นส่วนผสมของยาบำรุงกำลัง (ทศนิเวศ ยะโส, 2540)

จากการศึกษาเอกสารต่างๆ ทางด้านการสำรวจพืชสมุนไพรในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในแนวกว้าง เน้นความหลากหลายของชนิดพืชที่ใช้เป็นยาสมุนไพร และอาจพบพืชบางชนิดที่ใช้ทำยาดอกเห็ด แต่การศึกษาและสำรวจพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาดอกเห็ด ยังไม่มีการศึกษารวบรวมอย่างจริงจัง ดังนั้นควรทำการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานทางด้านเภสัชศาสตร์แผนไทย และด้านพฤกษศาสตร์ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการศึกษาขั้นสูง และวางแผนการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนต่อไป

วิธีการศึกษาและวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลเบื้องต้น

ทำการรวบรวมข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับสูตรตำรับยาที่เป็นยาตองเหล้า ชื่อชนิดพืชที่เป็นส่วนประกอบในแต่ละตำรับ ส่วนที่ใช้ ปริมาณ และสรรพคุณ โดยการสอบถามจากหมอยาพื้นบ้าน ตามบริเวณต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย ที่สืบพบว่าทราบรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้ยาสมุนไพรล้านนา และข้อมูลตำรับยาที่ปรากฏในตำรายาล้านนา ซึ่งบันทึกเป็นภาษาล้านนา ในสมุดสาหรือที่เรียกว่า "ป๊าสา" ไบลาน หรือสมุดข่อย โดยขอให้หมอยาที่เป็นเจ้าของตำราทำการแปลเป็นภาษากลาง

นอกจากนี้ยังทำการรวบรวมข้อมูล สูตร และชิ้นส่วนของพืชที่นำมาใช้เป็นส่วนประกอบในยาตองเหล้า จากร้านขายยา ซึ่งผู้จำหน่ายเป็นผู้ที่มีความรู้ทางเภสัชกรรมไทย และรู้จักตัวยาคืออย่างดี ข้อมูลเบื้องต้นเหล่านี้จะนำมาเพื่อใช้ในการวางแผนศึกษาและเก็บตัวอย่างพืชสมุนไพรต่อไป

2. ศึกษาและเก็บตัวอย่างพืชสมุนไพรในภาคสนาม

2.1 ทำการเก็บตัวอย่างพืช ตามที่ระบุไว้ในตำรับยาตองเหล้าร่วมกับหมอยาพื้นบ้านแต่ละคนที่ให้ข้อมูลดังกล่าว ในพื้นที่ป่า และบริเวณที่พบ ซึ่งหมอยาและนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้านจะเป็นผู้นำทางในการศึกษาสำรวจ

2.2 เก็บตัวอย่างพืช โดยเก็บส่วนของ ใบ ดอก และผล เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาชื่อทางพฤกษศาสตร์ และศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชแต่ละชนิดอย่างละเอียด

2.3 ถ่ายภาพลักษณะใบ ดอก และผล ของพันธุ์ไม้แต่ละชนิด

2.4 บันทึกข้อมูลพันธุ์ไม้จากภาคสนาม เช่น ลักษณะนิสัย ลักษณะทางนิเวศวิทยา รูปร่างลักษณะ สีของดอกและผล

2.5 นำตัวอย่างที่เก็บทำเป็นตัวอย่างพรรณไม้แห้ง ตัวอย่างที่มีดอกและผลที่สมบูรณ์จะทำการแบ่งส่วนหนึ่งเป็นตัวอย่างดอง เพื่อให้ประกอบการตรวจวินิจฉัยชื่อทางพฤกษศาสตร์ในห้องปฏิบัติการต่อไป

3. รวบรวมตัวอย่างต้นจริง

ทำการรวบรวมเมล็ดพันธุ์ หรือต้นกล้าของพืชสมุนไพร ที่มีจำนวนมากในสภาพป่า มาปลูกที่สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ อ.แม่ริม จ. เชียงใหม่ เพื่อเป็นตัวอย่างต้นจริง สำหรับการศึกษาในขั้นต่อไป

4. การศึกษาพันธุ์พืชสมุนไพรในห้องปฏิบัติการ

4. การศึกษาพันธุ์พืชสมุนไพรในห้องปฏิบัติการ

4.1 ศึกษาและตรวจสอบลักษณะทางสัณฐานวิทยา เช่น รูปร่าง ขนาด จำนวนของส่วนต่างๆ ในใบ ดอก และผลของพันธุ์ไม้ที่เก็บมาอย่างละเอียด

4.2 วิเคราะห์หาชื่อพฤกษศาสตร์ที่ถูกต้องของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด โดยใช้รูปวิธานจากหนังสือพรรณพฤกษชาติแห่งประเทศไทย (Flora of Thailand) หนังสือพรรณพฤกษชาติของภูมิภาคต่างๆที่ใกล้เคียงกับประเทศไทย เช่น อินเดีย ศรีลังกา พม่า จีน เวียดนาม ลาว กัมพูชา มาเลเซีย และอินโดนีเซีย และหนังสือเอกสารทางพฤกษศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

4.3 นำตัวอย่างพรรณไม้ที่ทำการวิเคราะห์หาชื่อได้แล้ว ไปเทียบเคียงกับพรรณไม้แห้ง ที่เก็บรักษาไว้ในหอพรรณไม้ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ จ.เชียงใหม่ หอพรรณไม้ภาควิชาชีววิทยา และภาควิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จ.เชียงใหม่ หอพรรณไม้กรมป่าไม้ และหอพรรณไม้ กรมวิชาการเกษตร กรุงเทพฯ แล้วให้ผู้เชี่ยวชาญพรรณไม้ทำการตรวจสอบยืนยันอีกครั้ง

4.4 ตรวจสอบชื่อพื้นเมือง จากหนังสือ "ชื่อพรรณไม้เมืองไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อพื้นเมือง)" (เต็ม สมิตินันท์, 2523) และจากชื่อพืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่ทำการสำรวจได้

4.5 จัดทำคำบรรยายลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของพืชแต่ละชนิด อย่างละเอียด

4.6 ศึกษาการกระจายและนิเวศวิทยาของพืชแต่ละชนิด จากเอกสารทางพฤกษศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง

4.7 ตัวอย่างพรรณไม้แห้ง ที่รวบรวมได้เก็บรักษาไว้ที่ หอพรรณไม้ องค์การสวนพฤกษศาสตร์ อ.แมริม จ.เชียงใหม่

วัสดุและอุปกรณ์การศึกษา

1. อุปกรณ์การเก็บตัวอย่างพรรณไม้

แผ่นอัดพันธุ์ไม้ ขนาด 30 x 45 ซม. พร้อมเชือกสำหรับมัดแผ่น

กระดาดลูกฟูก

กระดาดหนังสือพิมพ์

กรรไกรตัดกิ่งไม้ และขอตัดกิ่งไม้แบบยาว

ถุงพลาสติก และหนังยางรัด

สมุดบันทึกข้อมูลในภาคสนาม

แว่นขยาย

แผ่นป้ายหมายเลขพันธุ์ไม้ พร้อมเชือกผูก

กล้องถ่ายรูป

ฟิล์มสี และสไลด์

เครื่องวัดระดับความสูง

2. อุปกรณ์การทำตัวอย่างพันธุ์ไม้แห้ง

น้ำยาอาบพันธุ์ไม้เพื่อป้องกันราและแมลง

ส่วนผสม 95% Ethyl Alcohol 5 ลิตร

Mercuric chloride 5 ลิตร

กระดาษแข็งสีขาว ขนาด 30 x 42 ซม.

แผ่นป้ายบันทึกข้อมูล

เช็ม และด้าย

ปกกระดาษสีขาว ขนาด 30 x 42 ซม.

3. อุปกรณ์การทำตัวอย่างดอง

75 % Ethyl Alcohol ผสม Glycerine เล็กน้อย

ขวดดองและฝาปิดขนาดต่างๆ

แผ่นป้ายบันทึกข้อมูล

4. อุปกรณ์สำหรับศึกษาวิเคราะห์หาชื่อพันธุ์ไม้ในห้องปฏิบัติการ

กล้อง Stereo zoom

เช็มเชี่ย

ใบมีดโกน

หนังสือและเอกสารทางพฤกษศาสตร์

ผลการศึกษาสมุนไพรที่ใช้ทำยาตองเหล้าในภาคเหนือ

สูตรตำรับยาตองเหล้า

ตำรับยาตองเหล้าที่ทำการรวบรวม โดยการสัมภาษณ์หมอยาพื้นบ้าน และรวบรวมจากตำรายาพื้นบ้าน ได้ทั้งหมด 91 สูตร ดังนี้

สูตรที่ 1

ยาบำรุงกำลัง เปล้าทั้ง 5 (หมอค้า ทองยู 127 หมู่ที่ 1 ต.สันเขื่อนผาก อ.พร้าวจ.เชียงใหม่)
เปล้าน้อย (*Croton joufra*) เปล้าหลวง (*Croton oblongifolius*) เปล้าตองแตก (*Baliospermum montanum*) เปล้าตีนเต่า (*Croton* sp.) เปล้าเงิน (*Croton argyratus*) ฝาง (*Caesalpinia sappan*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) และ กำลั้งช้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*)
ปริมาณเท่ากัน นำมาตองเหล้า 15 วัน ต้ม เข้าเย็น ครั้งละถ้วยตะไล มีสรรพคุณช่วยบำรุงกำลัง

สูตรที่ 2

ยาตอง (หมอค้า ทองยู)
ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) หนึ่งพัน ดอกดิ่ง (*Gloriosa superba*) หนึ่งพัน จะค้ำน (*Piper* sp.)
ห้ารอย จุ่งจาลิงตัวแม่ (*Tinospora baenzigeri*) ห้ารอย จุ่งจาลิงตัวผู้ (*Tinospora crispa*) หนึ่งพัน หัสคีน (*Croton birmanicus*) หนึ่งพัน สี่เลื้อนน้อย (*Vitex trifolia*) หนึ่งพัน รากหมาก (*Areca catechu*) สี่ถึงห้ารอย
ฮางคาว (*Acorus calamus*) หนึ่งพัน พรักน้อย (*Piper nigrum*) หนึ่งพัน และสุราขาว
นำทั้งหมดมาตองสุรา 1 กลม ใส่ตุ้มผึ้งไว้ 15 วัน หรือ 1 เดือน กินประจำทั้งเช้าเย็น มีสรรพคุณช่วยบำรุงกำลัง

สูตรที่ 3

ยาบำรุงเลือดลมทั้งมวล (หมอค้า ทองยู)
ไม้ข่อย (*Streblus asper*) ฝอยลม (*Usnea* sp.) รากส้มป่อย (*Acacia concinna*) จะค้ำน (*Piper* sp.)
ปริมาณเท่ากัน ต้มน้ำตองเหล้าใส่น้ำผึ้ง ต้มประจำเช้า-เย็น ครั้งละถ้วยตะไล ใช้ได้จนตัวยาจาง

สูตรที่ 4

ยาตองบำรุงกำลังพอนานศรี (ตำรายาของ หมอค้า ทองยู)
มะเขือแจ้ (*Solanum aculeatissimum*) หนึ่งร้อยผล แมงกระรอก อย่างจนเกรียม 1 ตัว นำพรักน้อย (*Piper nigrum*) ชิง (*Zingiber officinale*) ข่า (*Alpinia nigra*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) จะค้ำน (*Piper* sp.) ใส่ปริมาณพอควร ตั้งไฟเคี่ยวจนข้น ทำเป็นลูกกลอน ขนาดหัวแม่มือ 1 เม็ด ตองเหล้าได้ 1 ขวด

สูตรที่ 5

ยาบำรุงกำลัง (หมอคำ ทองยู)

กำลังเลือดฮ้อ (unknown) ม้าหลังเหล็ก (*Lasianthus kurzii*) ไฟเดือนห้า (*Hypericum japonicum*)
 วัวบกต่าง (*Viscoa indica*) กำลังช้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) กำลังช้างสาร
 (unknown) และ จะคาน (*Piper* sp.)

ปริมาณเท่ากัน นำมาดองเหล้าพอท่วม ทิ้งไว้ 1-2 เดือน ถ้าจะให้หวานใส่ชะเอม (*Albizia myriophylla*) หรือชะเอมเทศ ต้มครั้งละถ้วยตะไล เข้าเย็น สรรพคุณบำรุงกำลัง

สูตรที่ 6

แดงทั้ง 5 (หมอคำ ทองยู)

ปั้งแดง (*Clerodendrum paniculata*) เข้มแดง (*Ixora coccinea*) จายแดง (*Pterolobium macropterum*) จะคานแดง (*Piper* sp.) และ ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*)

ใช้รากของทุกชนิด ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า ครึ่งเดือน หรือ 1 เดือน สรรพคุณบำรุงกำลัง

สูตรที่ 7

ยาตองชูกำลัง อายุวัฒนะ (ตำรายาของ หมอคำ ทองยู)

แก่นลัก (*Tectona grandis*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) แก่นประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus*) แก่นขนุน (*Artocarpus heterophyllus*) แก่นมะหาด (*Artocarpus chaplasha*) แก่นทึงถ่อน (*Albizia procera*) แก่นลมแล้ง (*Cassia fistula*) แก่นขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) แก่นไม้เก็ดแดง (*Dalbergia oliveri*) ดอกจันทน์ (*Myristica fragrans*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) หัวบัวบก (*Eurycle amboinensis*) และ
 เทียนทั้ง 5 ได้แก่ เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียนตาดักแตน เทียนแดง เทียนดำ

วิธีปรุง นำแก่นไม้ทุกชนิด หนักร้อยละ 5 บาท ดองเหล้ากับน้ำผึ้ง อย่างละ 1 ขวด ใช้เวลา 1
 เดือน จากนั้น เอน้ำยามาเคี่ยว รวมกับเครื่องเทศ ได้แก่ เทียนทั้ง 5 ดอกจันทน์ ดีปลี และบัวบก จน
 แห้ง เอากากที่ได้จากการเคี่ยวมาปั้นเป็นลูกกลอนขนาดเท่าหัวแม่มือ นำมาใส่เหล้า 1 เม็ด ต่อเหล้า 1
 ขวด แก้วดหลัง ชูกำลัง บำรุงผิวพรรณ

สูตรที่ 8

ยาตองบำรุงกำลัง (หมอสมนุญณ์ บุญธรรม บ้านแม่ใจ อ.สันทราย จ.เชียงใหม่)

ไม้แพ่ง (*Combretum quadrangulare*) เปลือกกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) เครือทองแถบแดง
 (*Ventilago denticulata*) รากและต้นมะโหดตน (*Erythroxylum cuneatum*) รากปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) รากปั้งแดง (*Clerodendrum paniculata*) รากเข้มแดง (*Ixora coccinea*) ม้าแม่กลั่ว (*Polygala*

chinensis) รากเล็งจ๋อน (*Clerodendrum petasites*) รากชมพูเหลือง-ชมพูแดง (*Caesalpinia pulcherrima*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) และรากบังคี่ (*Croton crassifolius*)

ปริมาณเท่ากัน นำมาหั่นเป็นชิ้นเล็กๆ ตากแดดให้แห้ง นำไปใส่ขวดแม่โขงครึ่งขวด ใส่เหล้าจนเต็ม ดองทิ้งไว้จนออกสี กินเช้าเย็น ครั้งละถ้วยตะไล

สูตรที่ 9

ยากำลังราชสีห์ 7 ตัว (ตำรายาของ หมอสมบุญ นุญธรรม)

ไม้ตีนเป็ด (*Alstonia scholaris*) เปล้าหลวง (*Cratogeomys oblongifolius*) เปล้าน้อย (*Croton joufra*) เตื่อเกลี้ยง (*Ficus racemosa*) เตื่อป่อง (*Ficus hispida*) ม้าสามต้น (*Asparagus filicinus*) รากหมาผู้ (*Cordyline fruticosa*) และจุงจาลิง (*Tinospora crispa*)

น้ำหนักเท่ากัน และใส่ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ (*Myristica fragrans*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) เทียนทั้ง 5 ดองกับเหล้า สรรพคุณบำรุงกำลัง แก้ลม แก้อาการ แก้อาการ

สูตรที่ 10

ยาดองบำรุงกำลัง (หมอสมบุญ นุญธรรม)

ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) ม้าแม่กลั่ว (*Polygala chinensis*) หญาเตดเปี้ยะ (*Elephantopus scaber*) ก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) จะค่านแดง (*Piper sp.*) กำลังช้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) และ กลีบม้าม (Dischidia imbricata)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า สรรพคุณบำรุงกำลัง

สูตรที่ 11

ยาจำเริญ (ตำรายาของ หมอสมบุญ นุญธรรม)

ฝอยลม (*Usnea sp.*) กลีบม้าม (*Dischidia imbricata*) สะเภาลม (*Sesbania sesban*) ลมแดง (*Cassia fistula*) จะค่าน (*Piper sp.*) หัวผักกาม (*Lasia spinosa*) จุงจาลิง (*Tinospora crispa*) เปลือกมะเต็ง (*Strychnos nux-blanda*) เปลือกกาสะลอง (*Millingtonia hortensis*) เปลือกฮ้วนหมู (*Dregia volubilis*) และ ต้นหัดคีน (*Croton birmanicus*)

ปริมาณเท่ากัน นำมาดองเหล้า กินเช้า-เย็น สรรพคุณบำรุงกำลัง

สูตรที่ 12

ยาตองบำรุงกำลังพอนา (ตำรายาของ หมอสมบุญ นุญธรรม)

รากเปล้าเงิน (*Croton argyratus*) รากเปล้าดำ (*Croton robustus*) รากเปล้าตองแตก (*Baliospermum montanum*) ต้นชมพูเหลือง ชมพูแดง (*Caesalpinia pulcherrima*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) มะโหดน (*Erythroxylum cuneatum*) รากปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) ดอกใหม่แดง (*Hibiscus rosa-sinensis*) รากคา (*Imperata cylindrica*) เก้าก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) เก้าฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) ไม่น้ำนอง (unknown) ขิง (*Zingiber officinale*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) พริกไทยดำ (*Piper nigrum*) และ เก้าสะค้าน (*Piper sp.*)

ปริมาณเท่ากัน นำมาตองเหล้า กินเช้าเย็น บำรุงกำลัง อายุวัฒนะ

สูตรที่ 13

ยาตองชูกำลัง (หมอบื้อ คนจริง บ้านทาป่าสัก อ.แม่ทา จ.ลำพูน)

กำลังข้างสาร (unknown) กำลังข้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) ก่องแกบขาวหรือก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) และเขื่องหูช้าง (*Leea macrophylla*)

นำมาต้มหรือตองเหล้าจะได้น้ำสีแดง เป็นยาชูกำลัง

สูตรที่ 14

ยาตองเหล้า (หมอบื้อ คนจริง)

กำลังข้างสาร (unknown) กำลังข้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ตุ่มขาว (*Mitragyna hirsuta*) เขื่องหูช้าง (*Leea macrophylla*) เปล้าตองแตก (*Baliospermum montanum*) และก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*)

ตองเหล้า เป็นยาชูกำลัง

สูตรที่ 15

ยาเดี่ยว (หมอบื้อ คนจริง)

เครือก่องแกบ (*Ventilago denticulata*)

ใช้ต้นเดี่ยว ตองหรือต้ม เป็นยาชูกำลัง

สูตรที่ 16

ยาดอง (หมอทา พงษ์จะป็น บ้านแม่ทาป่าสัก อ.แมทา จ.ลำพูน)

กำลังข้างสาร (unknown) กำลังข้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ขาวเย็นเหนือ (*Smilax corbularia*) ขาวเย็นใต้ (*Smilax* sp.) เชื่องแข่งมาแดง (*Leea indica*) และฮ้อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*)

ปริมาณเท่ากัน นำมาดองเหล้า บำรุงกำลัง

สูตรที่ 17

ยาดอง (ลุงป่วน เขื่อนเมือง หน้าถ้ำเชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่)

กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) ฮ้อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) กวางแฉะ (*Shuteria involucrata*) โด่ไม่รู้ล้ม (*Elephantopus scaber*) เครือเงาะดำ (*Berchemia floribunda*) เปล้าเลือด (*Dioscorea decipiens*) พลับข้างสาร (*Bauhinia ornata*) มาแม่กล้า (*Polygala chinensis*) หญ้าหงอนนาค (*Barleria strigosa*) เชื่องแข่งมาดอกแดง (*Leea indica*) ตั้งเครือดำ (unknown) และดูเครือ (unknown) รวมกับจะคันทแดง (*Piper* sp.) ฮางแกง (*Cinnamomum* sp.) และตั้งกุย (unknown) ที่สั่งซื้อจากชาวเขา

ปริมาณเท่ากัน นำมาดองเหล้า ใช้บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย ปวดเอว เหน็บชา แก้อัมพาต เลือดน้อย เลือดจาง และปวดกระดูก

สูตรที่ 18

ยาดอง แก้ปวดเมื่อย จากดอยม่อนจอง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ (คุณวันชัย ชัดชุมแสง เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ผู้ให้ข้อมูล)

กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) จะคันทแดง (*Piper* sp.) มะแลบ (unknown) หญ้าดอกลาย (*Swertia striata*) ฮ้อสะพายควาย (unknown) ฮางแกง (*Cinnamomum* sp.) มาแม่กล้า (*Polygala chinensis*) และกวางแฉะ (*Rubia cordifolia*)

นำมาดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

หมายเหตุ การสำรวจชนิดพันธุ์ไม้ยังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากพันธุ์ไม้แต่ละชนิดอยู่ต่างสถานที่กัน ในสภาพพื้นที่เป็นป่าดงดิบและดอยสูง และมีระยะเวลาจำกัด จึงเดินเท้าสำรวจไปดูพืชจริงยังไม่ถึง แต่พบพืชสมุนไพรที่สำคัญคือ กวางแฉะ กำลังเสือโคร่ง หญ้าดอกลาย และมาแม่กล้า

สูตรที่ 19

ยาดองเหล้า (ลุงโดด เณรเอี่ยม 65 หมู 2 ต.ศรีคีรีมาศ อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย)

กำลังวัวเถลิง (*Maclura cochinchinensis*) แก่นปฐู (*Alangium salviifolium* subsp. *hexapetalum*) แก่นมะหาด (*Artocarpus chaplasha*) แก่นลัก (*Tectona grandis*) แก่นขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) สีสวดน้อย สีสวดใหญ่ (*Lepisanthes rubiginosa*) เปล้าน้อย (*Croton sublyratus*) เปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius*) แก่นมะเกลือ (*Diospyros mollis*) ทุ้งเจ้า (*Terminalia triptera*) พุงแก (*Capparis siamensis*) น้านอง (unknown) อบเชยต้น (*Cinnamomum iners*) ผักแว่นแดงหรือดาดตะกั่ว (*Hemigraphis alternata*)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง

สูตรที่ 20

ยาดองเหล้า (ลุงโดด เณรเอี่ยม)

หมัน (*Cordia choichinchinensis*)

ใช้ลูกดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำหนด

สูตรที่ 21

ยาดองเหล้า (ลุงโดด เณรเอี่ยม)

รากเปล้าน้อย (*Croton sublyratus*) และรากเปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius*)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำลัง

สูตรที่ 22

ยาดองเหล้า (ตำราโบราณ ลุงโดด เณรเอี่ยม อ.คีรีมาศ จ.สุโขทัย)

ยาดองแก้ลมกร่อน (ปวดตามข้อ) ดินเย็นเป็นเห็บขา เอาไม้ลัก (*Tectona grandis*) 1 แก่นมะเกลือ (*Diospyros mollis*) 1 แก่นมะหาด (*Artocarpus chaplasha*) 1 แก่นขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) 1 แก่นแสมสาร (*Cassia garrettiana*) 1 แก่นปฐู (*Alangium salviifolium* subsp. *hexapetalum*) 1 แก่นมะขาม (*Tamarindus indica*) 1 แก่นขนุน (*Arthocarpus heterophyllus*) 1 แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) 1 แสนประสะ (*Phoebe tavoyana*) 1 ดับเต้าทั้ง 2 มีดัดเต้าน้อย (*Polyalthia debilis*) และแก่นดัดเต้าตัน (*Diospyros ehretioides*) รากเปล้าทั้ง 2 มีเปล้าน้อย (*Croton sublyratus*) และเปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius*) หนามพรม (*Carissa cochinchinensis*) พุงแก (*Capparis siamensis*) ผักแว่นแดง หรือ ดาดตะกั่ว (*Hemigraphis alternata*) กระทกรก (*Oxalys scandens*) และสีหวดทั้ง 2 มีสีหวดน้อย สีหวดใหญ่ (*Lepisanthes rubiginosa*)

ต้ม หรือนำมาดองเหล้าประมาณ 3 คืน แก้มกร่อน เป็นเหน็บชา ครอบริดสีดวง เสียบแทง
ทั้งปวงหายแล

สูตรที่ 23

ยาแก้หญิงอยู่ไฟไม่ได้ แก่ท้องขึ้นลง (ตำราโบราณ พิมพที่โรงพิมพอินโดสยามวารศัพท์ ของลุง
โดด เณรเอี่ยม)

หญิงคลอดลูกไปแล้วให้ท้องขึ้นลง เอาแสมทะเล (*Avicennia marina*) 1 แสมสาร (*Cassia
garrettiana*) 1 เถาจะค่าน (*Piper sp.*) 1 เปล้าน้อย (*Croton sublyratus*) 1 เปล้าใหญ่ (*Croton
oblongifolius*) 1 พริกไทย (*Piper nigrum*) 1 ดีปลี (*Piper retrofractum*) 1 ขิง (*Zingiber officinale*) 1 และ
กระวาน (*Amomum krervanh*) 1

แช่เหล้ากินหายหลายคนแล้ว

สูตรที่ 24

ยาดอง (ตำราโบราณ พิมพที่โรงพิมพอินโดสยามวารศัพท์ ของลุงโดด เณรเอี่ยม)

ยาแก้ริดสีดวงขึ้น แก่เลือด อยู่ไฟไม่ได้ กินแก่เลือดในไฟก็ดี เอาโกฐทั้ง 5 ได้แก่ โกฐเขมา โกฐ
จุฬาลัมพา โกฐเชียง โกฐสอ และโกฐหัวบัว ลูกจันทน์ 1 ดอกจันทน์ 1 ดอกคำฝอย (*Carthamus
tinctorius*) 1 เรว (*Amomum uliginosum*) 1 กระวาน (*Amomum krervanh*) 1 กานพลู (*Syzygium
aromaticum*) 1 พริกไทย (*Piper nigrum*) 1 ดีปลี (*Piper retrofractum*) 1 ขิง (*Zingiber officinale*) 1 หัส
คุณเทศ (unknown) 1 หัสคุณไทย (unknown) 1 เถาจะค่าน (*Piper sp.*) 1 รากชะพลู (*Piper
sarmentosum*) 1 เอาสิ่งละ 1 สิ่ง กับรากเจตมูลเพลิง (*Plumbago indica*) 1 และสารส้ม 1 บาท

ดองกับสุรากินหายเห็นดีมาแล้ว

สูตรที่ 25

ยาดองบำรุงกำลัง (ลุงโดด เณรเอี่ยม)

ยาดองเหล้า เปลือกตาเสือ (*Aphanamixis polystachya*) เปลือกตะเคียน (*Hopea odorata*)
เปลือกมะขาง (*Madhuca stipulacea*) และเปลือกมะกอก (*Spondias pinnata*)

นำมาปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำลัง

สูตรที่ 26

ยาดอง (หมอปิ่นแก้ว ต้นนวล 179/8 หมู่ 2 ต.สันมหาพน อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่)

รากคัตเค้า (*Oxyceros horridus*) หน้าพันธุ์ทั้งสอง มีพันธุ์น้อย (*Achyranthes aspera*) พันธุ์ใหญ่ (*Stachytarpheta indica*) ขิง (*Zingiber officinale*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) รากมะเขือขื่น (*Solanum aculeatissimum*) และเถาจะค่าน (*Piper sp.*)

นำมาปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า น้ำจะออกเป็นสีเหลือง ถ้าต้องการให้เป็นสีแดง ใส่แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) เพิ่มเข้าไป

สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงกล้ามเนื้อ แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย

สูตรที่ 27

ยาดอง (หมอปิ่นแก้ว ต้นนวล)

พันธุ์ทั้งสอง มีพันธุ์น้อย (*Achyranthes aspera*) พันธุ์ใหญ่ (*Stachytarpheta indica*) รากมะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) รากมะเขือแฉดิน (*Polygala crotalarioides*) รากมะเขือขื่น (*Solanum aculeatissimum*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) รากส้มป่อย (*Acacia concinna*) ผลมะตูมอ่อน (*Aegle marmelos*) และเถาจะค่าน (*Piper sp.*)

นำมาปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำหนด และบำรุงกำลัง

สูตรที่ 28

ยาดอง (หมอผัด เต็มเต็ม หมู่ 2 บ้านหนองกอก ต.แม่สุก อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง)

เถาจะค่าน (*Piper sp.*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) และเมล็ดลัมบีนน้อย หรือชุมเห็ดไทย (*Cassia tora*)

นำมาสับให้ละเอียด คั่วไฟให้กรอบ ดองเหล้า 1 คืน สรรพคุณ บำรุงร่างกาย บำรุงกำลัง บำรุงเส้นเอ็น บำรุงเลือด บำรุงประสาท แก้มะโห

สูตรที่ 29

ยาดองเหล้า (หมอหนานแก้ว ปินใจกุล บ้านศรีบุญเรือง ต.แม่สุก อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง)

ฮอสพะยควาย (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ก่องแสบ (*Ventilago denticulata*) กาสะลอง (*Millingtonia hortensis*) และลัมบีนหลวง (*Cassia alata*)

ดองเหล้า บำรุงกำลัง

สูตรที่ 30

สูตรกำลังข้างสาร (หมอนานแก้ว ปินใจกุล บ้านศรีบุญเรือง ต.แม่สุก อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง)

ฮ่อสะพายควาย (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ก่องแกบ (*Ventilago denticulata*) ลับมัน
หลวง (*Cassia alata*) อ้อยดำ (*Saccharum officinarum*) มะปิ่น (*Aegle marmelos*) ข้าวเจ้า (*Oryza sativa*)
และจะคาน (*Piper* sp.)

ดองเหล้า บำรุงกำลัง

สูตรที่ 31

ยาดอง (หมอสาม กาดิ บ้านป่าเลา ต.แม่หอพระ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่)

ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) ปลูกินก (*Piper* sp.) จะคานแดง (*Piper* sp.) พริกน้อย (*Piper*
nigrum) และตีป्ली (*Piper retrofractum*)

นำมอดองเหล้าผสมน้ำผึ้ง กินบำรุงกำลัง และทำให้กินข้าวล่ำ (กินข้าวได้อร่อย)

สูตรที่ 32

ยาดอง (หมอจุ ชัสติยส บ้านเสนียน อ.เมือง จ.น่าน)

มะเขือแจ้ป่าแพะ (*Polygala crotalarioides*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) ฮ่อ
สะพายควาย (*Milletia* sp.) แสนนางคาน (*Bauhinia bassacensis*) สุวรรณะ (*Bauhinia scandens*) แก่น
ฝาง (*Caesalpinia sappan*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) จะคาน (*Piper* sp.) จะคานต้น (unknown)
ลีเสื่อน้อย (*Vitex trifolia*) และมะแว้งเครือ (*Solanum trilobatum*)

นำมอดองเหล้ากิน เสริมกำลัง คลายเส้น แก่ปวดเอว

สูตรที่ 33

ยาดอง (นายเขียว สอนลาว ต.บ่อเกลือ อ.บ่อเกลือ จ.น่าน)

หัวข้าวเย็น (*Smilax glabra*) จะคานขึ้นหน้าผา (*Piper* sp.) ฮ่อสะพายควาย (*Milletia* sp.) ขิงแกง
(*Zingiber officinale*) อ้อยดำ (*Saccharum officinarum*) และมะเขือแจ้ป่าแพะ (*Polygala crotalarioides*)

สูตรที่ 34

ยาดอง (ตำรายาของ นายเขียว สอนลาว คัดลอกจากใบลานเก่า)

ยากำลังฮื่อเอาพริกน้อย (*Piper nigrum*) ขิงแกง (*Zingiber officinale*) ฮางคาว (*Acorus calamus*) หอม
เทียม (*Allium sativum*) จุ่งจาลิง (*Tinospora crispa*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) และจะคาน (*Piper* sp.)

ปริมาณเท่ากัน ตำผงใส่สุราจำเรณู

สูตรที่ 35

ยาตอง (ตำรายาของ นายเขียว สอนลาว คัดลอกจากโบราณเก่า)

สะปะลมเมื่อยหลังเมื่อยเอวน้องชา มดตะคืดก็ดี หื้อเอารากเป็นจ่าย (*Pterolobium macropterum*) รากส้มเห็ด (*Hymenodictyon excelsum*) ไควูทั้งสอง มีไควูน้อย (*Achyranthes aspera*) ไควูใหญ่ (*Stachytarpheta indica*) จำนวนเท่ากัน มาหั่น เคี้ยวให้ขุ่น แล้วบดพริกน้อย (*Piper nigrum*) และขิงแกง (*Zingiber officinale*) ใส่ แล้วปั้นเป็นลูกไว้ ใส่น้ำสุรากินเดอะ

สูตรที่ 36

ยาแสนนางคาน (ตำรายาของ นายเขียว สอนลาว คัดลอกจากโบราณเก่า)

หื้อเอาจะคานขึ้นหน้าผา (*Piper* sp.) รากมะเขือแจ้ป่าแพะ (*Polygala crotalarioides*) ม้าแม็กล่า (*Polygala chinensis*) ฮ้อสะพายควาย (*Milletia* sp.) หนวยจันทน์ ดอกจันทน์ (*Myristica fragrans*) พริกน้อย (*Piper nigrum*) ดีป्ली (*Piper retrofractum*) รากห่านข้างฮ้อง (*Girardinia heterophylla*)

มาตำเป็นผง แล้วเอามะเขือแจ้ (*Solanum aculeatissimum*) มาซีกหนึ่ง วดน้ำให้หายขึ้น เคี้ยวผสมกับยาผง จนข้นดีแล้ว ปั้นเป็นลูก ไว้ใสสุร่าจำเริญ กินแล้วมีแรงดี

หมายเหตุ ห่านข้างร้องเป็นพืชมีพิษ เมื่อสัมผัสกับผิวหนัง จะทำให้เกิดอาการคัน แสบร้อน อย่างแรง แต่หมอยาพื้นบ้านกล่าวว่า ส่วนรากไม่มีพิษดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตามการนำไปปรุงเป็นยา ควรได้รับการตรวจสอบสรรพคุณก่อน

สูตรที่ 37

ยาอายุรรรณะ (ตำรายาของ นายเขียว สอนลาว คัดลอกจากโบราณเก่า)

รากมะเกลือ (*Diospyros mollis*) รากมะเขือแจ้ป่าแพะ (*Polygala crotalarioides*) รากมะพร้าวไฟ (มะพร้าวแดง *Cocos nucifera*) เปลือกไม้สักเคียน หรือตะเคียน (*Hopea odorata*) อ้อยดำ (*Saccharum officinarum*) และจะคานขึ้นหน้าผา (unknown)

เอามาเท่ากันดองไว้จำเริญทุกวัน แกะเจ็บหลังเจ็บเอว

สูตรที่ 38

ยาตองเหล้า (อุทยานแห่งชาติดอยภูคา อ.บัว จ.น่าน เป็นสูตรที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ นำมาดองไว้สำหรับดื่มและจำหน่าย)

ฮ้อสะพายควาย (*Milletia* sp.) ไค้งสะเด็น (*Canscora andrographioides*) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) และม้าแม็กล่า (*Polygala chinensis*)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 39

ยาตอง (หมอสมาใจ เรือนแก้ว บ้านทุ่งแดง ต.โหล่งขอด อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

เปลือกขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) แก่นลมแล้ง (*Cassia fistula*) และรากบั้งขาว (*Clerodendrum colebrookianum*)

นำมาหั่นเป็นชิ้นเล็ก ต้มน้ำเคี่ยวให้เหลือ 1 ใน 3 นำไปใส่ในน้ำสุรา เก็บไว้ในตู้เย็น 1 เดือน 2 วัน เป็นยาบำรุงกำลัง กินแล้วหายเพลียหายเมื่อย บำรุงกำหนด

สูตรที่ 40

ยาบำรุงกำลัง (ชมรมหมอพื้นบ้านปัญจะศิลา หมู่บ้านวังธาร ต.ร่องวัวแดง กิ่งอ.แม่ฮอน อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

โตไม้รูลม (*Elephantopus scaber*) ขิงข้าสวรรค หรือขิงข้าชาลี (*Tinospora baenzigeri*) มะเขือแจ้หนามดำ (*Solanum aculeatissimum*) กำลังช้างสาร (unknown) และเขืองแข้งม้า (*Leea indica*)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้าบำรุงกำลัง เป็นยาอายุวัฒนะ

สูตรที่ 41

ยาบำรุงกำลัง (ชมรมหมอพื้นบ้าน ดักกะศิลา บ้านทุ่งแดง ต.โหล่งขอด อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

เอารากโสมบ้าน (*Talinum triangulare*, *T. paniculatum*) มาแช่ด้วยเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง

สูตรที่ 42

ยาตอง (หมอยาบ้านแม่ขันนิล ต.น้ำแพร่ อ.หางดง จ.เชียงใหม่)

แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) ก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) มาแม็กกล้า (*Polygala chinensis*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) กวางแฉะ (*Sauropus amoebiflorus*) โตไม้รูลม (*Elephantopus scaber*) และจะค้ำนแดง (*Piper* sp.)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 43

ยาตอง (พ่อคำตัน ใจดวง 187 หมู่ 4 ต.สันทราย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) และกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*)

ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 44

ยาดอง (พอคำตัน ใจดวง)

เม็ดมะขาง (*Croton tiglium*) 1/5 ส่วน มาสะตุ (ควั่นให้แห้ง) รากหัสคีน (*Croton birmanicus*) 5 ส่วน และหัวดองดึง (*Gloriosa superba*) 5 ส่วน

นำมาหั่นเป็นชิ้นเล็ก ควั่นให้แห้งเกือบไหม้ นำมาใส่เหล้า 1 ขวด กินเช้าเย็น ครั้งละ 1 ช้อน กาแฟ ใช้กับหญิงหลังคลอด ขับเลือด ขับน้ำคาวปลา ห้ามใช้กับหญิงมีครรภ์

หมายเหตุ ยาขนานนี้ค่อนข้างจะเป็นยาอันตราย เนื่องจากมีตัวยาที่ประกอบด้วย มะขางหรือ สลัด และ ดองดึง ซึ่งเป็นยาอันตรายมาก จึงไม่ควรนำมาใช้ก่อนการพิสูจน์ทางสรรพคุณทางเภสัช วิทยา

สูตรที่ 45

ยาดอง (นายนิเวศน์ ประเทือง บ้านป่าแฉะ ต.ออนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) มะเขือแจ้ดิน (*Polygala crotalarioides*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) สนับเลือด (*Stephania venosa*) ประดงข้อ หรือเถาตีปลี (*Piper retrofractum*) เถาพริกไทย (*Piper nigrum*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) และจะคานแดง (*Piper* sp.)

นำอย่างละเท่ากันดองเหล้าพอท่วม สรรพคุณ บำรุงเลือด บำรุงกำลัง

สูตรที่ 46

ยาดอง (นายตน ดาวตก บ้านแม่ฮ้อยเงิน ต.แม่ฮ้อยเงิน อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่)

และหมอสมศักดิ์ กันติมูล บ้านออนกลาง ต.ออนกลาง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

เปลือกกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*)

ดองเหล้า 7 วัน สรรพคุณ บำรุงกำลัง แก้ปวดหลัง ปวดเอว

สูตรที่ 47

ยาดอง (ลุงยวง บ้านทุ่งโป่ง ต.แม่แรม อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่)

เปลือกกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) โตไม้รูดัม (*Elephantopus scaber*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) มาแม่กล้า (*Polygala chinensis*) หญ้าถอดปล้อง (*Equisetum debile*) และแก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*)

อย่างละเท่ากัน ดองเหล้า สรรพคุณ แก้ปวดหลังปวดเอว บำรุงกำลัง บำรุงกำลัง

สูตรที่ 48

ยาดอง (หมอตงดี สิงห์ล่า หมูที่ 2 ต.เมืองยาว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง)

เปลือกกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) เจ็ดกำลังช้างสาร (unknown) ฮ่อสะพายควาย (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) เจตมูลเพลิงแดง (*Plumbago indica*) กวางแฉะ (*Sauropus amoebiflorus*) ไต่ไม้รูลม (*Elephantopus scaber*) และจะคานแดง (*Piper* sp.)

เอาเท่ากัน อย่างละขีด/ เหล้า 5 ลิตร กินวันละ 2 ครั้ง ไม่เกิน 2 ตอง สรรพคุณ เป็นยาอายุวัฒนะ แก้ปวดหลังปวดเอว บำรุงกำลัง ชูกำลัง บำรุงกำหนด

สูตรที่ 49

ยาดอง (หมอตงดี สิงห์ล่า หมูที่ 2 ต.เมืองยาว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง)

รากยอ (*Morinda citrifolia*) ทองพันชั่ง (*Rhinacanthus nasutus*) หญ้าหนวดแมว (*Orthosiphon aristatus*) หญ้าถอดปล้อง (*Equisetum debile*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) มะปิ่น (*Aegle marmelos*) กอแงบ (*Ventilago denticulata*) นมนาง (*Pouteria cambodiana*) ลมแล้ง (*Cassia fistula*) ฝรั่ง (*Caesalpinia sappan*) เปล้าหลวง (*Croton oblongifolius*) เปล้าน้อย (*Croton joufra*) และ เปล้าตองแตก (*Baliospermum montanum*)

ดองเหล้า สรรพคุณ ขับระดู แก้ปวดหลัง แก้เหน็บชา

สูตรที่ 50

ยาดอง (หมอดวงดี ปลีแก้ว บ้านดอยแม่สาย ต.โหลงซอด อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

ฮ่อสะพายควาย (*Salacia chinensis*) เปลือกกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) ต้นม้าหลังเหล็ก (*Lasianthus kurzii*) รากฮ่อเลือดไหน (unknown) ต้นหรือรากเปล้าหลวง (*Croton oblongifolius*) เปล้าน้อย (*Croton joufra*) หัวเปล้าเลือด (*Dioscorea decipiens*) รากเดือยหิน (*Coix lacryma-jobi* var. *lacryma-jobi*) หญ้าถอดปล้อง (*Equisetum debile*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) จุงจาลิง (*Tinospora crispa*) ฝรั่ง (*Caesalpinia sappan*) ตั้งเครือคำ (*Berchemia floribunda*) และกาสามปีก (*Euodia lepta*)

ดองเหล้า สรรพคุณ แก้เจ็บหลังเจ็บเอว ท้องร่วง มะโหก นิ่ว ปริมาณของตัวยา ขึ้นอยู่กับอาการ ถ้าท้องร่วงมากก็จะเพิ่มตัวยาที่มีรสฝาดมาก

สูตรที่ 51

ยาดอง (หมอสมศักดิ์ กันติมูล บ้านอนกลาง ต.อนกลาง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

รากปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) เครือทองแถบ (*Ventilago denticulata*) หัวปลีเลย (*Zingiber purpureum*) เถามะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) และแก่นฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*)

อย่างละ 1 บาท ต่อเหล้า 1 ขวด สรรพคุณ แก้เมื่อย ปวดตามข้อ บำรุงกำลัง

วิธีใช้ ดื่มน้ำละ 1 ตอง ถ้ากินมากอาจจะแพ้ ทำให้ท้องเสีย

สูตรที่ 52

ยาเดี่ยว (หมอสมศักดิ์ กันติมูล)

สุลีสือเลือก กวางแฉะ (*Desmodium renifolium*) ใช้ต้น ประมาณ 4-5 บาท ต่อเหล้า 1 ขวด

สรรพคุณ บำรุงกำหนด

สูตรที่ 53

ยาบำรุงกำลัง (พ่อน้อยอ้าย เมืองตา หมู่ 2 ต.อนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) ไม้มะดูก (*Siphonodon celastrineus*) ทองแถบ (*Ventilago denticulata*) รากเปล้าหลวง (*Croton oblongifolius*) รากและเถาเครือมะแตก (*Celastrus paniculatus*) และจะคานแดง (*Piper sp.*)

ปริมาณเท่ากัน นำมาต้มหรือดองเหล้า สรรพคุณ แก้ปวดหลัง ปวดเอว

สูตรที่ 54

ยาดอง (หมอทองไหล คำอินตะ หมู่ 2 ต.อนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)

ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) กำลังช้างสาร หรือถ่อน (*Abizia procera*)

ดองเหล้า สรรพคุณ บำรุงกำลัง

สูตรที่ 55

ยาแก้กำลังช้างสาร (หมออุ้นเรือน ใจบุญมา บ้านดอยแม่บึง อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

หมอหนานแก้ว ปินใจกุล บ้านศรีบุญเรือน ต.แม่สุก อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง)

เกาช้างสาร (*Peristrophe tinctoria*)

ใช้ 3 ยอด ดองเหล้า จะเห็นเป็นสีแดง สรรพคุณ เป็นยาบำรุงกำหนด บำรุงกำลัง

สูตรที่ 56

ยาบำรุงกำลัง (อุยศรีนวล ก่อนคำ หมู่ 7 บ้านชะจาย ต.สันทราย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)
 รากขาสาร (*Peristrophe tinctoria*) รากกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) และรากเปล้าหลวง (*Croton oblongifolius*)
 ดองเหล้า สรรพคุณ บำรุงกำลัง เดินขึ้นดอยไม่เหนื่อย

สูตรที่ 57

ยาตองเหล้า (พ่อน้อยตาคำ สติมูล ชมรมหมอยาตักกะศิลา อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)
 มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) รากมะเขือแจ้บ้าน (*Solanum aculeatissimum*) ถ้ามะเขือแจ้หนามดำจะดี ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) อ้อยดำ (*Saccharum officinarum*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) และจะค่าน (*Piper sp.*)
 ดองเหล้า สรรพคุณ บำรุงกำลัง บำรุงเลือด

สูตรที่ 58

ยาตอง (หมอส้ม ทิพย์พยอม บ้านแม่ปะแหน หมู่ 6 ต.ออนใต้ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่)
 กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) และจะค่านวอก (*Piper sp.*)
 ดองเหล้า สรรพคุณเป็นยาบำรุงกำลัง

สูตรที่ 59

ยาตอง (ลุงเน่ง แซ่ซึ้ง ชาวเขาเผ่าม้ง บ้านแม่สาใหม่ ต.โป่งแยง อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่)
 หมาตายพรากราก (*Rourea minor*) หอมไ้แดง (*Chloranthus nervosus*) เถาส้มออบ (*Cissus hastata*)
 อบเชย (*Cinnamomum iners*) หนุ่ยหนูตัน (*Dianella ensifolia*) และกำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*)
 ปริมาณเท่ากัน ดองเหล้า แก้ปวดเมื่อย บำรุงกำลัง

สูตรที่ 60

ยาตอง (อูยั่ว แซ่ลี ชาวเขาเผ่าม้ง บ้านม้งชาวข้างเคียน ต.สุเทพ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)
 มั่งขาง หรือแห่นเครือ (*Combretum latifolium*) ยี่อเก็ง (*Ophiopogon malcolmsonii*) ขั้วโก (*Euodia lepta*) มั่งยู (*Embelia oblongifolia*) จั้วชา หรือส้มกุ่ม (*Embelia sessiliflora*) และมั่งกั่วต้อ หรือจะค่าน (*Piper sp.*)
 นำมาเท่ากัน ซอยตากแห้งต้มกินน้ำ หรือดองเหล้า แก้ปวดหลัง ปวดเอว อ่อนเพลียไม่มีแรง มือเท้าชา กินเวลาไหนก็ได้ ถ้าเป็นยาตอง กินครั้งละ ครั้งแก้ว ๓-๔ แก้ว

สูตรที่ 61

ยาดอง (นายคำ ทุระภาพ บ้านแม่เอี้ยะ อ.เมือง จ.เชียงใหม่)

ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) แสนนางวาน (*Desmodium renifolium*) กวางแฉะ (*Sauropus amoebiflorus*) เขื่อแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) กำลังช้างเผือกหรือกำลังช้างสาร (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) โดไม้รู้ลุ่ม (*Elephantopus scaber*) ก้องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) มาสามตอน (*Asparagus filicinus*) และกำแพงเจ็ดชั้น (*Salacia chinensis*)

ปริมาณเท่า ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 62

ยาดอง (นายสุวรรณ เขียวทา ดอยอ่างขาง อ.ฝาง จ.เชียงใหม่)

มาสามตอน (*Asparagus filicinus*) มาแม่กล้า (*Polygala chinensis*) ฮากเหลือง (*Desmodium oblongum*) ฮากแดง (*Tadehagi triquetrum*) กวางแฉะ (*Rubia cordifolia*) หญ้าเตดเปี้ยะ หรือโดไม้รู้ลุ่ม (*Elephantopus scaber*) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) ฮ่อสะพายควาย (*Gouania leptostachya*) และจำปูนต้น (*Indigofera caloneura*)

ดองเหล้าบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 63

ยาดอง (แม่อุ้ยเหมยจ้อ แซ่ฉั่น ชาวเขาเผ่าเย้า บ้านดอยแม่หวด-ประตุผา ต.แม่หวด อ.งาว

จ.ลำปาง ผู้หายาสมุนไพรขาย บริเวณศาลเจ้าพ่อประตุผา จ.ลำปาง)

ฮ่อสะพายควาย (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) โดไม้รู้ลุ่ม (*Elephantopus scaber*) ว่านร้อยราก (*Ophiopogon intermedius*) จะค่านแดง (*Piper* sp.) เอ็นยี่ด (unknown) อุยจะพี (*Schefflera* cf. *bengalensis*) ใบก้องแกบ (*Ventilago denticulata*) เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) และฮากแดง (*Tadehagi triquetrum*)

นำมาดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 64

ยาดอง (ลุงดำ อ่างขาง อ.ฝาง จ.เชียงใหม่ โดยนายสุวรรณ เขียวทา ผู้ให้ข้อมูล)

เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) ฮ่อสะพายควาย (*Gouania leptostachya*) กวางแฉะ (*Rubia cordifolia*) และหญ้าเตดเปี้ยะ (*Elephantopus scaber*)

ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 65

ยาดอง (หมอบุญทา ปวงโพธา หมู่ 2 ต.สันทราย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

หัสคีน (*Croton birmanicus*) ผักหนอก (*Centella asiatica*) พริกขี้หนู (*Piper nigrum*) และปายจะ
เมา (ชื่อตามร้านขายยา ไม่ทราบชนิดชื่อ)

อย่างละเท่ากัน ดองเหล้า ใส่น้ำผึ้ง สรรพคุณ เป็นยาอายุวัฒนะ

สูตรที่ 66

ยาดองแก้เลือดเสีย (หมอบุญทา ปวงโพธา)

หญ้าเมืองวาย (*Chlomolaena odoratum*)

ดองเหล้า สรรพคุณ แก้เลือดเสีย

สูตรที่ 67

ยาดองแก้เลือดเสีย (หมอบุญทา ปวงโพธา)

จิ้งแดง (*Bombax ceiba*)

นำเปลือกมาคั่วกับหม้อดินให้เหลือง ดองเหล้า หรือต้ม สรรพคุณ แก้เลือดเสีย

สูตรที่ 68

ยาดองบำรุงกำลัง (หมอบุญทา ปวงโพธา)

ฮันดักหญาย (*Arundina graminifolia*) จะค่านแดง (*Piper* sp.) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*)

และพญามือเหล็ก (*Premna herbacea*)

ดองเหล้า เป็นยากำลัง

สูตรที่ 69

ยาดอง (ตำรายาของ หมอคำตัน ใจดวง บ้านท่ามะเกี๋ยง ต.สันทราย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

ยาแก้มะโห้ เอาเปลือกไม้โหม้หลวง (*Holarrhena antidysenterica*) เปลือกมะตูม (*Siphonodon*

celastrineus) ลมแล้ง (*Cassia fistula*) และเปลือกไม้เคาะน้ำ (unknown)

ปริมาณเท่ากัน ตำเป็นผงจําเรณูกับน้ำอุ่น หรือเหล้า

สูตรที่ 70

ยาตายผาก (อัมพาตข้างเดียว) ปิดปิวทั้ง 2 (*Plumbago indica* และ *Plumbago zeylanica*) เปลือก

หัสคีน (*Croton birmanicus*) เปลือกกะจาว (*Holoptelea integrifolia*) รากมะเขือแจ้หนาม (*Solanum*

aculeatissimum) ดอกดิ่ง (*Goriosa superba*) เปลือกกลมแล้ง (*Cassia fistula*) ปลูกเลย (*Zingiber purpureum*) และหัวเป้าเลือด (*Dioscorea decipiens*)

ดองเหล้า กินวันละ 2 เวลา ครั้งละ 1 ถ้วยชา แก้อัมพาต

สูตรที่ 71

ยาดอง (พ่อนานแก้ว อุตะมะ 41 ม. 1 ต.สันทราย อ.พร้าว จ.เชียงใหม่)

ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) และก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*)

ดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

สูตรที่ 72

ยาดอง (ลุงดำ ชาวไทยใหญ่ เมืองนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่)

กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) ม้าสามต้น (*Asparagus filicinus*) ฮ่อสะพายควาย (*Berchemia floribunda*) ฮากเหลือง (*Desmodium oblongum*) ฮากแดง (*Galium punduanum*) แมวไม้ (*Agapetes hosseana*) และจะคานแดง (*Piper sp.*)

อย่างละเท่ากัน นำมาดองเหล้ากิน แก้ปวดเมื่อย บำรุงกำลัง

สูตรที่ 73

ยาดอง (ลุงดำ ชาวไทยใหญ่ เมืองนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่)

ผู้เฒ่ากันช้าง (*Paris polyphylla*) ฮากเหลือง (*Desmodium oblongum*) ฮากแดง (*Galium punduanum*) แมวไม้ (*Agapetes hosseana*) ม้าสามต้น (*Asparagus filicinus*) เสือโคร่ง (*Betula alnoides*) และผู้เฒ่าแปดคอน (*Disporum calcaratum*)

ปริมาณเท่าไรก็ได้มาดองเหล้า ทำการขุดยาวันเสาร์จะดี เป็นยาบำรุงกำลัง

สูตรที่ 74

ยาดอง (พ่อเลี้ยงหมอก 26 ซอย 15 หมู่ 2 อ.แม่ทา จ.ลำพูน)

กวางแฉะ (*Crotalaria albida*) ฮ่อสะพายควาย (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) ก่องแกบแดง (*Ventilago denticulata*) แก่นฝาง (*Caesalpinia sappan*) และมะเขือแจ้ดิน (*Polygala crotalarioides*)

ดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปวดหลัง ปวดเอว

ตำรับยาที่เป็นยาต้องเหล้า จากตำรายาสมุนไพรล้านนา ที่จัดพิมพ์โดยหน่วยศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณ โครงการร่วมระหว่างพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาแห่งชาติ โอซากา และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งแปลจากตำรายาสมุนไพรล้านนา ต้นฉบับเดิมเป็นใบลานขนาดสั้น มี 257 หน้า สำนวนที่วัดข่วงมุง ต.ข่วงมุง อ.สารภี จ.เชียงใหม่ การศึกษาพรรณไม้ได้ทำการสอบถามจากหมอยาและนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ใน จ.เชียงใหม่

สูตรที่ 75

ยาเจ็บเมื่อยเส้นเอ็น (หน้า 19)

เอารากหมากตลอด (*Elaeagnus latifolia*) แห้เหล้ากิน

สูตรที่ 76

ยาปวดตูกหัวเข่าย้าย่างบ่ได้ (หน้า 19)

นั่นคือว่าปวดตูกเข่า บ่มีย่างบ่ได้ ยาเอารากหมากตลอด (*Elaeagnus latifolia*) รากหมากเต็ง (*Strychnos nux-blanda*) แห้เหล้า เขาก่ำกั๊ตติ เจริญกินหาย

สูตรที่ 77

ยากำลังแรงนัก (หน้า 167)

หื้อเอานาดคำ (unknown) บาท รากผีเสื้อน้อย (*Vitex trifolia*) พิดพิวแดง (*Plumbago indica*) เท่ากัน ตำผงไว้แช่สุรากินสิบห้า วัน เดือนหนึ่งก็แล้ว กินผิวงาม ชื่อว่าแสนนางวานแล

สูตรที่ 78

ยาเจ็บเอว (หน้า 167)

พาก 1 หื้อ เอารากหัสคีน (*Croton birmanicus*) พิดพิวแดง (*Plumbago indica*) ยางเดื่อป่อง (*Ficus hispida*) พรกน้อย (*Piper nigrum*) ชิงแกง (*Zingiber officinale*) แห้สุรากิน มีกำลังนักแล

สูตรที่ 79

พากหนึ่ง (หน้า 167)

พิดพิวแดง (*Plumbago indica*) บาท แก่นหมากขาม (*Tamarindus indica*) แก่นลมแล้ง (*Cassia fistula*) แก่นขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) รากควัด (*Zizyphus rugosa*) และอันและร่อย มาพักตากแห้งไว้ นึ่งหื้อสุก แล้วตากแห้ง แห้เหล้าไว้เดือน 1 กิน แพ้พยาธิทั้งมวล มีกำลัง มีผิวงาม

สูตรที่ 80

ยาพี (หน้าที่ 184)

ยาพี ดีป्ली (*Piper retrofractum*) จะค่าน (*Piper sp.*) พายชะเมา (unknown) เทียนดำ หนุ้าหอมเกี้ยว (*Eclipta prostrata*) ห้ารอย เครือหมากบ้า (*Entada rheedii*) ห้ารอย ตากแห้ง ตำผงแช่น้ำอ้อยกินก็ดี น้ำเหล้าก็ดี ไวกินมีแรงแท้แล

- ตำรับที่รวบรวมจากตำรายาล้านนา ที่ศูนย์ประสานงานแพทย์แผนไทย โรงพยาบาลประสาท จ. เชียงใหม่ ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว แต่ยังไม่ได้สังคายนา ทำการศึกษาและสอบถามข้อมูลพันธุ์ไม้จากหมอและนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ใน จ. เชียงใหม่

สูตรที่ 81

ยาดอง (แปลจากบ๊อบสา เล่มที่ 85 ของหนานพรมเสน บ้านศาลา อ.สะเมิง จ. เชียงใหม่)

ยาดองเหล้า เอาไคร่หางนา (*Rotala aquatica*) รากมะเฟือง (*Averrhoa carambola*) เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) มะเขือแฉ่ดิน (*Polygala crotalarioides*) มะเขือแฉ่เครือ (*Securidaca inappendiculata*) จะค่านแดง (*Piper sp.*)

นำทั้งหมดสับตากแห้ง ใช้ดองเหล้ารับประทาน แข็งแรงมีกำลัง

สูตรที่ 82

ยาดอง (ตำรายาของหมอบุญชู จันทรบุตร เล่มที่ 3 หน้าที่ 14 นายแก้ว ทันจะนา แปล)

ผู้หญิงเกิดลูก แล้วเป็นเหนียง(เหน็บขา) แคงขา กินข้าวบ่อล้า เมื่อยอ่อน เพลียแรง ยาเอา ดีป्ली (*Piper retrofractum*) จะค่าน (*Piper sp.*) ขิงแกง (*Zingiber officinale*) ฮางคาว (*Acorus calamus*) จุ่งจาลิง (*Tinospora crispa*) และพริกน้อย (*Piper nigrum*) ปริมาณเท่ากัน แต่พริกน้อย จุ่งจาลิง เอาทิ้งหนึ่ง ตำผง แช่น้ำอุ่น เหล้าก็ได้ กินทาหายดีเนอ

สูตรที่ 83

ยาดอง (แปลจากบ๊อบสา ชื่อ อุโนพระคระวา)

ไข่นอกหนาวใน เอาเปลือกกุ่มน้ำ (*Crateva magna*) อ้อยช้าง (*Heteropanax fragrans*) หนุ้าขัด (*Sida rhombifolia*) และลับบิ้น (*Cassia tora*) แช่เหล้าโรงกิน

สูตรที่ 84

ยาไฟทองดับ เอาจะค่าน ปิตปิวทั้งสอง (*Plumbago indica* and *P. zeylenica*) หม่อน (*Morus albus*) หมากบ้า (*Entada rheedii*) หน่วยสี่เลื้อ (*Vitex trifolia*) รากขาง (unknown) ปลูกิง (*Piper samentosum*) จ้าหรอด (unknown) พริก (*Capsicum frutescens*) และขิง (*Zingiber officinale*) อย่างละเท่ากัน แะเหล้าบ่มกิน

สูตรที่ 85

ยาแก้ฮากขาง เอาหัสคีน (*Croton birmanicus*) รากปิตปิวแดง (*Plumbago indica*) ดอกดิง (*Gloriosa superba*) รากขนุน (*Arthocarpus heterophyllus*) และปายจะเมา (unknown) แะน้ำเหล้ากิน

สูตรที่ 86

เป็นรูงปอง นักก็ดี ไซ้กินงวน ลวดกายเป็นรูงก็ดี เอาเปเลือกบันแก (*Albizia lucidior*) ถั่วพู (*Psophocarpus tetragonolobus*) เคียน้ำสามเอาหนึ่ง ใส่เหล้ากินหลายคืน แล้วเอาหน่วยสี่เลื้อ (*Vitex trifolia*) ห้าสิบ ปิตปิว (*Plumbago indica*) ห้าสิบ พริกนอย (*Piper nigrum*) ห้าสิบ บอระเพ็ด (*Tinospora crispa*) มากมา บั้งให้สุก ตำผง แะเหล้ากิน

สูตรที่ 87

ยาขับปะงวนมะเร็ง ปันจัน ตาเหลือง และไอแห้ง หาน้ำลายบ่อได้ ขับปะว่าเจ็บได้เลี้ยว หื้อเอาหญ้าเยี่ยวหมู (*Adenostemma lavenia*) หัสคีน (*Croton birmanicus*) ใบจุงจาลิง (*Tinospora crispa*) หญ้าฮ่อมเกี้ยว (*Eclipta prostrata*) ใบฮ้วนหมู (*Dregea volubilis*) พริกนอย (*Piper nigrum*) ขิงแกง (*Zingiber officinale*) และหอมแดง (*Allium ascalonicum*) ซังเท่ากัน ตำป็นเป็นลูกกลอน ไข่ด้วยน้ำอุ่น สุราแล

สูตรที่ 88

ยาดอง (ตำรายาของ หมอบุญชู หน้าที่ 15 เล่ม 3)

ยาลมตายผาก (ตายครึ่งซีก) ผากเป็นกลางตัวตั้งตัวก็ดี อ่อนทั้งตัวก็ดี ลมสะปะว่าลมได้เลี้ยว หื้อเอาเครือเข้าหมวก(เครือโมก) อย่างเหลือง ร้อย(หนักสิบบาท) รากมะนาว (*Citrus aurantifolia*) หนึ่ง และเคียะกัม (*Euphobia tirucalli*) ฮ้อยหนึ่ง ตำเป็นผงแะเหล้ากิน

สูตรที่ 89

ยาดอง (ตำรายาของ หมอบุญชู อ.หางดง จ.เชียงใหม่)

ยาแม่ลูกอ่อนประสูติแล้วจักได้ หื้อเอายากินด้วย หื้อเอารากหนามหันแดง (*Acacia comosa*)

เฮ้งจ้อน (*Clerodendrum petasites*) พริกน้อย (*Piper nigrum*) และรากหุ่งแดง (*Racinus communis*)

แช่เหล้ากิน ในเดือนไฟแล

สูตรที่ 90

ยาแก้เจ็บเอว

เอาหมากเขือแจ้ (*Solanum aculeatissimum*) ตังต้นตังใบ กะนะเต้ากัน พักตากแห้ง ตำผงใส่ไห

นึ่ง น้ำรดลงแล้ว เอาน้ำหม้อหนึ่งเคี่ยวหื้อข้น ใส่เหล้ากินสะปะ เปียรดัง

สูตรที่ 91

ยาจำเริญคนเฒ่า เอาปืดปิว (*Plumbago indica*) ดอกไหม้แดง (*Hibicus rosa-chinensis*) หุ่งแดง

(*Ricinus communis*) ดอกด้ายแดง (*Celosia argentea*) จ้ามั่ง (*Quisqualis indica*) และรากข่อย (*Strebus asper*)

กะนะเต้ากัน ตำผงไว้แล้ว เอาข้าวกำมาใส่เหล้า

การสำรวจพืชสมุนไพร ที่มีจำหน่ายตามร้านขายยาแผนโบราณ ในภาคเหนือ คณะวิจัยได้เข้าไปศึกษาสูตรตำรับยาตองเหล้า และชนิดพืชที่ใช้เป็นส่วนประกอบ โดยการสัมภาษณ์ เจ้าของร้านขายยา ซึ่งเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาเรื่อง ยาสมุนไพร เกี่ยวกับวิธีการจดจำลักษณะของเนื้อไม้ หรือ ส่วนต่างๆ ของพืชที่นำมาเป็นยาสมุนไพร และสรรพคุณของพืชแต่ละชนิด แต่ยังรู้จักต้นพืชจริงไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นการสั่งตัวยามาจากชาวบ้าน และสั่งมาจากร้านขายยาใหญ่ แถบเยาวราช ใน กรุงเทพมหานคร

ผลการศึกษาสูตรตำรับยาตองเหล้า และชนิดพืชที่ใช้เป็นส่วนประกอบของยาตองเหล้า ใน จังหวัดเชียงใหม่ คือ ร้านห่องเฮ้มฟ่อ บริเวณตลาดต้นลำไย ต.ช้างม่วย อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลคือ นายกำธร ชัยทอง เจ้าของร้าน

ทางร้านมีการจำหน่ายยาตองเหล้าบรรจุเป็นห่อ จำนวน 17 ตำรับ โดยแต่ละตำรับได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดา ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งร้าน ชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้ในแต่ละตำรับไม่เปิดเผย แต่ได้บอกชื่อ ตำรับ และพืชทั้งหมดที่ใช้ ซึ่งพืชเหล่านี้เป็นสมุนไพรที่ไม่เป็นอันตราย สามารถนำมาผสมกันได้ เมื่อทางร้านจัดให้ตามสูตรแล้ว ผู้ซื้ออาจนำตัวยาในกลุ่มเดียวกันนี้เพิ่มเข้าไป ตามแต่ผู้ซื้อหรือผู้ใช้ ต้องการ เพื่อให้ได้รสชาติที่กลมกล่อม ส่วนชื่อสูตรที่ทางร้านตั้งไว้ บางครั้งผู้ซื้อที่นำเอาไปดองในขวด โหลตั้งจำหน่าย อาจมีการตั้งชื่อใหม่ หรือตั้งชื่อเพิ่ม เพื่อดึงดูดความสนใจแก่ผู้บริโภค

ชื่อสูตรยาตองเหล้า ในร้านขายยาห่องเฮ้มฟ่อ มีดังนี้

ชื่อ	ความหมาย
1. พลังเสือโคร่ง	มีพลังกำลังเหมือนเสือโคร่ง
2. มังกรคะนอง	มีพลังกำลังเหมือนมังกรที่คึกคะนอง
3. พญางูเห่า	มีพลังกำลังเหมือนพญางูเห่า
4. บำรุงเลือด	บำรุงเลือดในร่างกาย
5. ชูกำลัง	บำรุงกำลังและเพิ่มความแข็งแรงเกร่งกาย
6. โตไม่รู้ล้ม	เป็นชื่อต้นไม้ (Elephantopus scaber) ให้สรรพคุณเป็นยาบำรุงกำลังและบำรุง กำหนด
7. ม้าทลายโรง	เป็นชื่อต้นไม้ (Ficus foveolata) มีพลังกำลัง เหมือน ม้าคึกคะนองกำลังทลายโรง
8. ธาตุสี่	เป็นการบำรุงและปรับธาตุทั้งสี่ ให้มี ความสมดุล
9. พลังมวยจีน	มีกำลังภายในเหมือนมวยจีน

ชื่อ	ความหมาย
10. ขับเลือดแก้ผ้า	ขับเลือด รักษาผ้า ซึ่งเป็นการบำรุงผิวพรรณ
11. ฮ้อสะพายควาย	เป็นชื่อต้นไม้ (Hiptage bengalensis) มีผลกำลังเหมือน คนจีนฮ้อที่สามารถแบกควายได้ทั้งตัว
12. กำลังช้างสาร	มีผลกำลังเหมือนพญาช้างสาร
13. สาวน้อยตกเตียง	มีกำหนดสูง
14. ชาวเขา (ยอดขุนพล)	มีผลกำลังเหมือนชาวเขา หรือขุนพลที่เดินดอย ทำงาน หรือรบไม่ยอมแพ้
15. พระกระโดดกำแพง	มีกำหนดสูง
16. กำแพงเจ็ดชั้น	เป็นชื่อต้นไม้ (Salacia chinensis) มีลักษณะเป็นชั้นๆ หมายถึงสามารถที่จะผ่านกำแพงทั้งเจ็ดชั้นได้
17. พิชิตเอว	ไม่เจ็บและปวดเอว

ชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นส่วนประกอบยาต้องเหล้า ในร้านขายยาหลวงฮัมฟรีย์ มีดังนี้

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ส่วนที่ใช้	แหล่งที่ซื้อ
1. กระวาน	<i>Amomum krervanh</i> Pierre	Zingiberaceae	ผล	กทม.
2. กระวานดำ	unknown	Zingiberaceae	ผล	กทม.
3. กานพลู	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr.&L.M.	Myrtaceae	ดอกตูม	กทม.
4. กำแพงเจ็ดชั้น	<i>Salacia chinensis</i> L.	Celastraceae	เนื้อไม้	เหนือ
5. กำลั้วเถลิง	<i>Anaxagorea luzonensis</i> A.Gray	Annonaceae	เนื้อไม้	กทม.
6. กำลังเสือโคร่ง	<i>Betula alnoides</i> Buch.-Ham.	Betulaceae	เปลือก	เหนือ
7. โกงสุกระดุก	<i>Saussurea lappa</i> Clark	Compositae	ราก	กทม.
8. โกงสุเชียง	<i>Levisticum officinale</i> Koch.	Umbelliferae	ราก	กทม.
9. โกงสุสอขาว	<i>Angelica sylvestris</i> L.	Umbelliferae	ราก	กทม.
10. โกงสุหัวบัว	<i>Conioselinum univittatum</i> Turc.	Umbelliferae	เหง้า	กทม.
11. ข่า	<i>Alpinia nigra</i> Burtt.	Zingiberaceae	เหง้า	ทั่วไป
12. ขิง	<i>Zingiber officinale</i> Rosc.	Zingiberaceae	เหง้า	ทั่วไป
13. คำฝอย	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	Compositae	ดอก	เหนือ
14. โคคลาน	<i>Bauhinia ornata</i> Kurz	Caesalpinaceae	เนื้อไม้	กลาง

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ส่วนที่ใช้	แหล่งที่ซื้อ
15. จันทน์เทศ	<i>Myristica fragrans</i> Houtt.	Myristicaceae	เนื้อไม้, ผล	กทม.
16. เจตพังคี	<i>Cladogynos orientalis</i> Zipp.ex Span	Euphorbiaceae	เนื้อไม้, ราก	ลำพูน กทม.
17. เจตมูลเพลิง	<i>Plumbago indica</i> L.	Plumbaginaceae	ราก	เหนือ กทม.
18. ดีปลี	<i>Piper retrofractum</i> Vahl	Piperaceae	ดอก	เหนือ, กทม.
19. โดไม้รู้ล้ม	<i>Elephantopus scaber</i> L.	Compositae	ทั้งต้น	ทั่วไป
20. เถาสูงเห่า		unknown	เถา	กทม.
21. เถาวัลย์เปรียง	<i>Derris scandens</i> Benth.	Papilionaceae	เถา	กทม.
22. เถาเอ็นอ่อน	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem.&Schult.	Periplocaceae	เถา	กทม.
23. เปราะหอม	<i>Kampferia</i> sp.	Zingiberaceae	หัว	กทม.
24. โป้ยักษ์	<i>Illicium verum</i> Hook.f.	Illiciaceae	ผล	กทม.
25. ผาง	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	Caesalpinaceae	แก่น	เหนือ
26. พญามือเหล็ก	<i>Strychnos lucida</i> R.Br.	Strychnaceae	เนื้อไม้	กทม.
27. พริกไทยขาว	<i>Piper nigrum</i> L.	Piperaceae	เมล็ด	กทม.
พริกไทยดำ	<i>Piper nigrum</i> L.	Piperaceae	เมล็ด	กทม.
28. มะขามป้อม	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	Euphorbiaceae	ผล	เหนือ
29. มะตูม	<i>Aegle marmelos</i> Corr.	Rutaceae	ผล	เหนือ, กลาง
30. ม้าลายโรง	<i>Ficus foveolata</i> Wall.	Moraceae	เถา	กลาง
31. สมอเทศ	<i>Terminalia</i> sp.	Combretaceae	ผล	กลาง
32. สมอไทย	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	Combretaceae	ผล	เหนือ, กลาง
33. สมอพิเภก	<i>Terminalia bellerica</i> Roxb.	Combretaceae	ผล	เหนือ, กลาง
34. สะค้านขาว	<i>Piper</i> sp.	Piperaceae	เถา	เหนือ
35. สะค้านแดง	<i>Piper</i> sp.	Piperaceae	เถา	เหนือ
36. แห้วหมู	<i>Cyperus rotundus</i> L.	Cyperaceae	เหง้า	ทั่วไป
37. อบเชยญวน	<i>Cinnamomum</i> sp.	Lauraceae	เปลือก	กทม.
38. อบเชยเทศ	<i>Cinnamomum</i> sp.	Lauraceae	เปลือก	กทม.
39. ฮ่อสะพายควาย	<i>Hiptage bengalensis</i> Kurz	Malpighiaceae	เนื้อไม้ แก่น	เหนือ
40. ฮางแกง	<i>Cinnamomum</i> sp.	Lauraceae	เปลือก	เหนือ

รายชื่อพืชที่ใช้เป็นตัวยาดองเหล้าในภาคเหนือของประเทศไทย

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
1. กระทกรก	<i>Olax scandens</i> Roxb.	OLACACEAE	ST	เนื้อไม้
2. กระเทียม	<i>Allium sativum</i> L.	ALLIACEAE	H	หัว
3. กระวาน	<i>Amomum krervanh</i> Pierre	ZINGIBERACEAE	H	ผล
4. กลีบม้ามลม	<i>Dischidia imbricata</i> Warb.	ASCLEPIADACEAE	EC	ทั้งต้น
5. กวางแฉะ	<i>Crotalaria albida</i> Heyne	PAPILIONACEAE	H	ทั้งต้น
6. กวางแฉะ	<i>Desmodium renifolium</i> Schindl.	PAPILIONACEAE	H	ทั้งต้น
7. กวางแฉะ	<i>Rubia cordifolia</i> L.	RUBIACEAE	HC	ราก, ต้นใต้ดิน
8. กวางแฉะ	<i>Sauropus amoebiflorus</i> Airy Shaw	EUPHORBIACEAE	S	ทั้งต้น
9. กวางแฉะ	<i>Shuteria involucrata</i> (Wall.) Wight & Arn.	PAPILIONACEAE	HC	ทั้งต้น
10. ก่องแสบแดง	<i>Ventilago denticulata</i> Willd.	RHAMNACEAE	C	เถา
11. กะจาว	<i>Holoptelea integrifolia</i> Planch.	ULMACEAE	T	เปลือก
12. กานพลู	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr.&L.M.	MYRTACEAE	T	ดอกตูม
13. กาสะลอง	<i>Millingtonia hortensis</i> Linn.f.	BIGNONIACEAE	T	เปลือก
14. กาสามปึก	<i>Euodia lepta</i> Merr.	RUTACEAE	S	ราก, ลำต้น
15. กำแพงเจ็ดชั้น	<i>Salacia chinensis</i> L.	CELASTRACEAE	C	เนื้อไม้
16. กำลั้งช้างเผือก	<i>Hiptage bengalensis</i> Kurz	MALPIGHIACEAE	C	เนื้อไม้, แก่น
	var. <i>candicans</i> Siriruga			
กำลั้งช้างสาร	<i>Albizia procera</i> Benth.	MIMOSACEAE	T	เนื้อไม้, แก่น
กำลั้งช้างสาร	<i>Hiptage bengalensis</i> Kurz	MALPIGHIACEAE	C	เนื้อไม้, แก่น
	var. <i>candicans</i> Siriruga			
17. กำลั้งช้างสาร		unknown		เนื้อไม้, แก่น
18. กำลั้งเลือดฮ่อ		unknown		
19. กำลั้งวัวเถลิง	<i>Anaxagoxa luzonensis</i> A. Gray	ANNONACEAE	S	เนื้อไม้
20. กำลั้งวัวเถลิง	<i>Maclura cochinchinensis</i> Corner	MORACEAE	C	เนื้อไม้
21. กำลั้งเสือโคร่ง	<i>Betula alnoides</i> Buch.-Ham.	BETULACEAE	T	เปลือก
22. กุ่มน้ำ	<i>Crateva magna</i> DC.	CAPPARIDACEAE	T	เปลือก
23. เกิดแดง	<i>Dalbergia oliveri</i> Gamble	PAPILIONACEAE	T	แก่น
24. เก้ากำลั้งช้างสาร	<i>Peristrophe tinctoria</i> Nees	ACANTHACEAE	US	ใบ

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
25. โกรฐกระดูก	<i>Saussurea lappa</i> Clark	COMPOSITAE	ExH	ราก
26. โกรฐเขมา	<i>Atractylodes lyrata</i> Sieb. et Zucc.	COMPOSITAE	H	เหง้า
27. โกรฐจุฬาลำพา	<i>Artemesia vulgaris</i> L.	COMPOSITAE	H	ใบ, ช่อดอก
28. โกรฐเขียง	<i>Levisticum officinale</i> Koch.	UMBELLIFERAE	H	ราก
29. โกรฐสอ	<i>Angelica sylvestris</i> L.	UMBELLIFERAE	H	ราก
30. โกรฐหัวบัว	<i>Coniselinum univittatum</i> Turczaninow	UMBELLIFERAE	H	เหง้า
31. ขนุน	<i>Artocarpus heterophyllus</i> Lamk.	MORACEAE	ExH	แก่น
32. ข่อย	<i>Streblus asper</i> Lour.	MORACEAE	T	แก่น, ราก
33. ข่า	<i>Alpinia nigra</i> B.L.Burt	ZINGIBERACEAE	H	เหง้า
34. ขาง		unknown		
35. ข้าวเจ้า	<i>Oryza sativa</i> L.	GRAMINEAE	G	เมล็ด
36. ข้าวเย็นใต้	<i>Smilax</i> sp.	SMILACACEAE	C	เหง้า
37. ข้าวเย็นเหนือ	<i>Smilax corbularia</i> Kunth	SMILACACEAE	C	เหง้า
38. ข้าวเย็นเหนือ	<i>Smilax glabra</i> Roxb.	SMILACACEAE	C	เหง้า
39. ขิงแกง	<i>Zingiber officinale</i> Roscoe	ZINGIBERACEAE	H	เหง้า
40. ขี้เหล็ก	<i>Cassia siamea</i> Lamk.	CAESALPINIACEAE	T	แก่น, เปลือก
41. เข็มแดง	<i>Ixora coccinea</i> L.	RUBIACEAE	S	ราก
42. เขืองแข้งม้า	<i>Leea indica</i> Merr.	LEEACEAE	S	ราก, ต้น
43. เขืองหนูช้าง	<i>Leea macrophylla</i> Roxb. ex Hornem.	LEEACEAE	H	ราก
44. คัด	<i>Zizyphus rugosa</i> Lamk.	RHAMNACEAE	ST	ราก
45. คัดเค้า	<i>Oxyceros horridus</i> Lour.	RUBIACEAE	S	ราก
46. คำฝอย	<i>Carthamus tinctorius</i> L.	COMPOSITAE	ExH	ดอก
47. เครือเข้าหมวก		unknown	C	เนื้อไม้
เครืองูเห่าดำ	<i>Berchemia floribunda</i> Wall. ex Brongn.	RHAMNACEAE	C	เนื้อไม้
48. เคาะน้ำ		unknown		
49. เคี้ยะกัม	<i>Euphorbia tirucalli</i> L.	EUPHORBIACEAE	S	ไม้ระนู
50. โคคลาน	<i>Bauhinia ornata</i> Kurz	CAESALPINIACEAE	C	เนื้อไม้
51. โกงสะเด็น	<i>Canscora andrographioides</i> Clarke	GENTIANACEAE	H	ทั้งต้น
52. ไคร้หางนาค	<i>Rotula aquatica</i> Lour.	BORAGINACEAE	S	ไม้ระนู
53. จั้วแดง	<i>Bombax ceiba</i> L.	BOMBACACEAE	T	เปลือก

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
54. จะค้าน	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	C	เถา
55. จะค้านขึ้นหน้าผา	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	C	เถา
56. จะค้านแดง	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	C	เถา
57. จะค้านต้น		unknown		
58. จันทน์เทศ	<i>Myristica fragrans</i> Houtt.	MYRISTICACEAE	T	รก, ผล, แก่น
59. จ้ามัง	<i>Quisqualis indica</i> L.	COMBRETACEAE	C	ไม้ระбу
60. จายแดง	<i>Pterolobium macropterum</i> Kurz	CAESALPINIACEAE	C	ราก
61. จาหลอด		unknown	C	
62. จำปูนต้น	<i>Indigofera caloneura</i> Kurz	PAPILIONACEAE	S	ราก, ต้น
63. จุงจาลิง	<i>Tinospora crispa</i> Miers ex Hook.f. & Thoms	MENISPERMACEAE	C	เถา
64. จุงจาลิงตัวแม่	<i>Tinospora baenzigeri</i> Forman	MENISPERMACEAE	C	เถา
65. เจ็ดก่าลังข้างสาร		unknown		
66. เจตพังคี	<i>Cladogynos orientalis</i> Zipp. ex Span	EUPHORBIACEAE	S	ราก, ต้น
67. ขะพลู่	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb.	PIPERACEAE	US	ราก
68. ขะเอมเทศ	<i>Glycyrrhiza glaba</i> L.	PAPILIONACEAE	S	ราก
69. ขะเอมไทย	<i>Albizia myriophylla</i> Benth.	MIMOSACEAE	C	เปลือก, เนื้อไม้
70. ขมพองแดง	<i>Caesalpinia pulcherrima</i> Sw.	CAESALPINIACEAE	ExS	ราก, เนื้อไม้
ขมพองเหลือง	<i>Caesalpinia pulcherrima</i> Sw.	CAESALPINIACEAE	ExS	ราก, เนื้อไม้
71. ดอกดิง	<i>Gloriosa superba</i> L.	LILIACEAE	HC	หัว
72. ด้ายแดง	<i>Celosia argentea</i> L.	AMARANTHACEAE	H	ทั้งต้น
73. ดีปลี	<i>Piper retrofractum</i> Vahl	PIPERACEAE	C	เถา, ดอก
74. ดูเครือ		unknown	C	เถา
75. เตื่อเกลี้ยง	<i>Ficus racemosa</i> L.	MORACEAE	T	เนื้อไม้
76. เตื่อป่อง	<i>Ficus hispida</i> Linn.f.	MORACEAE	T	เนื้อไม้, ยาง
77. เตื่อยหิน	<i>Coix lacryma-jobi</i> L. var. <i>lacryma-jobi</i>	GRAMINEAE	G	ราก
78. โตไม้รูลัม	<i>Elephantopus scaber</i> L.	COMPOSITAE	H	ทั้งต้น
79. ตะเคียน	<i>Hopea odorata</i> Roxb.	DIPTEROCARPACEAE	T	เปลือก
80. ตังกุย		unknown		

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
81. ตั่งเครือคำ		unknown	C	เนื้อไม้
ตั่งเครือคำ	<i>Berchemia floribunda</i> Wall.ex.Brongn.	RHAMNACEAE	C	เถา
82. ตับเต่าตัน	<i>Diospyros ehretioides</i> Wall.	EBENACEAE	T	แก่น
83. ตับเต่าน้อย	<i>Polyalthia debilis</i> Finet&Gagnep.	ANNONACEAE	S	ราก, ต้น
84. ตาเสือ	<i>Aphanamixis polystachya</i> Parker	MELIACEAE	T	เปลือก
85. ตีนเป็ด	<i>Alstonia scholaris</i> R.Br.	APOCYNACEAE	T	เนื้อไม้
86. ดุ้มขาว	<i>Mitragyna hirsuta</i> Hav.	RUBIACEAE	T	เนื้อไม้
87. ถอน	<i>Albizia procera</i> Benth.	MIMOSACEAE	T	แก่น, เนื้อไม้
88. ถั่วพู	<i>Psophocarpus tetragonolobus</i> DC.	PAPILIONACEAE	C	ไม้ระบูน
89. เถาสูงเห่า		unknown	C	เถา
90. เถาวัลย์เปรียง	<i>Derris scandens</i> Benth.	PAPILIONACEAE	C	เถา
91. เถาเอ็นอ่อน	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem. & Schult.	PERIPLOCACEAE	C	เถา
92. ทองพันชั่ง	<i>Rhinacanthus nasutus</i> Kurz	ACANTHACEAE	S	ราก
93. เทียนขาว	<i>Cuminum cyminum</i> L.	UMBELLIFERAE	ExH	เมล็ด
94. เทียนขาวเปลือก	<i>Foeniculum vulgare</i> Mill var. <i>dulce</i> Alef.	UMBELLIFERAE	ExH	เมล็ด
95. เทียนดำ	<i>Nigella sativa</i> L.	RANUNCULACEAE	ExH	เมล็ด
96. เทียนแดง	<i>Lepidium sativum</i> L.	CRUCIFERAE	ExH	เมล็ด
97. เทียนตักแตน	<i>Anethum graveolens</i> L.	UMBELLIFERAE	H	เมล็ด
98. นมนาง	<i>Pouteria cambodiana</i> Baehni	SAPOTACEAE	T	เนื้อไม้
99. น้ำนอง		unknown		
100. บัวบก	<i>Eurycle amboinensis</i> Lindl.	AMARYLLIDACEAE	ExH	หัว
101. ประดู่ป่า	<i>Pterocarpus macrocarpus</i> Kurz	PAPILIONACEAE	T	แก่น
102. ปรง	<i>Alangium salviifolium</i> subsp. <i>hexapetalum</i> Wang	ALANGIACEAE	T	แก่น
103. ปังคิ	<i>Croton crassifolius</i> Geisel	EUPHORBIACEAE	S	ราก
104. ปันแก	<i>Albizia lucidior</i> Nielsen	MIMOSACEAE	T	เปลือก
105. ป้ายจะเมา		unknown		
106. ปั้งขาว	<i>Clerodendrum colebrookianum</i> Walp.	VERBENACEAE	S	ราก

ชื่อไทย Thai Names	ชื่อพฤกษศาสตร์ Botanical Names	ชื่อวงศ์ Families	ลักษณะไม้ Habit.	ส่วนที่ใช้ part of use
107. บั้งแดง	<i>Clerodendrum paniculatum</i> L.	VERBENACEAE	S	ราก
108. ปิดปิวขาว	<i>Plumbago zeylanica</i> L.	PLUMBAGINACEAE	US	ราก
109. ปิดปิวแดง	<i>Plumbago indica</i> L.	PLUMBAGINACEAE	US/S	ราก
110. ปู่เจ้า	<i>Terminalia triptera</i> Stapf	COMBRETACEAE	T	เนื้อไม้
111. ปูลิงนก	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	H	ราก
112. ปูเลย	<i>Zingiber purpureum</i> Roscoe	ZINGIBERACEAE	H	เหง้า
113. เปราะหอม	<i>Kaempferia</i> sp.	ZINGIBERACEAE	H	เหง้า
114. เปล้าคำ	<i>Croton robusta</i> Kurz	EUPHORBIACEAE	S	ราก
115. เปล้าเงิน	<i>Croton argyratus</i> Bl.	EUPHORBIACEAE	S	ราก, เนื้อไม้
116. เปล้าตองแตก	<i>Baliospermum montanum</i> Muell. Arg.	EUPHORBIACEAE	S	ราก, เนื้อไม้
117. เปล้าดินเต่า	<i>Croton</i> sp.	EUPHORBIACEAE	S	ราก, ต้น
118. เปล้าน้อย	<i>Croton joufra</i> Roxb.	EUPHORBIACEAE	S/ST	เนื้อไม้
119. เปล้าน้อย	<i>Croton sublyratus</i> Kurz	EUPHORBIACEAE	S	ราก, ต้น
120. เปล้าเลือด	<i>Dioscorea decipiens</i> Hook.f.	DIOSCOREACEAE	C	หัว
121. เปล้าหลวง	<i>Croton oblongifolius</i> Roxb.	EUPHORBIACEAE	T	ราก, เนื้อไม้
122. ไผ่ก๊ก	<i>Illicium verum</i> Hook.f.	ILLICIACEAE	ExT	ผล
123. ผักแผ้วแดง	<i>Hemigraphis alternata</i> T.Anders.	ACANTHACEAE	H	ทั้งต้น
124. ผักหนอก	<i>Centella asiatica</i> Urban	ARACEAE	H	ทั้งต้น
125. ผักหนาม	<i>Lasia spinosa</i> Thw.	ARACEAE	H	หัว
126. ผู้เฒ่ากันช้าง	<i>Paris polyphylla</i> Smith	LILIACEAE	H	หัว
127. ผู้เฒ่าเปิดค้อน	<i>Disporum calcaratum</i> Don	LILIACEAE	H	เหง้า
128. ฝอยลม	<i>Usnea</i> sp.	USNEACEAE	L	ทั้งต้น
129. ฝาง	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	CAESALPINIACEAE	ST	แก่น
130. พญามือเหล็ก	<i>Premna herbacea</i> Roxb.	VERBENACEAE	US	ทั้งต้น
131. พญามือเหล็ก	<i>Strychnos lucida</i> R.Br.	STRYCHNACEAE	C	เถา
132. พริก	<i>Capsicum frutescen</i> L.	SOLANACEAE	ST	ผล
133. พริกน้อย	<i>Piper nigrum</i> L.	PIPERACEAE	C	เมล็ด
134. พันงูน้อย	<i>Achyranthes aspera</i> L.	VERBENACEAE	H	ทั้งต้น
135. พันงูใหญ่	<i>Stachytarpheta indica</i> Vahl	VERBENACEAE	H	ทั้งต้น
136. พุงแก	<i>Capparis siamensis</i> Kurz	CAPPARIDACEAE	ST	เนื้อไม้

ชื่อไทย Thai Names	ชื่อพฤกษศาสตร์ Botanical Names	ชื่อวงศ์ Families	ลักษณะไม้ Habit.	ส่วนที่ใช้ part of use
137. ไฟเดือนห้า	<i>Hypericum japonicum</i> Thunb. & Merr.	HYPERICACEAE	H	ทั้งต้น
138. มะกอก	<i>Spondias pinnata</i> Kurz	ANACARDIACEAE	T	เปลือก
139. มะเกลือ	<i>Diospyros mollis</i> Griff.	EBENACEAE	T	ราก, แก่น
140. มะขาง	<i>Croton tiglium</i> L.	EUPHORBIACEAE	T	เมล็ด
141. มะขาม	<i>Tamarindus indica</i> L.	CAESALPINIACEAE	T	แก่น
142. มะขามป้อม	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	EUPHORBIACEAE	T	ผล
143. มะเขือแจ้	<i>Solanum aculeatissimum</i> Jacq.	SOLANACEAE	S	ราก, ผล
144. มะเขือแจ้เครือ	<i>Securidaca inappendiculata</i> Hassk.	POLYGALACEAE	C	ราก, เถา
145. มะเขือแจ้ป่าพะ	<i>Polygala crotalarioides</i> Ham	POLYGALACEAE	US	ราก
146. มะขาง	<i>Madhuca stipulacea</i> Fletch.	SAPOTACEAE	T	เปลือก
147. มะตูม	<i>Siphonodon celastrineus</i> Griff	CELASTRACEAE	T	เปลือก, เนื้อไม้
148. มะเต็ง	<i>Strychnos nux-blanda</i> Hill	STRYCHNACEAE	ST	ราก, เปลือก
149. มะแตง	<i>Celastrus paniculatus</i> Willd	CELASTRACEAE	C	เถา
150. มะนาว	<i>Citrus aurantifolia</i> Swing.	RUTACEAE	S	ราก
151. มะปิ่น	<i>Aegle marmelos</i> (L.) Corr.	RUTACEAE	T	ผล
152. มะพร้าว	<i>Cocos nucifera</i> L.	PALMAE	P	ราก
153. มะเฟือง	<i>Averrhoa carambola</i> L.	AVERRHOACEAE	ExST	ราก
154. มะแลบ		unknown		
155. มะแว้งเครือ	<i>Solanum trilobatum</i> L.	SOLANACEAE	S	ราก
156. มะหาด	<i>Artocarpus chaplasha</i> Roxb.	MORACEAE	T	แก่น
157. มะโหด	<i>Erythroxylum cuneatum</i> Kurz	ERYTHOXYLACEAE	S	ราก, ต้น
158. มังขาง	<i>Combretum latifolium</i> Bl.	COMBRETACEAE	C	เถา
159. มังยู่	<i>Embelia oblongifolia</i> Hemsl.	MYRSINACEAE	S/C	เนื้อไม้
160. ม้าทลายโรง	<i>Ficus foveolata</i> Wall.	MORACEAE	C	เถา
161. ม้าแมกล้ำ	<i>Polygala chinensis</i> L.	POLYGALACEAE	US	ราก, ต้น
162. ม้าสามตอน	<i>Asparagus filicinus</i> Buch.-Ham	LILIACEAE	HC	รากสะสมอาหาร
163. ม้าหลังเหล็ก	<i>Lasianthus kurzii</i> Hook.f.	RUBIACEAE	US	ราก, ต้น
164. แมวไม้	<i>Agapetes hosseana</i> Diels	ERICACEAE	ES	รากสะสมอาหาร
165. โสมหลวง	<i>Holarrhena antidysenterica</i> Wall.	APOCYNACEAE	T	เปลือก
166. ไม้แพ่ง	<i>Combretum quadrangulare</i> Kurz	COMBRETACEAE	ST	เนื้อไม้

ชื่อไทย Thai Names	ชื่อพฤกษศาสตร์ Botanical Names	ชื่อวงศ์ Families	ลักษณะไม้ Habit.	ส่วนที่ใช้ part of use
167. ยอ	<i>Morinda citrifolia</i> L.	RUBIACEAE	ST	ราก
168. ยี่อเก็ง	<i>Ophiopogon malcolmsonii</i> Royle	LILIACEAE	H	ทั้งต้น
169. เรว	<i>Amomum uliginosum</i> Koenig	ZINGIBERACEAE	H	เหง้า
170. ลมแล้ง	<i>Cassia fistula</i> L.	CAESALPINIACEAE	T	เปลือก, แก่น
171. ละหุ่งแดง	<i>Ricinus communis</i> L.	EUPHORBIACEAE	S/ST	ราก
172. ลับมื่นน้อย	<i>Cassia tora</i> L.	CAESALPINIACEAE	US	เมล็ด
173. ลับมื่นหลวง	<i>Cassia alata</i> L.	CAESALPINIACEAE	ST	เมล็ด
174. เล้งจอน	<i>Clerodendrum petasites</i> S. Moore	VERBENACEAE	S	ราก
175. วัวบกต่าง	<i>Viscoa indica</i> DC.	COMPOSITAE	H	ทั้งต้น
176. วานร่อยราก	<i>Ophiopogon intermedius</i> Don	LILIACEAE	H	ราก
177. สมูเลือด	<i>Stephania venosa</i> Spreng	MENISTERMACEAE	C	หัว
178. ส้มกุ่ม	<i>Embelia sessiliflora</i> Kurz	MYRSINACEAE	S	เนื้อไม้
179. ส้มป่อย	<i>Acacia concinna</i> (Willd.) DC.	MIMOSACEAE	C	ราก
180. ส้มเห็ด	<i>Hymenodictyon excelsum</i> Wall.	RUBIACEAE	T	ราก
181. สมอเทศ	<i>Terminalia</i> sp.	COMBRETACEAE	T	ผล
182. สมอไทย	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	COMBRETACEAE	T	ผล
183. สมอพิเภก	<i>Terminalia bellerica</i> Roxb.	COMBRETACEAE	T	ผล
184. ส้มออบ	<i>Cissus hastata</i> Miq	VITACEAE	C	เถา
185. สะเภาลม	<i>Sesbania sesban</i> Merr.	PAPILIONACEAE	S/ST	เนื้อไม้
186. ลัก	<i>Tectona grandis</i> Linn.f.	VERBENACEAE	T	แก่น
187. สีเสียดน้อย	<i>Vitex trifolia</i> L.	VERBENACEAE	S	ราก, เนื้อไม้, ผล
188. สีหูดน้อย, ใหญ่	<i>Lepisanthus rubiginosa</i> Leenh.	SAPINDACEAE	S/ST	ราก, เนื้อไม้
189. สุวรรณะ	<i>Bauhinia scandens</i> L.	CAESALPINIACEAE	C	เถา
190. แสนนางคาน	<i>Bauhinia bassacensis</i> Pierre	CAESALPINIACEAE	C	เถา
แสนนางคาน	<i>Desmodium renifolium</i> Schindl.	PAPILIONACEAE	S	ทั้งต้น
191. แสนประสะ	<i>Phoebe tavoyana</i> Hook.f.	LAURACEAE	T	เนื้อไม้
192. แสมทะเล	<i>Avicennia marina</i> Vierh.	AVICENNIACEAE	T	แก่น
193. แสมสาร	<i>Cassia garrettiana</i> Craib	CAESALPINIACEAE	T	แก่น
194. โสมบ้าน	<i>Talinum paniculata</i> Gaertn.	PORTULACACEAE	H	รากสะสมอาหาร
195. โสมบ้าน, โสมคน	<i>Talinum triangulare</i> Willd.	PORTULACACEAE	H	รากสะสมอาหาร

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
196. หน้้าขัด	<i>Sida rhombifolia</i> L.	MALVACEAE	ST	ทั้งต้น
197. หน้้าคา	<i>Imperata cylindrica</i> Beauv.	GRAMINEAE	๕	ราก
198. หน้้าดอกลาย	<i>Swertia striata</i> Coll. & Hemsl	GENTIANACEAE	H	ทั้งต้น
199. หน้้าถอดปล้อง	<i>Equisetum debile</i> Roxb.	EQUISETACEAE	H	ทั้งต้น
200. หน้้าเมืองวาย	<i>Chromolaena odoratum</i> (L.) King&Robins.	COMPOSITAE	ExH	ทั้งต้น
201. หน้้าเยี่ยวหมู	<i>Adenostemma lavenia</i> (L.) O.Kuntze	COMPOSITAE	H	ทั้งต้น
202. หน้้าหงอนนาค	<i>Barleria strigosa</i> Willd.	ACANTHACEAE	H	ทั้งต้น
203. หน้้าหนวดแมว	<i>Orthosiphon aristatus</i> (Bl.) Miq.	LABIATAE	H	ราก, ต้น
204. หน้้าหนูตัน	<i>Dianella ensifolia</i> Red.	LILIACEAE	H	ทั้งต้น
205. หนวดปลาหมึกเขา	<i>Schefflera cf. bengalensis</i> Gambel	ARALIACEAE	S	เนื้อไม้
206. หนาดคำ		unknown		
207. หนามพรม	<i>Carissa cochinchinensis</i> Pierre	APOCYNACEAE	S	เนื้อไม้
208. หนามหันแดง	<i>Acasia comosa</i> Gagnep.	MIMOSACEAE	C	ราก
209. หม่อน	<i>Morus alba</i> L.	MORACEAE	ExS	ไม้ระบุง
210. หมัน	<i>Cordia chochinensis</i> Pierre	ERETIACEAE	T	ผล
211. หนาก	<i>Areca catechu</i> L.	PALMAE	P	ราก
212. หนากบ้า	<i>Entada rheedii</i> Spreng	MIMOSACEAE	C	เถา
213. หนากผู้	<i>Cordyline fruticosa</i> Goppert	AGAVACEAE	ExS	ราก
214. หนากหลอด	<i>Elaeagnus latifolia</i> L.	ELAEAGNACEAE	C	ราก
215. หนาดายพรากราก	<i>Rourea minor</i> Schellenb.	CONNARACEAE	C	ต้น
216. หอมไก่ดง	<i>Chloranthus nervosus</i> Coll.&Hemsl.	CHLORANTHACEAE	H	ทั้งต้น
217. หอมแดง	<i>Allium ascalonicum</i> L.	ALLIACEAE	ExH	หัว
218. หัสคีน	<i>Croton bimanicus</i> Muell. Arg.	EUPHORBIACEAE	ExST	ราก, เปลือก, เนื้อไม้
219. หัสคุณเทศ		unknown		
220. หัสคุณไทย		unknown		
221. หนานช้างร้อง	<i>Girardinia heterophylla</i> Dence	URTICACEAE	H	ราก
222. แห้วหมู	<i>Cyperus rotundus</i> L.	CYPERACEAE	H	ราก
223. ไหมแดง	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L.	MALVACEAE	ExS/ST	ดอก
224. อบเชย	<i>Cinnamomum iners</i> Bl.	LAURACEAE	T	เปลือก

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้	ส่วนที่ใช้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.	part of use
225. อบเชยญวน	<i>Cinnamomum</i> sp.	LAURACEAE	T	เปลือก
226. อบเชยเทศ	<i>Cinnamomum</i> sp.	LAURACEAE	T	เปลือก
227. อ้อยช้าง	<i>Heteropanax fragrans</i> Seem.	ARALIACEAE	S/ST	เนื้อไม้
228. อ้อยดำ	<i>Saccharum officinarum</i> L.	GRAMINEAE	G	ต้น
229. เอ็นยัด		unknown		ต้น
230. ชวนตักหงาย	<i>Arundina graminifolia</i> Hochr.	ORCHIDACEAE	O	ราก
231. ชวนหนู	<i>Dregea volubilis</i> Stapf	ASCLEPIADACEAE	C	เปลือก, ใบ
232. ช่อมกี่ยว	<i>Eclipta prostrata</i> L.	COMPOSITAE	H	ทั้งต้น
233. ชอสะพายควาย		unknown		
234. ชอสะพายควาย	<i>Berchemia floribunda</i> Wall. ex. Brongn.	RHAMNACEAE	C	เถา
235. ชอสะพายควาย	<i>Gouania leptostachya</i> DC.	RHAMNACEAE	C	เถา
ชอสะพายควาย	<i>Hiptage bengalensis</i> Kurz	MALPHIGIACEAE	SC/S	แก่น, เนื้อไม้
	var. <i>candicans</i> Sirirugsa			
236. ชอสะพายควาย	<i>Milletia</i> sp.	PAPILIONACEAE	C	เถา
237. ชอสะพายควาย	<i>Reissanthia grahamii</i> Ding Hoa	CELASTRACEAE	SC	เถา
ชอสะพายควาย	<i>Salacia chinensis</i> L.	CELASTRACEAE	SC	เถา
238. ชากแดง	<i>Galium punduanum</i> Wall.	RUBIACEAE	C	ราก
239. ชากแดง	<i>Tadehagi triquetrum</i> Ohashi	PAPILIONACEAE	S	ราก
240. ชากเหลือง	<i>Desmodium oblongum</i> Benth.	PAPILIONACEAE	S	ราก
241. ชางแกง	<i>Cinnamomun</i> sp.	LAURACEAE	T	เปลือก
242. ชางควา	<i>Acorus calamus</i> L.	ARACEAE	H	ราก

รายชื่อพืชสมุนไพร ที่นำมาปลูกที่สวนพฤกษศาสตร์ฯ ได้แล้ว รวมทั้งสิ้น 70 ชนิด

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.
1. กวางแฉะ	<i>Desmodium renifolium</i> Schindl.	PAPILIONACEAE	H
2. กวางแฉะ	<i>Shuteria involucrata</i> (Wall.) Wight & Arn.	PAPILIONACEAE	HC
3. ก้องแกบแดง	<i>Ventilago denticulata</i> Willd.	RHAMNACEAE	C
4. กาสะลอง	<i>Millingtonia hortensis</i> Linn.f.	BIGNONIACEAE	T
5. กาสามปึก	<i>Euodia lepta</i> Merr.	RUTACEAE	S
6. กำลั้งช้างเผือก	<i>Hiptage bengalensis</i> Kurz var. <i>candicans</i> Sirirugsa	MALPIGHIACEAE	C
7. กำลั้งวัวเถลิง	<i>Maclura cochinchinensis</i> Corner	MORACEAE	C
8. กำลั้งเสือโคร่ง	<i>Betula alnoides</i> Buch.-Ham.	BETULACEAE	T
9. แก้วกำลั้งช้างสาร	<i>Peristrophe tinctoria</i> Nees	ACANTHACEAE	US
10. ขาวเย็นเหนือ	<i>Smilax corbularia</i> Kunth	SMILACACEAE	C
11. ขาวเย็นเหนือ	<i>Smilax glabra</i> Roxb.	SMILACACEAE	C
12. ขี้เหล็ก	<i>Cassia siamea</i> Lamk.	CAESALPINIACEAE	T
13. เขืองแข้งม้า	<i>Leea indica</i> Merr.	LEEACEAE	S
14. เขืองหูช้าง	<i>Leea macrophylla</i> Roxb. ex Hornem.	LEEACEAE	H
15. คัดเค้า	<i>Oxyceros horridus</i> Lour.	RUBIACEAE	S
16. เคียะกัม	<i>Euphorbia tirucalli</i> L.	EUPHORBIACEAE	S
17. โคคลาน	<i>Bauhinia ornata</i> Kurz	CAESALPINIACEAE	C
18. ไคร้หางนาค	<i>Rotula aquatica</i> Lour.	BORAGINACEAE	
19. จะค่าน	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	C
20. จำปูนต้น	<i>Indigofera caloneura</i> Kurz	PAPILIONACEAE	S
21. จุงจาลิง	<i>Tinospora crispa</i> Miers ex Hook.f. & Thoms	MENISPERMACEAE	C
22. ชะพลู	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb.	PIPERACEAE	US
23. ชะเอมไทย	<i>Albizia myriophylla</i> Benth.	MIMOSACEAE	C

ชื่อไทย Thai Names	ชื่อพฤกษศาสตร์ Botanical Names	ชื่อวงศ์ Families	ลักษณะไม้ Habit.
24. ชมพอแดง	<i>Caesalpinia pulcherrima</i> Sw.	CAESALPINIACEAE	ExS
25. ดองดึง	<i>Gloriosa superba</i> L.	LILIACEAE	HC
26. โดไม่รู้ล้ม	<i>Elephantopus scaber</i> L.	COMPOSITAE	H
27. ตับเต้าน้อย	<i>Polyalthia debilis</i> Finet&Gagnep.	ANNONACEAE	S
28. ทองพันชั่ง	<i>Rhinacanthus nasutus</i> Kurz	ACANTHACEAE	S
29. บัวบก	<i>Eurycle amboinensis</i> Lindl.	AMARYLLIDACEAE	ExH
30. บังคี้	<i>Croton crassifolius</i> Geisel	EUPHORBIACEAE	S
31. ปิดปิวขาว	<i>Plumbago zeylanica</i> L.	PLUMBAGINACEAE	US
32. ปิดปิวแดง	<i>Plumbago indica</i> L.	PLUMBAGINACEAE	US/S
33. ปูลิงนก	<i>Piper</i> sp.	PIPERACEAE	H
34. ปูเลย	<i>Zingiber purpureum</i> Roscoe	ZINGIBERACEAE	H
35. เปล้าทองแตก	<i>Baliospermum montanum</i> Muell. Arg.	EUPHORBIACEAE	S
36. เปล้าตีนเต่า	<i>Croton</i> sp.	EUPHORBIACEAE	S
37. เปล้า่น้อย	<i>Croton sublyratus</i> Kurz	EUPHORBIACEAE	S
38. เปล้าเลือด	<i>Dioscorea decipiens</i> Hook.f.	DIOSCOREACEAE	C
39. ผ่าง	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	CAESALPINIACEAE	ST
40. พญามือเหล็ก	<i>Premna herbacea</i> Roxb.	VERBENACEAE	US
41. พริกน้อย	<i>Piper nigrum</i> L.	PIPERACEAE	C
42. พันธุใหญ่	<i>Stachytarpheta indica</i> Vahl	VERBENACEAE	H
43. มะขาง	<i>Croton tiglium</i> L.	EUPHORBIACEAE	T
44. มะเขือแจ้	<i>Solanum aculeatissimum</i> Jacq.	SOLANACEAE	S
45. มะเขือแจ้เครือ	<i>Securidaca inappendiculata</i> Hassk.	POLYGALACEAE	C
46. มะเขือแจ้ป่าแพะ	<i>Polygala crotalarioides</i> Ham.	POLYGALACEAE	US
47. มะขาง	<i>Madhuca stipulacea</i> Fletch.	SAPOTACEAE	T
48. มะแว้งเครือ	<i>Solanum trilobatum</i> L.	SOLANACEAE	S
49. มะโหดน	<i>Erythroxylum cuneatum</i> Kurz	ERYTHOXYLACEAE	S
50. ม้าแมกกล้า	<i>Polygala chinensis</i> L.	POLYGALACEAE	US
51. ม้าสามต่อน	<i>Asparagus filicinus</i> Buch.-Ham	LILIACEAE	HC

ชื่อไทย	ชื่อพฤกษศาสตร์	ชื่อวงศ์	ลักษณะไม้
Thai Names	Botanical Names	Families	Habit.
52. ม้าหลังเหล็ก	<i>Lasianthus kurzii</i> Hook.f.	RUBIACEAE	US
53. แมวไม้	<i>Agapetes hosseana</i> Diels	ERICACEAE	ES
54. ลิ้นมื่นหลวง	<i>Cassia alata</i> L.	CAESALPINIACEAE	ST
55. เล่งจอน	<i>Clerodendrum petasites</i> S. Moore	VERBENACEAE	S
56. สบู่เลือด	<i>Stephania venosa</i> Spreng	MENISTERMACEAE	C
57. ส้มเห็ด	<i>Hymenodictyon excelsum</i> Wall.	RUBIACEAE	T
58. โสมบ้าน	<i>Talinum paniculata</i> Gaertn.	PORTULACACEAE	H
59. โสมบ้าน, โสมคน	<i>Talinum triangulare</i> Willd.	PORTULACACEAE	H
60. หญ้าหงอนนาค	<i>Barleria strigosa</i> Willd.	ACANTHACEAE	H
61. หญ้าหนวดแมว	<i>Orthosiphon aristatus</i> (Bl.) Miq.	LABIATAE	H
62. หญ้าหนูตัน	<i>Dianella ensifolia</i> Red.	LILIACEAE	H
63. หัสคีน	<i>Croton birmanicus</i> Muell. Arg.	EUPHORBIACEAE	ExST
64. ชวนดักหงาย	<i>Arundina graminifolia</i> Hochr.	ORCHIDACEAE	O
65. ชวนหมู	<i>Dregea volubilis</i> Stapf	ASCLEPIADACEAE	C
66. ฮอสพะยัคควาย	<i>Berchemia floribunda</i> Wall.ex.Brongn.	RHAMNACEAE	C
67. ฮอสพะยัคควาย	<i>Reissanthia grahamii</i> Ding Hoa	CELASTRACEAE	SC
68. ฮากแดง	<i>Tadehagi triquetrum</i> Ohashi	PAPILIONACEAE	S
69. ฮากเหลือง	<i>Desmodium oblongum</i> Benth.	PAPILIONACEAE	S
70. ฮางคาว	<i>Acorus calamus</i> L.	ARACEAE	H

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์พืชที่ใช้เป็นตัวยาคองเหล้าในภาคเหนือของประเทศไทย

การศึกษาและทบทวนลักษณะทางพฤกษศาสตร์ ของพืชชนิดต่างๆ ที่นำมาใช้เป็นส่วนประกอบในยาคองเหล้า ได้ศึกษาลักษณะของพันธุ์พืชแต่ละชนิด (species) การกระจายและนิเวศวิทยา และสรรพคุณที่เกี่ยวข้องกับการเป็นยาคองเหล้า จากตำรา เอกสาร และหนังสือที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงเลือด บำรุงส่วนต่างๆ ของร่างกาย แก้ปวดเมื่อยร่างกายและกล้ามเนื้อ เป็นยาอายุวัฒนะ และใช้เข้ายาสำหรับสตรีหลังคลอดบุตร ฯลฯ รวมไปถึงสมุนไพรหลายชนิดมีสรรพคุณอื่น หรือยังไม่มีมีการบันทึกข้อมูลทางด้านสรรพคุณ แต่เมื่อนำมารวมเป็นสูตรแล้วจะมีสรรพคุณตามที่ระบุในแต่ละสูตร

ชนิดของพืชที่ทำการศึกษได้ สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

- 1. ชนิดที่เป็นพืชปลูกและพืชป่าในภาคเหนือ
- 2. ชนิดที่เป็นพืชต่างถิ่น และพืชที่มีจำหน่ายตามร้านขายยาที่ไม่สามารถพบต้นจริงได้
- 3. ชนิดที่ไม่สามารถเก็บตัวอย่างมาศึกษาได้

1. ชนิดที่เป็นพืชปลูกและพืชป่าในภาคเหนือ

Acacia concina (Willd) DC. ส้มป่อย (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ MIMOSACEAE
ชื่ออื่น ส้มซอน (แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่มรอเลื้อย มีหนามตามลำต้น กิ่ง ก้านและใบ ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น เรียงสลับ ยาว 7-20 ซม. ใบย่อย 10-35 คู่ เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปขอบขนาน ขนาดเล็ก กว้าง 1-3 มม. ยาว 3-12 มม. ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น (head) ออกที่ซอกใบ ดอก สีขาวนวล กลีบดอกเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 5 กลีบ ผล เป็นฝัก รูปขอบขนาน กว้าง 1.7-2.7 ซม. ยาว 10-15 ซม. ค่อนข้างอวบ สีน้ำตาลดำ ผิวย่นขรุขระชอบมักเป็นคลื่น

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียเขตร้อน ในประเทศไทยพบตามป่าผลัดใบ และป่าเบญจพรรณ หรือตามป่าเปิดที่ระดับความสูงไม่เกิน 1400 เมตร

สรรพคุณ ฝัก ขับเสมหะ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Acasia comosa Gagnep.

นามหันแดง

ชื่อวงศ์
 MIMOSACEAE

ชื่ออื่น
 นามตะหนัน (นครราชสีมา) นามหัน (อุตรดิตถ์) นามเอื้อง (ลำพูน) หันกระด้าง (ลำปาง)

ไม้เถา มีเนื้อไม้ ตามกิ่งมีหนามแหลมคม สีน้ำตาลกระจายทั่วไป ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น ก้านใบยาว 1.7-3.5 ซม. ใบย่อยชั้นที่หนึ่ง 5-6 คู่ ยาว 4-9 ซม. ใบย่อยชั้นที่สอง 20-40 คู่ เรียงสลับกัน ไม่มีก้านใบ แผ่นใบรูปขอบขนานเบี้ยว กว้าง 2.5-6 มม. ยาว 5-15 มม. ปลายแหลม โคนเบี้ยว ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head) ดอก สีครีม กลีบรองดอกเป็นหลอด ยาว 1.8-2 มม. ปลายแยกเป็น 5 แฉกสั้นๆ กลีบดอกเป็นหลอดยาว 2.1-3 มม. เกสรตัวผู้ ผล เป็นฝักแบน กว้าง 0.8-1.8 ซม. ยาว 10 ซม. เมื่ออ่อนมีสีเขียว เปลี่ยนเป็นสีแดงเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในตอนใต้ของเวียดนาม ลาว ในประเทศไทยพบตามชายป่าผลัดใบ ป่าหินปูน และป่าเบญจพรรณที่ระดับความสูงถึง 800 เมตร

Achyranthes aspera L.

พญาน้อย (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์
 AMARANTHACEAE

ชื่ออื่น
 คอยงู พันงู (กลาง) หญ้าตีนชูขาว (กรุงเทพฯ)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี สูงประมาณ 1 เมตร ตรงข้อจะพองออกเล็กน้อย กิ่งก้านเป็นสี่เหลี่ยม มีขนปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 1-5 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลมหรือป้านมน โคนใบแหลม ขอบใบเรียบ มีขนปกคลุมทั้งสองด้าน ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ออกตามปลายยอดและซอกใบ ยาว 10-30 ซม. ดอก สีเขียว ไม่มีก้านดอก กลีบประดับ 2-3 กลีบ กลีบดอกรวม 4-5 กลีบ รูปไข่แกมรูปหอก ยาว 5 มม. เกสรตัวผู้ 5 อัน ก้านชูเกสรตัวผู้ สีม่วงแดง ยาว 2 มม. รังไข่ รูปไข่กลับ ก้านชูยอดเกสรเมีย ยาว 2-3.5 มม. ผล แก่แล้วไม่แตก มีลักษณะคล้ายถุง (uricle) ยาว 2.5-3 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนขึ้นทั่วไป พบเป็นวัชพืชตามพื้นที่เกษตรกรรมทั่วไป แพร่กระจายพันธุ์ได้ง่าย

สรรพคุณ บำรุงธาตุ ฟอกโลหิต แก้โรคปวดตามข้อ โรคที่เกิดขึ้นหลังคลอดบุตร (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525) ทั้งต้น บำรุงธาตุไฟ (วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล และคณะ, 2539) ราก ช่วยการไหลเวียนของโลหิต แก้ปวดข้อ (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Acorus calamus L.

ฮางคาว (เหนือ)

ชื่อวงศ์ ARACEAE

(ภาพที่ 83)

ชื่ออื่น ผมหา คาเจียงจี ฮางคาวบ้าน ฮางคาวน้ำ ส้มขึ้น (เหนือ) ทิลิปโต (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)
วานน้ำ (กลาง) ฮางคาวผา (เชียงใหม่)

ไม้ล้มลุก สูง 50-150 ซม. ลำต้น สั้นเป็นเหง้าขนานกับดิน สีนํ้าตาลอ่อนหรืออมชมพู ใบ เป็นใบเดี่ยว ตั้งตรง แผ่นใบรูปยาวรี กว้าง 1-3.5 ซม. เรียงสลับซ้ายขวาแบบทแยงกัน เส้นใบ ขนานกันตามความยาว ผิวใบสีเขียวเข้มเป็นมัน ช่อดอกแบบช่อแกนแทงออกจากเหง้า รูปทรง กระบอก ยาว 3-10 ซม. ก้านช่อและใบประดับมีลักษณะคล้ายใบ ดอก สีเขียว อัดกันแน่นบนแกน กลีบรองดอก 6 กลีบ รูปกลมปลายกลีบโค้งงอ เกสรผู้ 6 อัน รังไข่รูปกรวย ภายในมี 2 หรือ 3 ช่อง ผล เป็นผลสด ทรงกลม ขนาด 2-4 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเขตมรสุมของทวีปเอเชีย พบอยู่ตาม ลำห้วยต้น ที่น้ำท่วมขัง หรือริมน้ำ

สรรพคุณ เหง้า แก้โรคธาตุพิการ บำรุงธาตุ บำรุงประสาท ช่วยเจริญอาหาร (ลีนา ผู้พัฒน์พงศ์, 2527) เหง้า ขับลม (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Adenostemma lavenia (L.) O. Kuntze

หญ้าเยี่ยวหมู (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ COMPOSITAE

ชื่ออื่น ลินลงเช่า (จีน)

ไม้ล้มลุก สูง 30-100 ซม. ลำต้น กลม เป็นสัน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบ รูปไข่ หรือรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 5-15 ซม. ยาว 4-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบแผ่เป็นปีก แคบๆ ขอบหยักแบบฟันเลื่อย ก้านใบยาว 1-5 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ช่อดอกย่อย แบบช่อกระจุกแน่น (head) ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5 มม. ออกตามปลายยอด ดอก สีขาว กลีบดอกโคน เป็นท่อ ยาว 2-2.5 มม. ปลายแยกเป็น 5 แฉก ยอดเกสรเมียยาวโผล่พ้นกลีบดอก ปลายแยกเป็น 2 แฉก ผล เป็นผลแห้ง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเป็นวัชพืชขึ้นตามที่รกร้างทั่วไป

สรรพคุณ ทั้งต้น ต้มดื่มหลังคลอดบุตร (กองกานดา ชยมฤต, 2528)

Aegle marmelos (L.) Corr.

มะปิ่น (เหนือ)

ชื่อวงศ์ RUTACEAE

(ภาพที่ 58)

ชื่ออื่น กระพันตาเถร ตุ่มดั่ง ตุ่ม (ปัตตานี) มะตูม (กลาง,ใต้) มะปี่ซ่า (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สูง 6-12 เมตร โคนต้นและกิ่งก้านมีหนามแข็งๆ ทั่วไป

ใบ เป็นใบประกอบ ติดเรียงสลับ ยาว 10-20 ซม. ใบย่อยรูปไข่ 3 ใบ สองใบล่างมีขนาดเล็กและติดตรงข้ามกัน ใบปลายมีขนาดใหญ่ และออกเป็นใบเดี่ยว ปลายใบแหลม โคนใบสอบมน เนื้อใบบางเกลี้ยง ดอก ขนาดเล็กสีขาวอมเขียว หรือเหลืองอ่อน กลิ่นหอม ออกรวมกันเป็นช่อสั้นๆ ตามกิ่ง กลีบรองดอก 4-5 กลีบ กลีบดอก 5 กลีบ เกสรผู้จำนวนมาก ผล รูปไข่หรือค่อนข้างกลมป้อม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 8-10 ซม. ยาว 12-18 ซม. เปลือกสีเขียวถึงเหลือง ผิวเรียบและแข็ง ภายในมีเนื้อสีส้มที่มียางเหนียว เมล็ด รูปรี และแบน จำนวนมาก

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นทั่วไปตามป่าเบญจพรรณ และชายป่าแล้งทั่วไป ยกเว้นทางภาคตะวันออกเฉียงใต้และภาคใต้ ที่สูงจากระดับน้ำทะเล 50-700 เมตร

สรรพคุณ ใบ ใช้บำรุงธาตุ ช่วยเจริญอาหาร ผลสุก ขับลม แก้อ่อนใน (สมสุ มัจฉาชีพ, 2534) ผล เป็นยาระบาย ช่วยย่อยอาหาร (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Agapetes hosseana Diels

แมงไม้ (ไทยใหญ่-เชียงดาว)

ชื่อวงศ์ ERICACEAE

(ภาพที่ 63)

ชื่ออื่น สะเภาลม (กลาง) แมงน้ำ (มูเซอ-เชียงใหม่)

ไม้พุ่มเกาะอาศัย โคนต้นเป็นหัวสะสมอาหาร อวบน้ำ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่กลับหรือมน กว้าง 1-2 ซม. ยาว 2-4 ซม. ปลายใบมนหรือแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ เนื้อใบหนา ดอก สีแดงสด ออกเป็นกระจุกตามกิ่ง รูปหลอด ก้านดอกยาว 1.5 ซม. กลีบรองดอกเป็นถ้วยสั้นๆ สีเขียว กลีบดอกเป็นหลอดยาว 2-3 ซม. ปลายแยกเป็นแฉก 5 แฉก สั้นๆ เกสรผู้ 10 อัน สีเหลือง ฝังไข้อยู่ใต้กลีบดอก ผล เป็นผลสด รูปกลม อวบน้ำ เมื่อสุกสีม่วงดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบเฉพาะภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามคาบไม้ และชอกหิน ในป่าดิบเขาที่ระดับความสูง 1000-2500 เมตร

Alangium salviifolium Wang. subsp. *hexapetalum* Wang. ปรง (ภาคเหนือ, ภาคอีสาน)

ชื่อวงศ์ ALANGIACEAE

ชื่ออื่น ปรง ผล (กลาง) มะเกลือกา (ปราจีนบุรี) มะตานุ (เชียงใหม่)

ไม้ต้นขนาดกลาง หรือไม้พุ่ม สูง 5-15 เมตร ผลัดใบ กิ่งก้านเกลี้ยง หรือเกือบเกลี้ยง กิ่งมีขนอ่อน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่กลับ หรือรูปรี กว้าง 2-7 ซม. ยาว 5-15 ซม. ปลายใบกว้างและเป็นติ่งแหลม โคนใบแหลม ขอบใบเรียบ ใบอ่อนมีขน เมื่อใบแก่ขนจะหลุดร่วงไป ช่อดอกเป็นกระจุกสั้นออกตามกิ่ง ดอก สีเหลืองอ่อนหรือขาวนวล กลิ่นหอม ก้านดอกสั้น กลีบดอก 5-7 กลีบ รูปขอบขนาน ยาว 1.2-1.7 ซม. เกสรผู้ 10-18 อัน ผล สีดำ รูปกลมรี กว้าง 0.9 ซม. ยาว 1.5 ซม. ที่ปลายผลมีกลีบจุติติดอยู่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า และภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณแล้ง ในภาคกลาง ตะวันออก และภาคเหนือ ที่ระดับ 200-500 เมตร
สรรพคุณ แก่น บำรุงน้ำเหลือง บำรุงกำลัง ผล บำรุงธาตุ (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525) แก่น บำรุงกำลัง (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Albizia lucidior Nielsen

บันแก (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MIMOSACEAE

ชื่ออื่น กระบุง (ทอง-จันทบุรี) จะเข้ จะเข้ สะเข้ (เหนือ, อีสาน) ดังเข้ (ราชบุรี) เทงเข้
พญารากขาว (อุตรดิตถ์) ดีเข้ (เลย) บันเข้ (เหนือ) นางแห่ พุกกะ (กาญจนบุรี)
โปลตาสูง (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้นขนาดใหญ่ สูงได้ถึง 40 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก 2 ชั้น มีดอที่ ก้านใบขนาด 1.5-4 มม. รูปกลม ช่อใบย่อย 1-3 คู่ ยาว 2-13 ซม. แต่ละช่อมีใบย่อย 2-7 คู่ เรียงตรงข้าม แผ่นใบย่อยรูปไข่หรือรูปไข่กลับ ขนาดกว้าง 1.2-4 ซม. ยาว 3.5-10 ซม. ปลายใบมนหรือแหลม เล็กน้อย โคนใบเบี้ยว ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head) แต่ละกระจุกมีดอกย่อย 10-15 ดอก ดอก ขนาดเล็กสีขาว กลีบรองดอกรูปกรวย ยาว 1.5-5 มม. กลีบดอก รูปกรวย ยาว 4.5-8 มม. เกสรผู้ 10 อัน โคนติดเป็นหลอดยาวเท่ากับหลอดกลีบดอก รังไข่เกลี้ยง ผล เป็นฝักแบน กว้าง 3.5 ซม. ยาว 20 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในอินเดีย จีนตอนใต้ และภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบและป่าผลัดใบ ทั่วทุกภาคยกเว้นภาคใต้

สรรพคุณ เปลือกและราก แก้วอนโน (Brun & Schumacher, 1994)

Albizia myriophylla Benth ชะเอมไทย (กลาง)

ชื่อวงศ์ MIMOSACEAE
ชื่ออื่น ชะเอมป่า (กลาง) ตาลอ้อย (ตราด) ย่านนาย (ตรัง) สัมป่อยหวาน (เหนือ) อ้อยช้าง (สงขลา, นราธิวาส)

ไม้พุ่มรอเลื้อย กิ่งก้านกลม มีหนามโค้งบริเวณโคนใบ ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก 2 ชั้น ช่อใบย่อย 8-20 คู่ ยาว 3.5-5.5 ซม. ใบย่อย 25-60 คู่ เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปขอบขนานขนาดเล็ก กว้าง 1-2 มม. ยาว 4-8 มม. ขอบใบมีขนสั้นๆ เส้นใบมองเห็นไม่ชัดเจน ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head) ดอก สีขาวแกมเขียว กลีบรองดอกยาว 0.75 มม. เชื่อมติดกันเป็นหลอด กลีบดอกรูปกรวยยาว 3.5-5.5 มม. รังไข่เกลี้ยง ก้านชูรังไข่ยาว 1-1.5 มม. ผล เป็นฝักแบน รูปขอบขนาน กว้าง 2.5 ซม. ยาว 14 ซม. สีเหลืองแกมน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ ป่าดิบแล้ง และตามป่าเปิดทั่วไป

สรรพคุณ ราก ทำให้ชุ่มคอ แก้โลหิตพิการ เนื้อไม้ บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงกล้ามเนื้อ เถา บำรุงผิวหนัง บำรุงธาตุ บำรุงกล้ามเนื้อ (นันทวัน บุญยะประสงค์ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Albizia procera Benth. ถ่อน (กลาง)

ชื่อวงศ์ MIMOSACEAE (ภาพที่ 37)
ชื่อสามัญ White Siris , Sit
ชื่ออื่น ทั้งถ่อน (กลาง) ส่วน (เหนือ, อีสาน) ควะ ยกี้เด้าะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เซอะบ้อง ชะบ้อง เล็บบ้อง (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูง 15-25 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น เรียงสลับ มีใบย่อย 5-11 คู่ แผ่นใบย่อยรูปไข่จนถึงรูปคล้ายขนมเปี้ยกนูน กว้าง 1.2-2.2 ซม. ยาว 3-4.5 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบเบี้ยว มีขนทั้งสองด้าน มีต่อมที่ก้านใบรวม อยู่ห่างจากโคนก้านประมาณ 1 ซม. ช่อ

ดอกออกตามซอกใบและปลายกิ่ง ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head) ดอก สีขาว กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นหลอด ปลายแยก 5 แฉก เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.5 ซม. เกสรผู้จำนวนมาก โคนก้านเชื่อมติดกันเป็นหลอด ผล เป็นฝักแบนรูปขอบขนาน สีนํ้าตาล กว้าง 2-3 ซม. ยาว 15-20 ซม. เมล็ดรูปไข่กลับแกมรูปรี มี 6-12 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชียเขตร้อน (ยกเว้นแหลมมลายู)

พบขึ้นตามป่าเบญจพรรณและป่าดิบ

สรรพคุณ แก่น บำรุงกำลัง ผล บำรุงธาตุ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Allium ascalonicum L.

หอมแดง

ชื่อวงศ์ ALLIACEAE

ชื่ออื่น หอมเล็ก หอมไทย (กลาง) หอมบัว (เหนือ) หัวหอมแดง (ใต้) ปะเซอกอ (กะเหรี่ยง)

ไม้ล้มลุก สูง 25-35 ซม. มีหัวใต้ดิน สีแดง อวบน้ำ รูปไข่แกมมน กว้าง 1-4 ซม. ยาว 1.5-5 ซม. อยู่ติดกันเป็นกระจุก ใบ เป็นใบเดี่ยว รูปหลอดกลม กว้าง 3-5 มม. ยาว 2.5-35 ซม. สีเขียว โคนเป็นกาบ ปลายใบแหลม ช่อดอกกลม ก้านดอกเป็นแท่ง ยาวประมาณ 30 ซม. ดอก สีขาว มีหลายดอก เมื่ออ่อนอยู่ในกาบหุ้ม กลีบดอก 6 กลีบ

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชผักสวนครัว

สรรพคุณ น้ำจากหัว เป็นยาบำรุงหัวใจ บำรุงความรู้สึกทางเพศ (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525) หัว ช่วยย่อยและเจริญอาหาร (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Allium sativum L.

หอมเทียม (ภาคเหนือ)

ชื่อวงศ์ ALLIACEAE

ชื่ออื่น กระเทียม (ภาคกลาง) เทียม หัวเทียม (ภาคใต้)

ไม้ล้มลุก สูง 30-45 ซม. มีหัวใต้ดิน ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-4 ซม. แต่ละหัวมี 6-10 กลีบ มีเยื่อหุ้มสีขาว ลอกออกได้ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับซ้อนกัน แผ่นใบรูปขอบขนาน แบน กว้าง 0.5-2.5 ซม. ยาว 30-45 ซม. แผ่นเป็นแผ่นเชื่อมติดกันเป็นวงหุ้มยอดอ่อนไว้ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ดอก ย่อยหลายดอก กาบหุ้มดอกเป็นจอยยาว กลีบรวมสีขาวแกมสีม่วง มี 6 กลีบ รูปใบหอกปลาย

แหลม ยาว 4 มม. ก้านดอกรูปทรงกระบอก ยาว 40-60 ซม. เกสรผู้ 6 อัน ติดที่โคนกลีบรวม รังไข่ 3 ช่อง ผล เล็ก เป็นกระเปาะสั้น รูปไข่หรือค่อนข้างกลม เมล็ดเล็กสีดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดทางตอนใต้ของทวีปยุโรปถึงตอนกลางของทวีปเอเชีย ในประเทศไทยปลูกมากทางภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ

สรรพคุณ หัว บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร แก้อัมพาต แก้อาตุพิการ บำรุงสุขภาพทางกามคุณ บำรุงเส้นประสาท ทั้งห้า บำรุงธาตุไฟ แก้อาตุพิการ (นันทวัน บุญยะประภัศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539) แก้อัมพาต (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525)

Alpinia nigra B.L.Burt

ข่า (หัวไป)

ชื่อวงศ์ ZINGIBERACEAE

ชื่ออื่น ข่าหยวก ข่าหลวง

ไม้ล้มลุก สูง 1.5-2 เมตร ลำต้น เป็นเหง้าใต้ดิน มีข้อและปล้องชัดเจน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปใบหอก รูปรีหรือแกมขอบขนาน กว้าง 7-9 ซม. ยาว 20-40 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายยอด ดอก สีขาว ขนาดเล็ก กลีบดอกโคนเชื่อมติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ปลายแยกเป็น 3 กลีบ รูปขอบขนาน เกสรผู้ 1 อัน เกสรผู้ที่เป็นหมันแผ่เป็นแผ่น มี 3 แฉก สีขาว มีริ้วสีแดง ใบประดับรูปไข่ รังไข่กลมสีเขียว อยู่ใต้วงกลีบ ผล เป็นผลแห้ง รูปกลม แตกได้

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูก

สรรพคุณ ราก แก้เหน็บชา แก้เลือดเสีย บำรุงโลหิต เหง้า ช่วยเจริญอาหาร ทั้งห้า แก่กระษัย แก่เส้นเอ็นพิการ แก่พิษโลหิต (นันทวัน บุญยะประภัศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Alstonia scholaris R.Br.

ตีนเป็ด (ภาคเหนือ)

ชื่อวงศ์ APOCYNACEAE

(ภาพที่ 36)

ชื่อสามัญ Devil Tree , White Cheesewood , Black Board Tree , Devil's Bark , Dita Bark

ชื่ออื่น กะโน๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) จะบัน (เขมร-ปราจีนบุรี) ขบา ตีนเป็ด (ภาคกลาง) ตีนเป็ดขาว (ยะลา) ยางขาว (ลำปาง) พญาสัตบรรณ สัตบรรณ (ภาคกลาง เขมร-จันทบุรี) หัสบรรณ (กาญจนบุรี)

ไม้ต้น สูงได้ถึง 30 เมตร โคนต้นเป็นพุ่มพอง เปลือกสีเทา ทุกส่วนมีน้ำยางสีขาว ใบบนใบเดี่ยว เรียงรอบข้อ 4-7 ใบ แผ่นใบรูปใบหอกกลับแกมขอบขนาน หรือรูปไข่กลับ กว้าง 2-6 ซม. ยาว 5-18 ซม. ปลายกลมหรือเว้าเล็กน้อย โคนสอบแหลม หรือเป็นครีบ เส้นใบถี่ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ออกตามปลายกิ่ง ดอก สีขาว หรือขาวอมเหลือง มีกลิ่นหอม กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดเล็ก ยาว 1-2 มม. กลีบดอกโคนเชื่อมกันเป็นหลอด ปลายแยก 5 แฉก มีขน เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. เกสรผู้ 5 อัน ผล เป็นฝักยาว รูปกลม กว้าง 2-4 มม. ยาว 25-50 ซม. เมื่อแก่แตกเป็น 2 ซีก เมล็ดจำนวนมาก มีขนปุยสีขาวติดอยู่

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชียและแอฟริกาเขตร้อน ในประเทศไทยขึ้นตามป่าละเมาะและป่าดิบทั่วไป

สรรพคุณ เปลือก ช่วยเจริญอาหาร (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) ยาง ช่วยเจริญอาหาร (ลินา ผู้พัฒนพงศ์, 2522)

Aphanamixis polystachya Parker

ตาเสือ (ภาคกลาง)

ชื่อวงศ์ MELIACEAE

ชื่ออื่น ขมิ้นดง (ลำปาง) เขียว โทกาส้า พุแกที เส่ทุ่เก๊ะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตาปู (ปราจีนบุรี) ตุ่มดง (กระบี่) มะฮังก่าน มะฮั่ว (เหนือ) ยมหังก่าน (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) เย็นดง (กำแพงเพชร) เลหาหง (เชียงใหม่)

ไม้ต้น สูง 20-35 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ยาวได้ถึง 1 เมตร ใบย่อย 9-15 ใบ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 4-10 ซม. ยาว 7.5-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเบี้ยว เส้นใบ 2-5 คู่ ช่อดอกแยกเพศ ช่อดอกเพศผู้ แบบช่อแยกแขนง (panicle) ยาว 30 ซม. กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอก 3 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน ช่อดอกเพศเมีย แบบช่อแกน (spike) ยาว 40-60 ซม. ผล กลม เมื่อสุกสีแดง ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. ออกเป็นพวงใหญ่

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย ตอนใต้ของจีน จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามป่าดงดิบ และป่าริมห้วย

สรรพคุณ เปลือก แก้โลหิตเป็นพิษ เนื้อไม้ แก้อาตุพิการ (นันทวัน บุญยะ-ประภัศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Areca catechu L.

หมาก (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ PALMAE

ชื่ออื่น เค็ด พลา สะลา (เขมร) เขียด (ชาวบน-นครราชสีมา) แซ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปี่แน (มลายู-ภาคใต้) มะ (ซอง-ตราด) สี่ชะ (กะเหรี่ยง-ภาคเหนือ) หมาก หมากเมีย (ทั่วไป) หมากมู (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้น สูง 15-20 เมตร ลำต้น กลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 15-20 ซม. ไม่แตกกิ่ง มีรอยหลุดร่วงของใบเป็นวงรอบต้น ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ยาว 1-1.5 เมตร ก้านใบแข็ง ออกเป็นกระจุกที่ปลายยอด โคนเป็นกาบขนาดใหญ่ สีเขียว ยาว 75-100 ซม. แผ่นใบย่อยรูปขอบขนานแกมรูปหอก จำนวนมาก ข้อดอกแบบข้อแยกแขนง ยาว 40-60 ซม. ออกบริเวณใต้กลุ่มใบ มีกาบรองรับ ก้านข้อเป็นสามเหลี่ยม ก้านบนแบน ดอกแยกเพศ ดอกเพศผู้ สีขาว ขนาดเล็ก เกสรผู้ 6 อัน ดอกเพศเมีย ขนาด 5-7 มม. ผล รูปกลมแกมรี ขนาด 3-5 ซม. เมื่อสุกสีส้ม เมล็ดรูปไข่ มี 1 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยปลูกทั่วไปตามบ้านเรือน

Artocarpus chaplasha Roxb.

มะหาด (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MORACEAE

ชื่ออื่น หาดล้น (เชียงใหม่)

ไม้ต้น สูงได้ถึง 30 เมตร ทุกส่วนมีน้ำยางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 10-20 ซม. ยาว 17-30 ซม. ปลายใบมน หรือแหลม โคนใบมน หรือเว้าเล็กน้อย มีขนสาบทั้งสองด้าน เส้นใบ 8-10 คู่ ก้านใบยาว 1.2 ซม. มีขนแน่น หูใบเป็นแผ่น ยาวประมาณ 3 ซม. ข้อดอกกลม สีเหลือง ออกตามซอกใบ แยกเพศ ก้านข้อดอกมีขนแน่น ข้อดอกเพศเมียขนาดผ่าศูนย์กลาง 7-10 ซม. ดอก ขนาดเล็กอัดกันแน่นอยู่ในข้อดอก ผล เป็นผลกลุ่ม รูปกลม สีเหลือง เมล็ดรูปไข่ ยาวประมาณ 1.8 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย จนถึงภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ และป่าริมน้ำ

Artocarpus heterophyllus Lamk.

ขนุน (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์

MORACEAE

ชื่ออื่น

ชะนุ (ของ-จันทบุรี) ชะเนอ (เขมร) ชีคีย ปะหน้อย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นะยวยชะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) นากอ (ปัตตานี) เนน (ชาวบน-นครราชสีมา) มะหนูน (เหนือ, ไต้) ล้าง (เงี้ยว-ภาคเหนือ) หมักหมี่ (อีสาน) หมากกลาง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ยืนต้น สูง 8-15 เมตร ทุกส่วนมียางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือแกมขอบขนาน กว้าง 4-8 ซม. ยาว 10-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบเรียบ แผ่นใบด้านบนเป็นมัน ด้านล่างสาก ดอก ออกเป็นช่อแน่น ตามกิ่งหรือลำต้น รูปทรงกระบอก ดอกย่อยขนาดเล็ก ไม่มีก้านดอก แยกเพศ กลีบดอก 4 กลีบ ดอกเพศผู้มีเกสร 4 อัน ดอกเพศเมีย มีรังไข่ 1 อัน ภายในมี 1 เมล็ด ผล เป็นผลรวม ขนาดใหญ่ รูปมนรี หรือรูปขอบขนาน ภายใน 1 ผล มี 1 เมล็ด เนื้อนุ่มเมล็ดดีเลื่อง รับประทานได้

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูก

สรรพคุณ แก่น บำรุงกำลัง บำรุงเลือด (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรนุช

โชคชัยเจริญพร, 2539)

Arundina graminifolia Hochr.

ฮ้วนดักหงาย (เหนือ)

ชื่อวงศ์

ORCHIDACEAE

(ภาพที่ 80)

ชื่ออื่น

แหมดอกขาว แหมเหลือง ง้วนตากหงาย ม้วนดักหงาย ห้วนดักหงาย (เหนือ) น้ำทราย (ลำปาง) ยี่โกปิ้ง (กรุงเทพฯ) หญ้าจัมพันควาย หญ้าแฝงสี (สตูล)

กล้วยไม้ดิน ลำต้น ตั้งตรง สูง 1-1.5 เมตร เป็นข้อปล้อง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบคล้ายใบหญ้า เรียว แหลม กว้าง 1-2.5 ซม. ยาว 15-40 ซม. ดอก สีขาวและม่วงอมชมพู เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-7 ซม. กลีบรองดอกและกลีบดอก 2 กลีบ สีขาว กลีบดอกที่เป็นลิ้น สีชมพู โคนกลีบด้านในสีเหลือง ผล เป็นฝัก รูปรีแกมขอบขนาน ยาว 5-6 ซม. มี 6 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบตามที่โล่งเชิงเขาทั่วประเทศไทย

สรรพคุณ ทั้งต้น ใช้เป็นยาธาตุ (Brun & Schumacher, 1994)

Asparagus filicinus Buch.-Ham.

ม้าสามต่อน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

(ภาพที่ 61)

ชื่ออื่น พอควายมิ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้เลื้อยล้มลุก มีรากใต้ดิน ทำหน้าที่สะสมอาหาร ลำต้นทอดเลื้อยไปตามพื้นดิน สีเขียว หรือพื้ต้นไม้อื่น ยาวประมาณ 1 เมตร ใบ มีขนาดเล็ก รูปเคียว กว้าง 1 มม. ยาว 5-10 มม. เรียงตรงข้าม หรือเป็นวงรอบกิ่ง ดอก สีขาวอมเหลือง ยาวประมาณ 5 มม. ออกเดี่ยวตามซอกกิ่ง กลีบดอกรวม 6 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน ผล เป็นผลสด มีเนื้อนุ่ม รูปกลม เมื่อสุกสีส้ม ขนาดประมาณ 0.5-1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดิบเขาในภาคเหนือ

สรรพคุณ รากและผล ใช้เป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย ยาอายุวัฒนะ และยาธาตุ (Brun & Schumacher, 1994) ราก ต้มหรือดองเหล้า ต้มบำรุงกำลัง (เยาวนิตย์ พลพิมพ์, 2534)

Averrhoa carambola L.

มะเฟือง (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ AVERRHOACEAE

ชื่ออื่น สะปือ (เขมร)

ไม้ยืนต้น สูง 3-10 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 7-11 ใบ เรียงตรงข้าม ปลายใบออกเดี่ยว มีขนาดใหญ่สุด และคู่ถัดมาจะเล็กลงตามลำดับ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมใบหอกหรือมน กว้าง 1-3.5 ซม. ยาว 2-9 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกที่ซอกใบ ก้านช่อดอกสีแดง ดอก ขนาดเล็ก สีชมพูแกมม่วง กลีบรองดอก 5 กลีบ ซ้อนทับกัน กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน เกสรผู้ 10 อัน ยอดเกสรเมีย 5 แฉก ผล เป็นผลสด อวบน้ำ ยาว 5-14 ซม. มีสันตามยาว 5 สัน เมื่อสุกสีเหลือง รสเปรี้ยวอมหวาน

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในทวีปอเมริกา นิยมปลูกตามบ้านทั่วไป

สรรพคุณ ผล เป็นยาบำรุง ยาเจริญอาหาร (ลิ้นา ผู้พัฒนพงศ์, 2525) ขับเลือดเสีย (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Baliospermum montanum Muell. Arg.

เปิ้ล้าตองแตก (เหนือ)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

(ภาพที่ 43)

ชื่ออื่น ตองแต (ประจวบคีรีขันธ์) ตองแตก ถอนดี (กลาง) ทนดี (ตรัง) โทะ โคละ พอบอเจ้าะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นองป้อม ลองป้อม (เลย) หญ้าไวเบอ (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 1-2 เมตร ยอดอ่อนมีขน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปใบหอก หรือรูปรี กว้าง 3-4 ซม. ยาว 6-7 ซม. ใบที่บริเวณโคนต้นมักมีขอบหยักเว้าเป็น 3-5 แฉก แผ่นใบรูปขอบขนาน แกมรูปไข่ กว้าง 7-8 ซม. ยาว 15-18 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบมน เส้นใบ 3-5 เส้น ออกจากโคนใบ ก้านใบยาว 2-6 ซม. ช่อดอก ยาว 2-6 ซม. ออกที่ซอกใบ ดอก แยกเพศอยู่บนต้นเดียวกันหรือบนช่อเดียวกัน ดอกเพศผู้ ขนาด 1-2 มม. มีจำนวนมากอยู่ตอนบนของช่อ กลีบรองดอกรูปกลม สีเหลืองแกมเขียว 4-5 กลีบ ไม่มีกลีบดอก เกสรผู้ 15-20 อัน ดอกเพศเมีย ออกที่โคนช่อ กลีบรองดอก รูปไข่ปลายแหลม ไม่มีกลีบดอก รังไข่มี 3 พู ก้านชูดอกเกสรเมีย 3 อัน แต่ละอันปลายแยกเป็น 2 แฉก ผล เป็นผลแห้ง แตกได้ มี 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา ขึ้นตามชายป่าดงดิบ ป่าไผ่ ที่ค่อนข้างชื้น

สรรพคุณ ราก แก้โลหิตจาง เมล็ด เป็นยาถ่ายอย่างแรง (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ และวัชรชัย

วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Barleria strigosa Willd.

หญ้าหนอนนาค (เหนือ)

ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE

(ภาพที่ 72)

ชื่ออื่น หญ้าหนอนไก่ หญ้าหัวนาค (เหนือ) สังกรณี (กลาง) กวางหีและ กำแพงใหญ่ (เลย) ขี้ไพนกุ่ม (ปราจีนบุรี) เท่งดี (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้น ตั้งตรง สูง 30-100 ซม. กิ่งก้านมีขนสีน้ำตาล ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีหรือรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 4-7 ซม. ยาว 10-15 ซม. ปลายใบแหลมเป็นติ่ง ขอบใบมีหนาม ด้านล่างมีขนยาวตามเส้นใบ ช่อดอกออกที่ซอกใบ ใบประดับรูปรี เป็นกระจุก มีขนแน่น ดอก สีม่วงแกมน้ำเงิน ไม่มีก้านดอก กลีบรองดอก 4 กลีบ กลีบดอกโคนเป็นหลอด ยาว 2.5-3.5 ซม. ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เกสรผู้ 4 อัน สัน 2 อัน ยาว 2 อัน ผล เป็นฝัก เกือบแห้ง แตกได้ เมล็ด 4 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดียนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ และป่าเบญจพรรณ ที่ค่อนข้างชื้นทั่วไป

สรรพคุณ ทั้งต้น ต้มน้ำดื่ม บำรุงกำลัง ราก ต้มน้ำดื่ม เป็นยาร้อนขับน้ำคาว

ปลาหลังคลอด (วงศ์สปีดย์ จักรกุล และคณะ, 2539)

Bauhinia bassacensis Pierre

แสนนางค่าน (น่าน)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น เครือเขาหน้ (ลำปาง)

ไม้เลื้อยขนาดใหญ่ มีมือเกาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 6-13 ซม. ยาว 13-19 ซม. ปลายแยกเป็นสองแฉก ลึกประมาณครึ่งหนึ่งของแผ่นใบ โคนใบเว้า ก้านใบยาว 2-7 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) หรือช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่งและปลายยอด ดอก สีเหลืองแกมเขียว กลีบรองดอก 2 กลีบ ยาว 5-8 มม. กลีบดอก รูปกลมแกมรูปไข่ กว้าง 7-8 มม. ยาว 1 ซม. โคนสอบเรียวขึ้นเป็นก้านกลีบ ยาว 1.0-2.5 ซม. เกสรผู้ที่สมบูรณ์ 2 อัน รังไข่มีขนสีน้ำตาล ผล เป็นฝักแบน กว้าง 3 ซม. ยาว 9 ซม. เมล็ด 3-5 เมล็ด รูปกลม ขนาด 1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบกระจายในลาว กัมพูชา เวียดนาม และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบทั่วไปตามป่าดงดิบ และป่าเบญจพรรณขึ้นทั่วไป

Bauhinia ornata Kurz

โคคลาน (สุโขทัย, ประจวบคีรีขันธ์)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น พลับข้างสาร (เชียงใหม่) ปอเกียน (เหนือ) ปอม่วง (เชียงใหม่) แสงพันแดง (ลพบุรี, เลย)

ไม้เถาเลื้อยขนาดใหญ่ มีมือเกาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปไข่กว้าง ขนาดผ้านูน กว้าง 10-15 ซม. ปลายใบแยกเป็น 2 แฉก โคนใบเว้า เส้นใบ 11-13 เส้น ก้านใบยาว 5-10 ซม. ดอก ออกเป็นช่อแน่นแบบ corymb กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอกสีขาว 5 กลีบ รูปไข่กลับ ยาวประมาณ 2 ซม. เกสรผู้ 3 อัน รังไข่มีขนสีน้ำตาล เน้น ผล เป็นฝักแบน รูปขอบขนาน แห้งแล้วแตก

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในพม่า จีนตอนใต้ ตอนเหนือของเวียดนาม ใน ประเทศไทยพบตามป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณขึ้น ที่ความสูง 400-1200 เมตร จากระดับน้ำทะเล

Bauhinia scandens L.

สุวรรณะ (นาน)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น กระไดลิง (ราชบุรี) กระไดวอก (เหนือ) โชกนุ้ย (ชัยภูมิ) มะลิมดำ (เชียงใหม่)

ไม้เลื้อยขนาดใหญ่ มีมือเกาะ กิ่งแก่พองคล้ายชั้นบันได ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 6-10 ซม. ยาว 5-12 ซม. ปลายใบแยกเป็น 2 แฉก ลึกจนเกือบถึงโคนใบ โคนใบเว้าหรือตัดก้านใบยาว 1.5-5 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ดอก ขนาดเล็ก สีเหลืองอ่อน กลีบรองดอกเป็นรูปถ้วย ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอก รูปไข่กลับ มี 5 กลีบ เกสรผู้ที่มีสมบูรณ์ 3 อัน ผล เป็นฝักรูปรี กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 3-4 ซม. เมล็ด 1-2 เมล็ด รูปมนแกมขอบขนาน ขนาด 6 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบกระจายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามป่าดงดิบ
ริมแม่น้ำ

สรรพคุณ เถา แก้กษัย ไม่ระบุส่วนใช้ บำรุงน้ำนม (นันทวัน บุญยะประภัศร
และอรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539)

Berchemia floribunda Wall. ex. Brongn.

ฮ่อสะพายควาย (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RHAMNACEAE

(ภาพที่ 79)

ชื่ออื่น ตังเครือดำ (พรว-เชียงใหม่) เครืองเห่าดำ (เชียงใหม่-เชียงใหม่)

ไม้เลื้อยขนาดใหญ่ ลำต้นแก่สีดำ กิ่งเกลี้ยง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 4-6 ซม. ยาว 9-13 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนหรือเว้า เนื้อใบบาง เส้นใบ 13-16 คู่ ก้านใบยาว 2-2.5 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ค่อนข้างใหญ่ ออกตามปลายยอด ดอก ขนาดเล็ก กลีบรองดอกโคนเชื่อมเป็นรูปถ้วย ปลายแยกเป็น 5 แฉก แต่ละแฉกรูปใบหอกปลายแหลม กลีบดอก 5 กลีบ รูปช้อน ผล รูปไข่แกมขอบขนาน ยาว 1.5-2 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า ในประเทศไทยพบขึ้นตามป่าดิบเขา บริเวณริมน้ำ

สรรพคุณ แก้วปวดเมื่อยร่างกาย

Betula alnoides Buch.-Ham.

กำลังเสือโคร่ง (เหินือ)

ชื่อวงศ์ BETULACEAE

(ภาพที่ 22)

ชื่ออื่น พญาเสือโคร่ง (เชียงใหม่)

ไม้ต้นขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สูงได้ถึง 20 เมตร ทั้งใบช่วงสั้นๆ เปลือกและกิ่งอ่อนมีน้ำมันหอมระเหย คล้ายกลิ่นน้ำมันมวอย ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปไข่ ถึงรูปไข่แกมใบหอก กว้าง 2-3 ซม. ยาว 4-6 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ช่อดอกเป็นพวงห้อยแบบหางกระรอก (catkin) ช่อดอกเพศผู้ ยาว 5-8 ซม. ช่อดอกเพศเมีย ยาว 3-8 ซม. ออกตามง่ามใบ ดอก มีขนาดเล็ก กลีบรองดอก เป็นรูปโล่หรือเกือบกลม ผล แข็งขนาดเล็กสีน้ำตาล มีปีก เมื่อแก่หลุดร่วงง่าย

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นไม้เบิกนำขึ้นในที่โล่งหรือพื้นที่เปิดใหม่ในที่สูง ทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตกเฉียงใต้ ที่สูงจากระดับน้ำทะเล 800-1600 เมตร

สรรพคุณ เปลือก เป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย (ปิยะวรรณ วิจิชัยนันท์, 2536 และ Anderson, 1986)

Bombax ceiba L.

จ้าวแดง (เหินือ, กาญจนบุรี)

ชื่อวงศ์ BOMBACACEAE

ชื่ออื่น จ้าว จ้าวบ้าน (ทั่วไป) จ้าง จ้างแดง สะเน่มระกา (ซอง-จันทบุรี)

ไม้ต้นขนาดกลาง ถึงขนาดใหญ่ ผลัดใบ สูง 15-25 เมตร ลำต้น เปลาดตรง มีหนามปกคลุมทั่วลำต้นและกิ่งก้าน ใบ เป็นใบประกอบรูปนิ้วมือ ก้านใบยาว 10-12 ซม. มีใบย่อย 4-7 ใบ แผ่นใบย่อยรูปใบหอก กว้าง 4-6 ซม. ยาว 15-30 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบแคบ ขอบใบเรียบ ก้านใบยาว 2.5 ซม. ดอก สีแดง ออกเป็นกระจุกตามกิ่ง กระจุกละ 3-5 ดอก กลีบรองดอกสีเขียว รูปถ้วย ยาวประมาณ 2.5 ซม. ปลายหยัก 3-4 แฉก กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน ยาว 5-8 ซม. เกสรผู้จำนวนมาก โคนเกสรติดกันเป็นกลุ่มๆ เกสรเมีย 1 อัน ยาวกว่าเกสรผู้ ปลายแยกเป็น 5 แฉก ผล รูปกลมยาว

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนชื้น ของอเมริกาและเอเชีย ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณ ที่ระดับ 100-600 เมตร นิยมปลูกประดับริมทาง

สรรพคุณ ราก บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย เปลือก แก้ฟกช้ำ แก้ลมพาตครึ่งตัว ทำให้เลือดไหลเวียน ยาง เป็นยากระตุ้นความต้องการทางเพศ ยาบำรุง ขับน้ำเหลืองเสีย (นันทวัน บุญยะประภัสร์ และอรุณช โชคชัยเจริญพร, 2539; ลีนา ผู้พัฒน์พงศ์, 2522 และ สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Caesalpinia pulcherrima Sw.

ชมพอแดง-ชมพอเหลือง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น ขวางยอย (นครราชสีมา) จำพอ ขำพอ (แม่ฮ่องสอน) พญาไม้ผู้ ส้มผ่อ ส้มพอ (เหนือ)
หางนกยูงไทย นกยูงไทย (กลาง) หนดแมว (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม สูง 1-2.5 เมตร ทรงพุ่มกลม ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น เรียงสลับ ใบย่อย 6-12 คู่ เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 6-10 มม. ยาว 10-20 มม. ปลายใบมน โคนใบเบี้ยว ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่งหรือซอกใบ ดอก สีเหลือง หรือแดง กลีบดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. เกสรผู้ 10 อัน ยาว 5-6 ซม. มีขนที่โคนก้าน ก้านชูยอดเกสรเมียยาว 5-6 ซม. ผล เป็นฝักแบน กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 7-12 ซม. เมื่อแก่จะแตก มีเมล็ด 8-10 เมล็ด กว้าง 7 มม. ยาว 9 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาเขตร้อน ปลูกได้ดีในทุกภาคของประเทศไทย ออกดอกตลอดปี

Caesalpinia sappan L.

ฝาง (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

(ภาพที่ 48)

ชื่ออื่น ฝางส้ม (กาญจนบุรี) ง้าย (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้พุ่ม สูง 5-8 เมตร ผลัดใบ ลำต้น มีหนามโค้งสั้นๆ และแข็งทั่วไป ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น เรียงสลับ ใบย่อยรูปไข่หรือรูปขอบขนาน เรียงตรงข้าม กว้าง 6-8 มม. ยาว 1.5-1.8 ซม. ปลายใบมน โคนใบเบี้ยว ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกที่ซอกใบตอนปลายกิ่ง ดอก สีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่กลับ เกสรผู้ 10 อัน ผล เป็นฝักแบน แข็ง ปลายเป็นติ่งแหลม เมื่อแก่สีน้ำตาล เมล็ด 2-4 เมล็ด รูปรี กว้าง 10 มม. ยาว 18 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ใน อินเดีย ศรีลังกา พม่า ตอนใต้ของจีน ภูมิภาคอินโดจีน และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าผลัดใบ และป่าหินปูนทั่วไป

สรรพคุณ แก่น เป็นยารักษาโรคลิ้นตื้อ แก้ปวดฟกการ ขับเสมหะ ขับระดู (พร้อมจิต

ศรลัมพ์ และคณะ, 2535 และ สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Canscora andrographioides Clake

โคงสะเด็น (น่าน)

ชื่อวงศ์ GENTIANACEAE

ชื่ออื่น สามยอด (นครราชสีมา)

ไม้ล้มลุก สูงได้ถึง 35 ซม. ลำต้น เป็นสี่เหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามเป็นคู่ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 1-2.5 ซม. ยาว 2-5 ซม. เส้นใบ 3 เส้น ปลายใบแหลม ไม่มีก้านใบ ช่อดอกสั้น ก้านดอกย่อยยาว 1.5 ซม. ดอก สีขาวหรือม่วง กลีบรองดอกโคนเชื่อมกันเป็นหลอดยาว 11 มม. กว้าง 2.8 มม. เป็นสัน 8 สัน ปลายแยกเป็น 4 กลีบ แต่ละกลีบยาว 2 มม. กลีบดอกโคนเชื่อมเป็นหลอดยาว 15 มม. ปลายแยกเป็น 4 กลีบ มี 2 กลีบที่กว้างกว่าอีก 2 กลีบ กลีบดอกรูปไข่กลับขนาด 6-8 มม. ปลายแหลม เกสรผู้ 4 อัน ก้านเกสรยาวไม่เท่ากัน รังไข่รูปรี ก้านชูยอดเกสรเมีย ยาว 11.5 มม. ยอดเกสร 2 แฉก ผล รูปรี กว้าง 2.5 มม. ยาว 8 มม. แตกเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย จีน จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบได้ทั่วไปตามป่าดงดิบที่ความสูง 300-1600 เมตร จากระดับน้ำทะเล

Capparis siamensis Kurz

พุงแก (กลาง)

ชื่อวงศ์ CAPPARIDACEAE

ชื่ออื่น เกี้ยวคอไก่ (นครราชสีมา) ชี้กา ไชชู (เลย) ชี้กาดัน หนามชี้แฮด (เหนือ) เดื่อยไก่ (สตูล) น้านอง พุงแก พุงชี้ (กลาง) เมาชี้ (ปราจีนบุรี) สายชู สายชู (ขอนแก่น)

ไม้พุ่ม สูง 1.5-5 เมตร มีขนสีน้ำตาลตามกิ่งอ่อน ตามซอกใบมีหนามโค้ง ยาว 1-2 มม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่ กว้าง 3-4.5 ซม. ยาว 5-10.5 ซม. มีขนตามเส้นใบ ปลายใบแหลม โคนใบเว้าเล็กน้อยหรือมน เส้นใบ 4-7 คู่ ก้านใบยาว 7-8 มม. ดอก ออกเดี่ยวๆ ตามซอกใบ ก้านดอก ยาว 10-13 มม. กลีบรองดอก 4 กลีบ ด้านในมีขนแน่น กว้าง 4-6 มม. ยาว 10-12 มม. กลีบดอกสีขาวแกมเขียว ที่โคนกลีบคู่บนมีแต้มสีเหลืองและแดง รูปไข่กลับ กว้าง 5-8 มม. ยาว 20-25 มม. เกสรผู้จำนวนมาก รังไข่มีก้านชูยาว 2-2.5 ซม. ผล รูปรี กว้าง 2.5-3 ซม. ยาว 3.5-5.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในประเทศไทย และกัมพูชา ตามป่าผลัดใบ ป่าไผ่ หรือป่าหินปูน

สรรพคุณ ราก ช่วยให้มดลูกเข้าอู่ และเป็นยาบำรุงกำลังหลังคลอดบุตร

(กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Capsicum frutescen L.

พริก (กลาง, เหนือ)

ชื่อวงศ์ SOLANACEAE

ชื่ออื่น พริกขี้หนู (กลาง) ดีปลี (ปัตตานี) ดีปลีขี้นก พริกขี้นก (ใต้) พริกแด่ พริกแด่ พริกนก (เหนือ) หมักเพ็ด (ตะวันออกเฉียงเหนือ) ครี (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) มะระดี (เขมร-สุรินทร์) มือซาซี้ซู มือสำโ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม สูง 0.5-1 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 1-4 ซม. ยาว 2-8 ซม. ดอก เป็นดอกเดี่ยว กลีบรองดอกสีเขียว 5 กลีบ กลีบดอกสีขาว 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกัน เกสรผู้ 5 อัน รังไข่เกลี้ยง ผล เป็นผลสด ลักษณะกลมยาว ปลายแหลม เมื่อแก่สีแดง เมล็ดกลม แบน สีขาว ขนาดประมาณ 2 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาใต้ ปลูกทั่วไปในประเทศไทย
สรรพคุณ ผล ช่วยเจริญอาหาร (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Carissa cochinchinensis Pierre

หนามพรม (กลาง)

ชื่อวงศ์ APOCYNACEAE

ชื่ออื่น ขี้แฮด (เหนือ) พรม (กลาง)

ไม้พุ่ม ขนาดกลาง สูง 4-5 เมตร ทรงพุ่มกลม กิ่งก้านแผ่ มีหนาม ทุกส่วนมีน้ำยางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่กลับ กว้าง 1.5-2.5 ซม. ยาว 2.5-4 ซม. ปลายใบมน และมีติ่งแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ ช่อดอกออกที่ปลายกิ่ง ดอก สีขาว เมื่อบานขนาด 1.5-2 ซม. กลีบรองดอก 5 กลีบ ขอบมีขนประปราย กลีบดอกโคนเชื่อมเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 5 กลีบ รูปไข่แกมรูปใบหอก ปลายแหลม เกสรผู้ 5 อัน มีกลิ่นหอม ผล เป็นผลสด รูปกระสวย เมื่อสุกสีม่วงดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าละเมาะและป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ แก่น บำรุงกำลัง (วงศ์สฤติย์ จัตุกุล และคณะ, 2538) เนื้อไม้ เป็น

ยาบำรุงกำลัง (ลีนา ผู้พัฒน์พงศ์, 2522)

Cassia alata L.

ลับมีนหลวง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

(ภาพที่ 66)

ชื่ออื่น ชี้คาถ, หมากกะลิงเทศ (เหนือ) ชุมเห็ดเทศ (กลาง,ใต้) ชุมเห็ดใหญ่ (กลาง) ตะสีพอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม สูง 1-3 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ยาว 30-60 ซม. ใบย่อย 8-20 คู่ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 3-7 ซม. ยาว 5-15 ซม. ปลายและโคนใบมน ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายยอด ยาว 20-50 ซม. ดอก สีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน สีเขียวอมเหลือง กลีบดอก 5 กลีบ เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 3-4 ซม. เกสรผู้ 10 อัน เป็นหมัน 3 อัน ผล เป็นฝักแบน หนา มีปีก 4 ปีก ตามสัน เมื่อแก่สีน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาเขตร้อน ปลูกได้ทั่วไปในประเทศไทย ตามที่ขึ้นหรือบริเวณริมน้ำ

สรรพคุณ ต้นและใบ แก้กระษัยเส้น ดอก บำรุงหัวใจ แก้กระษัยเส้น (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช ไชยชัยเจริญพร, 2539) เปลือก ช่วยขับน้ำเหลือง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Cassia fistula L.

ลมแล้ง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

(ภาพที่ 65)

ชื่ออื่น คุณ (กลาง, เหนือ) ชัยพฤกษ์ ราชพฤกษ์ (กลาง) ป๊อญ นูโยเปอไซ มะเหล้าหู้ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูง 10-15 ซม. ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ปลายคู่ เรียงเวียนสลับ แผ่นใบย่อยรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 4-8 ซม. ยาว 7-12 ซม. ปลายใบหู่ถึงแหลม โคนสอบ เบี้ยวเล็กน้อย ขอบเรียบ ใบอ่อนมีขนแต่จะเกลี้ยงเมื่อแก่ ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกห้อยตามซอกใบ ยาว 20-40 ซม. ดอก สีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ รูปไข่แกมรี มีขนด้านนอก กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่ กว้าง 1-1.5 ซม. ยาว 3-3.5 ซม. เกสรผู้ 10 อัน ยาวไม่เท่ากัน ผล เป็นฝัก รูปแท่งกลม กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 20-60 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา ในประเทศไทยพบกระจายตามป่าผลัดใบ

สรรพคุณ ฝัก แก่ปวดเมื่อยตามร่างกาย (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช ไชยชัยเจริญพร, 2539) ราก เป็นยาบำรุงกำลัง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Cassia garrettiana Craib

แส้มสาร (กลาง)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น ขี้เหล็กโคก (เหนือ) ขี้เหล็กป่า (เหนือ, ตะวันออกเฉียงเหนือ) ขี้เหล็กสาร (นครราชสีมา)
กราบัด กระบัด (นครราชสีมา) ไงซาน (สุรินทร์)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูง 5-13 เมตร กิ่งอ่อนมีขนประปราย ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ยาว 10-20 ซม. ใบย่อย 6-9 คู่ แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่ ออกตรงข้ามกันเป็นคู่ กว้าง 2-5 ซม. ยาว 5-9 ซม. ปลายใบสอบเรียว โคนใบมน ผิวใบเกลี้ยงเป็นมัน ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ยาว 8-20 ซม. ดอก สีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่กลับหรือรูปช้อน กว้าง 15-20 มม. ปลายกลีบมน โคนกลีบเรียวเป็นก้าน ยาวประมาณ 4 มม. เกสรผู้ 10 อัน ยาวไม่เท่ากัน รังไข่ รูปรี เกลี้ยง ผล เป็นฝักแบน รูปขอบขนาน กว้าง 2-4 ซม. ยาว 15-22 ซม. แตกเมื่อแก่ ผิวเกลี้ยง เมล็ดสีน้ำตาล ประมาณ 20 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรังทั่วไป

สรรพคุณ แก่น ฟอกเลือดในสตรี (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Cassia siamea Lamk.

ขี้เหล็ก (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

(ภาพที่ 27)

ชื่ออื่น ขี้เหล็กแก่น (ราชบุรี) ขี้เหล็กบ้าน (ลำปาง, สุราษฎร์ธานี) ขี้เหล็กหลวง (เหนือ) ขี้เหล็กใหญ่ (กลาง) จั๊ลิ (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) แม่ขี้เหละพะโคะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ยะหา (ปัตตานี)

ไม้ต้น สูง 8-15 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 7-10 คู่ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 1-2 ซม. ยาว 3-7 ซม. ปลายมนหรือหยักเว้าเล็กน้อย โคนมน ขอบใบเรียบ ใบอ่อนมีขนทั่วไป ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอก สีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ รูปวงค่อนข้างกลม ขนาดไม่เท่ากัน กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่กลับ ยาว 1.5-2 ซม. เกสรผู้ 10 อัน รังไข่มีขน ผล เป็นฝัก ยาวแบน ยาวได้ถึง 30 ซม. กว้าง 1.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพรรณไม้ที่พบทั่วไปในทวีปเอเชียเขตร้อนยู่สูตร นิยมปลูกเป็นไม้ให้ร่มเงา

สรรพคุณ ราก เจริญธาตุไฟ แก้เหน็บชา บำรุงธาตุ เปลือก แก้กษัย แก่น

แก้ธาตุพิการ แก่เส้น แก้กษัย บำรุงโลหิต ใบ ช่วยเจริญอาหาร (นันทวัน บุญยะประกศ และ อรุณช ไชยชัยเจริญพร, 2539) แก่น ฟอกเลือดในสตรี (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Cassia tora L.

ลัมมिनน้อย (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น ชุมเห็ดไทย ชุมเห็ดควาย ชุมเห็ดนา ชุมเห็ดเล็ก (กลาง) พรหมदान (สุโขทัย) หญ้าลิก
ลีน (ปราจีนบุรี) กิเกีย หน่อปะหน้าหน่อ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก สูง 0.5-1 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ มีใบย่อย 3 คู่
แผ่นใบรูปไข่กลับหรือรูปขอบขนานแกมไข่กลับ กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 2-5 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบ
หรือมน ก้านใบย่อยสั้น ช่อดอกออกที่ซอกใบและที่ปลายกิ่ง เป็นกระจุก 2-4 ดอก ดอก สีเหลือง กลีบ
รองดอก รูปไข่ กว้าง 2-4 มม. ยาว 5 มม. กลีบดอกขนาดไม่เท่ากัน รูปไข่กลับ กว้าง 6 มม. ยาว 10
มม. เกสรผู้ 7 อัน รังไข่มีขนแน่น ผล เป็นฝัก กลมยาว โค้งเล็กน้อย กว้าง 0.5 มม. ยาว 10-15 มม.
เมล็ด 20-30 เมล็ด รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ขนาด 5 มม. สีน้ำตาลแกมเขียว

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ทั่วไปในเขตร้อน ในประเทศไทยพบ
เป็นวัชพืชกระจายอยู่ทั่วประเทศ

สรรพคุณ ราก บำรุงประสาท เมล็ด บำรุงหัวใจ ใช้กล่อมดัด เป็นยาบำรุง
กำลัง (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช ไชยชัยเจริญพร, 2539)

Celastrus paniculatus Willd.

มะแตก (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CELASTRACEAE

ชื่ออื่น มะแตกเครือ (เหนือ, อีสาน) กระทงลาย กระทงลาย ไชด (กลาง) นางแตก (นครราชสีมา)

ไม้พุ่มเลื้อย สูง 2-10 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี กว้าง 2.5-6 ซม.
ยาว 5-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบมน ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ก้านใบยาว 0.5-1.5 ซม. ช่อดอก
แบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกที่ปลายยอด ยาว 5-15 ซม. ดอก สีขาว แยกเพศ ดอกเพศผู้
กลีบรองดอก 5 กลีบ รูปประฆัง กลีบดอกรูปขอบขนาน ปลายมน กว้าง 1-1.5 มม. ยาว 2.5-3 มม. เกสร
ผู้ 5 อัน ยาว 3 มม. ดอกเพศเมียเหมือนดอกเพศผู้ เกสรผู้เป็นหมัน ยาว 1 มม. ผล ค่อนข้างกลม
ขนาด 6-10 มม. มี 3 พู เมื่อแก่แตกตามสันพู เนื้อนุ่มเมล็ดสีแดง เมล็ด 3-6 เมล็ด รูปรี กว้าง 2-3 มม. ยาว
3.5-5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
เฉียงใต้ ในประเทศไทย พบตามป่าเบญจพรรณชื้นและป่าดิบเขาทั่วไป

สรรพคุณ ราก และเถา แก่สตรีคลอดบุตรที่อยู่ไฟไม่ได้ บำรุงน้ำนม ผล บำรุงโลหิต (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรนุช ไชยชัยเจริญพร, 2539) บำรุงโลหิต (วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538) บำรุงโลหิต เมล็ด แก่โรคปวดตามข้อ กล้ามเนื้อ และอัมพาต (ก่องกานดา ชยามฤต, 2528)

Celosia argentea L.

ดอกด้ายแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ AMARANTHACEAE

ชื่ออื่น ดอกด้าย หงอนไก่ (เหนือ) พอคอที (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หงอนไก่อัง (นครสวรรค์) หงอนไก่ออกกลม หงอนไก่ไทย หงอนไก่ฟ้า (กลาง)

ไม้ล้มลุกฤดูเดียว ลำต้น ตั้งตรง สูง 40-150 ซม. แตกกิ่งมาก มีร่องตามยาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนานหรือรูปขอบขนานแกมใบหอก กว้าง 1-5 ซม. ยาว 4-12 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ช่อดอกออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอก ขนาดเล็ก จำนวนมาก กลีบดอกสีม่วงแกมชมพู ผล เป็นผลแห้ง แตกได้ รูปไข่กลับ เมล็ด สีดำเป็นมัน

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นวัชพืช ขึ้นตามที่เปิดทั่วไป

สรรพคุณ ราก บำรุงกำลัง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) แก่โลหิตเป็นพิษ บำรุงธาตุ เมล็ด เป็นยากระตุ้นความรู้สึกทางเพศ (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525 และ วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2539)

Centella asiatica Urban

ผักหนอก (ภาคเหนือ)

ชื่อวงศ์ UMBELLIFERAE

ชื่ออื่น บัวบก (กลาง) ผักแว่น (ใต้) ปะหนะเอซาเดาะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้น ทอดเลื้อยไปตามพื้นดิน มีรากตามข้อ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงเวียนคล้ายกระจุก แผ่นใบรูปกลมหรือรูปไต กว้าง 0.8-5.5 ซม. ยาว 0.5-4.5 ซม. โคนใบเว้าเป็นรูปหัวใจ ขอบใบหยักห่างๆ ก้านใบกลม ยาว 0.5-25 ซม. ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ขนาดเล็ก ออกตามซอกใบ ดอก สีแดง ขนาดเล็ก ก้านช่อดอกสั้นมาก ผล รูปไข่ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 3-4 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอินเดีย เป็นวัชพืชขึ้นได้ดีในที่แห้งและที่ชื้นแฉะ

Chloranthus nervosus Coll. & Hemsl.

หอมไ้ดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CHLORANTHACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุก อายุปีเดียว สูง 30-50 ซม. ลำต้น ตั้งตรง มีใบเกล็ดขนาดเล็กติดอยู่ ใบ เป็นใบเดี่ยว มี 4 ใบ ออกที่ปลายยอด เรียงเป็นวงรอบกิ่ง แผ่นใบรูปไข่แกมรี กว้าง 2-12 ซม. ยาว 4-18 ซม. โคนและปลายใบแหลม ขอบหยักแบบฟันเลื่อย เส้นใบ 6-7 คู่ ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ออกตามปลายยอด ยาวประมาณ 10 ซม. ดอก ขนาดเล็ก สีขาว มีกลิ่นหอม อยู่บนกาบรูปไข่ ยาว 1.5 มม. ดอกเพศผู้ สีขาวหรือสีเหลือง มี 3 แฉก ติดอยู่ที่ปลายรังไข่ ผล รูปรี สีเขียว กว้าง 3 มม. ยาว 4 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า และตอนใต้ของจีน ในประเทศไทยพบตามป่าดิบเขา ป่าสนเขา และป่าหินปูน ที่ระดับ 400-1400 เมตร

Chromolaena odorata (L.) King et Robins.

หญ้าเมืองวาย (เหนือ)

ชื่อวงศ์ COMPOSITAE

ชื่ออื่น สาบเสือ (ทั่วไป) หญ้าเมืองช้าง (ภาคเหนือ) เส่ไฟกาย (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่) กราทั้ง (เงี้ยว-เชียงใหม่) หญ้าเหม็น (ภาคอีสาน) หญ้าเลาช้าง (ขอนแก่น) หญ้าลิ่มเมือง (หนองคาย) ม่วงกระต่าย (อุดรธานี) หญ้าคำทั้งมนทน (ชาวบน-เพชรบูรณ์) ชานร้าง ผักคราด (ราชบุรี) เบญจมาศ (ตราด) ฝรั่งชุกที่ ฝรั่งเหาะ (สุพรรณบุรี) หญ้าดงร้าง (สระบุรี) หญ้าดอกขาว (ทั่วไป) หญ้าฝรั่งเศส (จันทบุรี,ตราด) หญ้าพระศรีไอยสววรรค์, หมาหลง (ชลบุรี)

ไม้พุ่ม สูงได้ถึง 2 เมตร แตกกิ่งก้านมาก ลำต้น กลม มีขนนุ่มประปราย ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกตรงข้ามเป็นคู่ แผ่นใบรูปไข่แกมสามเหลี่ยม กว้าง 3-6 ซม. ยาว 5-10 ซม. ปลายใบแหลม เรียว โคนใบสอบ ขอบใบจักเป็นฟันห่างๆ มีขนนุ่มทั้งสองด้าน ก้านใบยาวไม่เกิน 2-5 ซม. ช่อดอก คล้ายแบบช่อซี่ร่ม ออกตามปลายยอด ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head) ดอก สีขาวแกมน้ำเงิน กลีบดอกเป็นหลอด ปลายแยก 5 แฉก ผล เป็นผลแห้ง เรียว ยาว 4 มม. สีดำ มีระยางค์เป็นขนขาว

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในทวีปอเมริกาใต้ ในประเทศไทยพบเป็น วัชพืชทั่วไปตามที่เปิดและที่รกร้าง

Cinnamomum iners Bl.

อบเชยต้น (กลาง)

ชื่อวงศ์ LAURACEAE

ชื่ออื่น กระแจะโมง กระเขียด กระทั่งนั้น กระดังงา (กาญจนบุรี) กระพังห้น โกเล่ เนอมา (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) เขียด เคียด เจียด ชะนุดัน (ใต้) เขียด อบเชยต้น มหาปราบตัวผู้ (กลาง) บอกลอก (ลำปาง) ผักดาบ (พิษณุโลก) พญาปราบ (นครราชสีมา) สะวง (ปราจีนบุรี) ดึกชีสอ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่)

ไม้ยืนต้นสูง 10-20 เมตร เปลือกต้นและใบมีกลิ่นหอม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีถึงรูปรีแกมรูปขอบขนาน กว้าง 3-7 ซม. ยาว 8-20 ซม. ปลายใบเป็นติ่งหู่ถึงแหลม โคนใบสอบ ผิวใบเกลี้ยง เส้นใบ 3 เส้น ออกจากโคน ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ยาว 10-18 ซม. ออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอก ขนาดเล็ก สีเหลืองอ่อน กลีบดอกรวม (perianth) 6 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน มีขนเกสรผู้ 9 อัน ผล เป็นผลสด รูปกลมรี กว้าง 5-7 มม. ยาว 10-15 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่ อินเดีย จนถึงภูมิภาคมาเลเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบทั่วไป

สรรพคุณ เปลือกต้น ใช้ยาบำรุงกำลัง ผสมเป็นยาบำรุงธาตุ บำรุงดวงจิต แก้อ่อนเพลีย รากและใบ ต้มรับประทาน รักษาไข้ในหญิงคลอดบุตรใหม่ๆ (พระพิศาลพัฒนาทร และคณะ, 2539)

Cissus hastata Miq.

ชื่อวงศ์ VITIDACEAE

ชื่ออื่น เกาส้มอบ (สุราษฎร์ธานี) ส้มสันดาน (ชลบุรี)

ไม้เลื้อย ลำต้น เป็นสี่เหลี่ยม มีคราบขาวตามผิวลำต้น และท้องใบ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปสามเหลี่ยม กว้าง 4-6 ซม. ยาว 9-15 ซม. ปลายแหลมเรียว โคนเว้าแผ่ออก ขอบใบหยักเป็นฟันเลื่อย ดอก ขนาดเล็ก สีเขียวแกมเหลือง ออกเป็นช่อตรงข้ามกับใบ กลีบดอก 4 กลีบ รูปสามเหลี่ยมแกมรูปไข่ ผล รูปไข่ สีเขียว ยาวประมาณ 1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดิบชื้น ทุกภาคของประเทศ

Citrus aurantifolia Swing.

มะนาว(ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ RUTACEAE

ชื่ออื่น ส้มมะนาว (ทั่วไป) ไกรยชะม้ (เขมร-สุรินทร์) ปะนอเกล มะนอเกละ มะเน้าดเล (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ปะโหน่งกลยาน (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) หมากฟ้า (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม สูง 0.5-4 เมตร กิ่งอ่อนมีหนาม ใบ เป็นใบประกอบชนิด มีใบย่อยใบเดียว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ รูปรีหรือรูปไข่แกมขอบขนาน ปลายใบแหลม โคนใบมน กว้าง 3-5 ซม. ยาว 4-8 ซม. เนื้อใบมีต่อมน้ำมันกระจาย ก้านใบมีครีบเล็กๆ ดอก ออกเดี่ยวๆ หรือออกเป็นช่อตามปลายกิ่ง และซอกใบ กลีบรองดอกเชื่อมติดกันที่โคน ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอกสีขาว 5 กลีบ กลิ่นหอม ร่วงง่าย ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2.5-3 ซม. เกลี้ยง ฉ่ำน้ำ เมื่อสุกสีเหลือง

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูก

Clerodendrum colebrookianum Walp.

บั้งขาว (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

(ภาพที่ 38)

ชื่ออื่น เข็มป่า (แพร่) เขาะคอโตะ แบบีสี่ พอกวา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) นมสวรรค์เขา (นครศรีธรรมราช) พวงพีขาว (เลย)

ไม้พุ่มขนาดกลาง สูง 1-2 ซม. ลำต้น สีเขียว ปลายยอดเป็นสีเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 15-20 ซม. ยาว 18-23 ซม. ก้านใบยาว 15-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้ารูปหัวใจ ดอก สีขาว ออกเป็นช่อใหญ่ที่ปลายกิ่ง ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 30 ซม. กลีบรองดอกเป็นรูปถ้วย ปลายแยกเป็น 5 แฉกสั้นๆ กลีบดอกส่วนโคนเชื่อมติดกันเป็นหลอดยาว 2.5 ซม. ปลายแยกเป็น 5 กลีบ ผล เป็นผลสด รูปกลม มี 2 หรือ 4 พู ติดกัน เมื่อแก่จะมีสีดำ กลีบจุกแผ่ออก ติดคงทน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย พม่า ไทย และมาเลเซีย ตามป่าเบญจพรรณ ช้างขึ้น ที่ความสูง 600-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเล

Clerodendrum paniculata L.

ป้างแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

ชื่ออื่น ฉัตรฟ้า สาวสวรรค์ (นครราชสีมา) นมสวรรค์ (กลาง,ใต้) พวงพีเหลือง (เลย) หัวลิง (สระบุรี)

ไม้พุ่ม สูง 1-2.5 เมตร ปลายยอดเป็นสี่เหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกตรงข้ามเป็นคู่ แผ่นใบรูปค่อนข้างกลม กว้าง 17-38 ซม. ปลายใบแหลม โคนเว้ารูปหัวใจ ขอบใบเว้าเป็นแฉก 3-5 แฉก และหยัก ผิวใบด้านล่างมีขนสาข ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ขนาดใหญ่ ออกตามปลายกิ่ง ดอก สีแดง กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอกโคนเป็นหลอดยาว 1.5-2 ซม. ปลายแยกเป็น 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน เกสรผู้ 5 อัน ยาวไล่ล่พ้นดอก ผล เป็นผลสด รูปกลม เมื่อสุกสีแดงคล้ำ

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในจีน มาเลเซีย และฟิลิปปินส์ ในประเทศไทย พบได้ทั่วไปตามชายป่า

สรรพคุณ ราก ขับลม (วงศ์สถิติย์ จั่วกุล และคณะ, 2538)

Clerodendrum petasites S. Moore

เล็งจ๋อน (เหนือ)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

(ภาพที่ 67)

ชื่ออื่น ป้างขม,ป้างหลวง (เหนือ) พญารากเดียว (ใต้) ไม้เท้าฤาษี (เหนือ,ใต้) กาชะลอง จรดพระธรณี ดอกคาน (ยะลา) พญาเล็งจ๋อน เล็งจ๋อนใต้ (เชียงใหม่) หญ้าลิ้นจ๋อน (ประจวบคีรีขันธ์) ฟินพี (เลย) โพพิง (ราชบุรี) พมพี (อุดรธานี) พอกวอ (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 1-2 เมตร ลำต้น ตรง กิ่งก้านน้อย ปลายกิ่งเป็นสี่เหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามตามข้อๆ ละ 3-5 ใบ แผ่นใบรูปยาวรี กว้าง 1.5-2.5 ซม. ยาว 8-10 ซม. ปลายและโคนแหลม ดอก สีขาว ออกเป็นช่อที่ปลายกิ่งและซอกใบ ดอกย่อยยาวประมาณ 10-12 ซม. กลีบรองดอก 5 กลีบ เมื่อแก่เป็นสีแดง กลีบดอกส่วนโคนเชื่อมกันเป็นหลอดเรียวยาว ปลายแยกเป็น 5 กลีบ โค้งมน เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-2.5 ซม. เกสรผู้สีม่วงแดง 4 อัน ยื่นงอนพ้นกลีบดอก ผล เป็นผลสด รูปกลม ผิวมัน มี 4-5 พูติดกัน เมื่อสุกสีดำ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 4-6 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในประเทศอินเดีย ในประเทศไทยพบทั่วไปตามป่าเบญจพรรณขึ้น

Cocos nucifera L.

มะพร้าว (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ PALMAE

ชื่ออื่น หนากูน หนากูน (ทั่วไป) คอสา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ดุง (ซอง-จันทบุรี) โพล (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้ต้น กลุ่มปาล์ม สูง 10-15 เมตร ลำต้น เดี่ยวไม่แตกแขนง มีรอยแผลที่เกิดจากการหลุดร่วงของใบ ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ยาว 4-6 เมตร ก้านใบแข็ง มีใบย่อย 200-250 ใบ แผ่นใบรูปแถบ กว้าง 1.5-5 ซม. ยาว 50-100 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ยาว 60-90 ซม. ดอก แยกเพศ ดอกเพศผู้ สีเหลือง ขนาด 7-13 มม. ดอกเพศเมีย สีเขียวแกมเหลือง ขนาด 2-4 ซม. ผล รูปกลมแกมรี สีเขียว หรือสีเหลือง ขนาดผ่าศูนย์กลาง 10-40 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

Coix lachryma-jobi L. var. *lachryma-jobi*

เดือยหิน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ GRAMINEAE

(ภาพที่ 33)

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุก สูงประมาณ 1 เมตร ลำต้น เป็นข้อปล้อง ใบ เป็นใบเดี่ยว โคนแผ่เป็นกาบหุ้มลำต้น แผ่นใบรูปขอบขนานยาว ขนาดกว้าง 2-4 ซม. ยาว 40-50 ซม. ปลายใบแหลม เส้นใบเรียงตามความยาวของใบ กาบใบยาว 6-9 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามซอกใบ ยาว 5-7 ซม. ช่อดอกย่อยถูกหุ้มด้วยกาบแข็ง รูปไข่สีขาวเป็นมัน กว้าง 5-7 มม. ยาว 7-9 มม. ดอกแบบดอกหญ้า สีเขียวอ่อน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบทั่วไปในเขตร้อนชื้นของทวีปเอเชีย ในประเทศไทย พบตามที่โล่ง ชื้นและ ริมลำธารทั่วไป

สรรพคุณ ราก แก่น้ำ (Brun and Schumacher, 1994)

Combretum latifolium Bl.

แหวนเครือ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

ชื่ออื่น แกดำ (หนองคาย) ถั่วแป้เถา (เชียงใหม่) มันแดง อวดเครือ (ใต้) แหนเหลือง (กาญจนบุรี)

ไม้เลื้อยพัน มีเนื้อไม้ กิ่งอ่อนมีขนปกคลุมเล็กน้อย ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีแกมกว้าง ขนาดกว้าง 5-9.5 ซม. ยาว 8-12 ซม. เนื้อใบหนาคล้ายแผ่นหนัง เกือบเกลี้ยง ปลายใบแหลม โคนใบสอบหรือมน ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ออกตามปลายยอดหรือซอกใบ ยาว 5-10 ซม. ดอก สีเขียวปนขาวหรือเหลือง ยาวประมาณ 1 ซม. ไม่มีก้านดอก โคนเป็นหลอด ส่วนบนขยายเป็นถ้วย กลีบดอก 5 กลีบ ผล รูปรี แข็ง มีปีก 4 ปีก สีน้ำตาลอ่อน กว้าง 2-3.5 ซม. ยาว 2.5-4 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย ศรีลังกา พม่า จีนตอนใต้ มาเลเซีย ไปจนถึงฟิลิปปินส์ ในประเทศไทยพบได้ทุกภาคของประเทศ ตามที่เปิดเผยลำธาร

สรรพคุณ เนื้อไม้ เป็นยาธาตุ บำรุงโลหิต ขับประจำเดือน ผล เป็นยาเจริญอาหาร เป็นยาบำรุง (กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Combretum quadrangulare Kurz

ไม้พุ่ม (เหนือ)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

ชื่ออื่น แก (อีสาน) ขอนแซ่ จองแซ่ ช้างแก (เขมร-ปราจีนบุรี) สะแก สะแกนา (กลาง)

ไม้พุ่มขนาดกลาง หรือไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 4-10 เมตร กิ่งอ่อนเป็นเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปหอกกลับ กว้าง 3-6 ซม. ยาว 8-15 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ เนื้อใบสีเขียวซีด ก้านใบสั้น ผิวใบด้านล่างมีเกล็ดละเอียดแน่น ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) หรือช่อแยกแขนง (panicle) ยาว 3-6 ซม. ดอก สีขาวแกมเหลือง กลีบรองดอกรูปถ้วย ภายในมีขนแน่น กว้าง 1-1.5 มม. ยาว 2-2.5 มม. ที่โคนมีสัน 4 สัน กลีบดอก 4 กลีบ รูปหอกกลับ ยาว 1-2 มม. หลอดร่วงง่าย เกสรผู้ 8 อัน ผล เป็นผลแห้ง รูปกลมมน ขนาด 3-4 ซม. มี 4 ปีก

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดียจนถึงภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าละเมาะ หรือชายป่าทั่วไป ที่ระดับต่ำกว่า 250 เมตร

สรรพคุณ ใบ แก้ปวดเมื่อย (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Cordia cochinchinensis Gagnep

หมั่น (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ BORAGINACEAE

ชื่ออื่น

ไม้ต้น สูง 5-12 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 7-10 ซม. ยาว 11-17 ซม. ปลายใบเป็นติ่งแหลม โคนใบสอบหรือมน ผิวใบด้านล่างมีขนนุ่ม ก้านใบยาว 3-6 ซม. ด้านบนเป็นร่อง ช่อดอกแบบช่อแยกแขนงสั้น ยาว 3-6 ซม. ช่อดอกย่อยยาว 3-4 ซม. ดอก สีขาว กลีบรองดอกสีเขียวเป็นถ้วย ยาว 5-6 มม. กลีบดอกเป็นหลอดยาว 6-7 มม. ปลายแยกเป็น 4-5 แฉก เกสรผู้ 4-5 อัน ผล รูปไข่ กว้าง 2 ซม. ยาว 3 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทย พบตามป่าดิบแล้ง

สรรพคุณ ผล ดองเหล้า บำรุงกำหนด

Cordyline fruticosa Goppert

หมากผู้ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ DRACEANACEAE

ชื่ออื่น หมากผู้หมากเมีย มะผู้มะเมีย (ทั่วไป)

ไม้พุ่ม แตกกิ่งก้านเป็นกอเดี่ยวๆ สูง 2-3 เมตร ตามต้นมีรอยหลุดร่วงของใบ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ ออกเป็นกระจุกแน่นที่ปลายยอด แผ่นใบรูปขอบขนานแกมใบหอก กว้าง 5-7 ซม. ยาว 30-40 ซม. ปลายใบแหลมเป็นหางยาว โคนใบสอบเรียว แผ่นเป็นปึกตลอดก้านใบ ก้านใบยาว 12-15 ซม. โคนแผ่นเป็นกาบสั้น ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายยอด ยาว 30-70 ซม. มีกาบรองรับดอก ขนาดเล็กสีขาวแกมชมพู ยาว 5 มม. ก้านดอกสั้น มีกาบรองดอกขนาดเล็ก 3 อัน ช้อนทับกัน กลีบดอกรวมเป็นหลอด ปลายแยก 6 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน สีเหลือง ผล เป็นผลสด รูปกลม มี 3 พู เมื่อสุกสีแดง

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชที่มีถิ่นกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย นำมาปลูกประดับตามบ้าน

Crateva magna DC.

กุ่มน้ำ (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CAPPARIDACEAE

ชื่ออื่น รอดะ (ละว้า-เชียงใหม่) เหาะเถาะ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) อำเภอ (สุพรรณบุรี)

ไม้ต้นขนาดกลาง สูง 5-20 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบนิ้วมือ ใบย่อย 3 ใบ แผ่นใบย่อยรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 1.5-6.5 ซม. ยาว 4.5-18 ซม. ปลายใบเรียวแหลม โคนสอบ แผ่นใบค่อนข้างหนา เป็นมัน ด้านล่างสีอ่อนกว่าด้านบน ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามยอด ดอก สีขาวเมื่อแก่จะเปลี่ยนเป็นสีเหลือง กลีบรองดอกรูปไข่ กลีบดอกรูปค่อนข้างกลมหรือรี กว้าง 1-2.5 ซม. ยาว 1.5-3 ซม. โคนเป็นก้านเรียว ยาว 0.5-2 ซม. เกสรผู้สีม่วง ผล รูปกลมรี กว้าง 1.5-4.5 ซม. ยาว 5-8 ซม. เปลือกผลนวล เมล็ด สีน้ำตาลเข้ม รูปเกือบกลม

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย ตอนใต้ของจีน ภูมิภาคอินโดจีน และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบทั่วทุกภาคของประเทศ ชอบขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำ

สรรพคุณ ราก บำรุงธาตุ เปลือก แก้กระษัย บำรุงธาตุ ทั้งห้า บำรุงธาตุ (นันทวัน บุญยะประกัศ และอรุณช ไชยชัยเจริญพร, 2539) เปลือก เป็นยาบำรุง ขับน้ำเหลือง ใบ เป็นยาเจริญอาหาร ยาบำรุง แก้ปวดเส้น แก้อัมพาต (กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Crotalaria albida Heyne

กวางแฉะ (ลำพูน)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 14)

ชื่ออื่น หิงไห่ (แพร่) หิงหายใบเล็ก (ปราจีนบุรี)

ไม้พุ่ม สูงประมาณ 50 ซม. กิ่งก้านกลม มีขนเล็กน้อย ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน รูปไข่กลับหรือรูปขอบขนานแคบ กว้าง 0.2-1.5 ซม. ยาว 1-5 ซม. ปลายใบมน มีติ่งสั้น โคนใบหู่หรือแหลม ผิวใบด้านล่างมีขนแน่น ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่ง ยาว 5-15 ซม. ดอก สีเหลือง แบบดอกถั่ว (papilionaceous) กลีบรองดอกรูปถ้วย ยาว 8-10 มม. ปลายแยก 5 แฉก ขนาดไม่เท่ากัน กลีบดอกแผ่ (standard) รูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 5-6 มม. ยาว 7-8.5 มม. มีขนตามขอบกลีบ กลีบปีกข้าง (wing) รูปขอบขนาน กว้าง 2-2.5 มม. ยาว 6-7.5 มม. กลีบโคนตั้ง (keel) ยาว 6-7 มม. เกสรผู้ 10 อัน รังไข่รูปขอบขนาน ยาวประมาณ 2 มม. ผล รูปขอบขนาน กว้าง 4-5 มม. ยาว 1.5-2 ซม. เกลี้ยง เมื่อแก่สีเหลืองแกมน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าหินปูน ที่ระดับ 700-1500 เมตร

สรรพคุณ ทั้งต้น เป็นยาบำรุงกำลัง (Brun and Schumacher, 1994)

Croton argyratus Bl.

เปล้าเงิน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น เปล้าเงิน (สงขลา) เปล้าน้ำเงิน (ใต้) กะโดนหิน (เลย)

ไม้พุ่ม สูง 1-2 เมตร ทุกส่วนยกเว้นกิ่งแก่ปกคลุมด้วยเกล็ดสีเทาเงินแน่น ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือรูปไข่แกมใบหอก กว้าง 4-7 ซม. ยาว 7-16 ซม. ปลายใบแหลมเรียว โคนใบมน ขอบใบเรียบ ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่ง ยาว 7-20 ซม. ดอก สีครีม แยกเพศ ดอกเพศผู้ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2.5 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ รูปไข่แกมขอบขนาน ยาว 3-4 มม. กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน เกสรผู้ 12-15 อัน ดอกเพศเมีย ก้านดอกหนากว่าดอกเพศผู้ กลีบรองดอกรูปไข่กลับแกมขอบขนาน ยาว 4 มม. รังไข่รูปกลม ก้านชูดอกเกสรเมีย 3 อัน แต่ละอันแยกเป็น 2 แฉก ผล ค่อนข้างกลม ขนาด 8-20 มม. ภายในมี 3 ช่อง เมล็ดรูปสามเหลี่ยม ยาว 5-12 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า และประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ และป่าเบญจพรรณทั่วไป ที่ระดับไม่เกิน 300 เมตร

สรรพคุณ ต้นและใบ เป็นยาบำรุงกำลัง สำหรับสตรีหลังคลอด (ลิ้นา ผู้พัฒนาพงศ์ และ วัชรชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Croton birmanicus Muell. Arg.

หัสคิน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

(ภาพที่ 75)

ชื่ออื่น บะกั้ง (แพร่)

ไม้พุ่ม หรือต้นขนาดเล็ก สูง 4-8 เมตร ทุกส่วนมีขนรูปดาว ยกเว้น กิ่งแก่และลำต้น ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปกลมมนแกมรูปไข่ กว้าง 4-10 ซม. ยาว 6-13 ซม. โคนใบมนหรือสอบเล็กน้อย มีต่อม 2 ต่อม ใกล้เส้นกลางใบ ปลายใบแหลม ขอบใบหยัก เส้นใบ 3-5 เส้น ออกจากโคนใบ ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ตามปลายกิ่ง ยาวได้ถึง 20 ซม. ดอก สีเขียวครีม แยกเพศ ดอกเพศผู้อยู่ตามปลายช่อ ก้านดอกเรียว ยาว 5-7 มม. เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 6-8 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ รูปรี ยาว 4-5 มม. กลีบดอกรูปขอบขนาน ที่โคนมีขนแน่น ดอกเพศเมียอยู่ด้านล่าง ก้านดอกหนา มีขนแน่น รังไข่ 3 พู ขนแน่น ก้านชูดอกเกสรเมีย 3 อัน แต่ละอันแยกเป็น 2 แฉก ผล กลม มี 3 พู ขนาด 1-1.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเป็นไม้ปลูก ในพม่าและตอนเหนือของประเทศไทย

สรรพคุณ ใบ แก้น้ำพิษ (Brun and Shumacher, 1994)

Croton crassifolius Geisel

บังคี่ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น พังคี่ (เชียงใหม่)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 20-40 ซม. มีขนสีน้ำตาลตามกิ่งอ่อน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือรูปไข่แกมรูปใบหอก กว้าง 3-5 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน หรือเว้าเล็กน้อย ขอบใบหยักตื้นๆ ผิวใบมีขน ก้านใบยาว 2-3 ซม. มีขนสีน้ำตาลแน่น ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกที่ปลายกิ่ง ดอก แยกเพศอยู่ในช่อดอกเดียวกัน กลีบดอกสีขาวนวล ผลค่อนข้างกลม ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. มี 3 พู ขนแน่น แตกเมื่อแห้ง เมล็ดกลมรี กว้าง 3-4 มม. ยาว 6-7 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในตอนใต้ของจีน และภูมิภาคอินโดจีน

ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณที่ระดับ 300-400 เมตร

สรรพคุณ ราก แก้กูกเสียด แก้ก้องอืด (วงศ์สถิติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Croton joufra Roxb.

เปล้าน้อย (เหนือ)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้พุ่ม สูง 3-6 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนาน หรือขอบขนานแกมรูปใบหอก กว้าง 3-4.5 ซม. ยาว 11-16.5 ซม. ปลายใบแหลมเรียว โคนใบสอบหรือเว้าเล็กน้อย ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ดอก สีครีม ขนาดเล็กมีขนรูปดาวกระจายทั่วไป กลีบดอกรูปถ้วยตื้นๆ ปลายเป็น 5 แฉก มีขน เกสรผู้ 12 อัน รังไข่มีขน ภายในแบ่งเป็น 3 ช่อง ผล รูปไข่ ปลายแหลม ยาว 2.5-4 ซม. มี 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นทั่วไปตามป่าเบญจพรรณในภาคเหนือของไทย

สรรพคุณ แก่น บำรุงโลหิต บำรุงประจำเดือน (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ และธวัชชัย

วงศ์ประเสริฐ 2530)

Croton oblongifolius Roxb.

เปิ้ลาลอง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

(ภาพที่ 46)

ชื่ออื่น เปิ้ลาลอง (กลาง) เปาะ (กำแพงเพชร) คะวู (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) เซ่งเค็ง สะกา
 ล่าวะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ห้าแย่ง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้น สูง 5-10 เมตร ผลัดใบ ยอดอ่อน กิ่งอ่อนและช่อดอกมีเกล็ดสีเทาปกคลุมทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนาน หรือรูปรีแกมรูปใบหอก กว้าง 5-10 ซม. ยาว 9-30 ซม. ปลายใบ และโคนใบแหลมหรือมน ขอบใบหยัก เส้นใบ 12-16 คู่ ก้านใบยาว 1.3-6 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่ง ตั้งตรง ยาว 12-22 ซม. ดอกแยกเพศ อยู่บนต้นเดียวกันหรือต่างต้นกัน ดอกเพศผู้ กลีบรอง ดอก 5 กลีบ รูปขอบขนานยาวเท่ากับกลีบดอก เกสรผู้ 12 อัน ดอกเพศเมีย กลีบรองดอกรูปขอบขนาน กลีบ ดอกเล็กรูปยาวแคบ รั้งไขรูปขอบขนาน มีเกล็ด ผล รูปกลม ขนาด 1-1.5 ซม. มีเกล็ด แตกเป็น 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ใน อินเดีย จนถึงภูมิภาคอินโดจีน ใน ประเทศไทยพบตามป่าเต็งรังและป่าผลัดใบทั่วไป

สรรพคุณ ต้น ต้มดื่มแก้ปวดเมื่อย ใบ บำรุงธาตุ ผล ดองสุราดื่มขับเลือดหลัง คลอด เปลือกต้นและกระพี้ เป็นยาช่วยย่อยอาหาร เปลือกต้นและใบ บำรุงโลหิต (วงศ์สฤติย์ จัตุกุล และคณะ, 2538) เปลือก แก้ปวดข้อ และปวดเมื่อยกล้ามเนื้อ เมล็ดเป็นพิษ (ดิโน ผู้พัฒน์พงศ์ และ วัชรชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Croton robustus Kurz

เปิ้ลาลำ (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น เปิ้ลาลือด (ลำปาง)

ไม้ต้น สูง 10-15 เมตร ปลายกิ่งมีเกล็ดปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปรีแกม ขอบขนาน กว้าง 4-7 ซม. ยาว 15-25 ซม. ก้านใบยาว 2-4 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ดอก ขนาดเล็ก แยกเพศ ดอกเพศผู้มีขนสีเทา ดอกเพศเมียขนาดใหญ่กว่า กลีบรองดอกมีขนและเกล็ดปก คลุม ก้านช่อดอกเกสรเมีย 3 อัน แต่ละอันปลายแยกเป็น 2 แฉก รั้งไขมีขนแน่น ผล รูปกลม ขนาดผ่า ศูนย์กลาง 1 ซม. แตกเป็น 3 พู กลีบรองดอกติดคงทน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในพม่า และทางภาคเหนือของไทย ตามชายป่าดง ดิบ ที่ความสูงประมาณ 800 เมตร จากระดับน้ำทะเล

Croton sp.

เปลา์ดินเต่า (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้พุ่ม สูงได้ถึง 3 เมตร ตามกิ่งอ่อนและก้านใบมีเกล็ดสีเทาปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงเวียนสลับรอบกิ่ง แผ่นใบรูปไข่กลับแกมมน กว้าง 5-8 ซม. ยาว 6-12 ซม. โคนใบสอบ ปลายใบมน หรือเว้า ขอบใบหยักห่างๆ เส้นใบ 7-10 เส้น ก้านใบยาว 1-3 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นไม้ปลูก เพื่อเป็นยาสมุนไพร และปลูกประดับ

หมายเหตุ ช่วงที่ทำการศึกษาไม่พบดอก

Croton sublyratus Kurz

เปลา์น้อย (สุโขทัย)

(ภาพที่ 44)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้พุ่ม หรือไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 1-4 เมตร ผลัดใบ ตามยอดอ่อนปกคลุมด้วยเกล็ดสีน้ำตาลอ่อน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่กลับ กว้าง 4-6 ซม. ยาว 10-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบหรือเว้าตื้นๆ ก้านใบยาว 6-12 มม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกที่ซอกใบใกล้ปลายกิ่งและที่ปลายกิ่ง ดอก ขนาดเล็ก สีขาวนวล แยกเพศ อยู่ในช่อเดียวกัน ดอกเพศผู้ กลีบรองดอก 4-6 กลีบ รูปใบหอก ปลายแหลม กลีบดอก 5 กลีบ ขอบมีขน เกสรผู้ 15-20 อัน ดอกเพศเมีย กลีบรองดอก ลักษณะเหมือนดอกเพศผู้ ไม่มีกลีบดอก รังไข่กลม มีขนรูปดาว หนาแน่น ผล รูปกลม ขนาด 3-5 มม. แตกเป็น 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า ในประเทศไทยพบขึ้นตามป่าเบญจพรรณ ที่ระดับไม่เกิน 100 เมตร

สรรพคุณ เปลือกและใบ บำรุงโลหิตประจำเดือน (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Croton tiglium L.

มะขาง (เหนื่อ)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น มะคัง มะตอด หมาทาง หัสคีน (เหนื่อ) ลูกผลาญสัตว์ สลัด สลัดต้น หมากลอด (กลาง) หมากย่อง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่มสูง 3-6 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 2-7 ซม. ยาว 5-14 ซม. ปลายแหลม โคนมน มีต่อม 2 ต่อม ขอบใบจักแบบฟันเลื่อย เส้นใบ 3-5 เส้นออกจากโคน ก้านใบ เรียว ยาว 4 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายยอด ยาว 8-11 ซม. ใบประดับขนาดเล็ก ดอกเพศผู้และดอกเพศเมียอยู่บนต้นเดียวกัน หรืออยู่ต่างต้นกัน ดอกเพศผู้ มีขนรูปดาว กลีบรองดอก 4-6 กลีบ กลีบดอก 4-6 กลีบ เกสรผู้จำนวนมาก ก้านเกสรไม่ติดกัน ดอกเพศเมีย กลีบรองดอก รูปไข่ มีขนที่โคนกลีบ ไม่มีกลีบดอก รังไข่ 2-4 ช่อง แต่ละช่องมีไข่อ่อน 1 อัน ผล แก่แห้งและแตก รูป ขอบขนานหรือรี กว้าง 1-1.5 ซม. ยาวประมาณ 2 ซม. เมล็ด รูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้าง 6-7 มม. ยาว 1 ซม. สีน้ำตาลอ่อน

การกระจายและนิเวศวิทยา ปลูกทั่วไปในเขตร้อน

สรรพคุณ เมล็ด เป็นยาถ่ายอย่างแรง ปัจจุบันจัดเป็นพืชมีพิษ (พร้อมจิต ศรลัมภ์ และคณะ, 2535)

Cyperus rotundus L.

แห้วหมู (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CYPERACEAE

(ภาพที่ 76)

ชื่ออื่น หญ้าขนหมู (แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี สูง 20-40 ซม. ลำต้น เป็นหัว แตกแขนง ลักษณะเป็นเส้นแข็ง เหนียวอยู่ใต้ดินและออกเป็นหัวใหม่ได้ ใบ เป็นใบเดี่ยว รูปยาวแคบ ออกเป็นกระจุก กว้าง 2-6 มม. ยาว 5-20 ซม. ช่อดอกคล้ายดอกหญ้า สีน้ำตาลแดง แตกแขนง 4-10 กิ่ง ก้านช่อดอกเป็นสามเหลี่ยม ตรง ผล เป็นผลแห้ง ขนาดเล็ก รูปเกือบกลม แข็ง

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นวัชพืช พบได้ทั่วไปตามที่โล่ง ชอบดินปนทราย

สรรพคุณ หัวใต้ดิน ขับลม บำรุงธาตุ ช่วยย่อย (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ และวัชชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530) บำรุงหัวใจ (พร้อมจิต ศรลัมภ์ และคณะ, 2535) เป็นยาบำรุงกำลัง (Brun and Schumacher, 1994)

Dalbergia oliveri Gamble

เกิดแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

ชื่ออื่น ชิงชัน ประดู่ชิงชัน (กลาง) ดู่สะแดน (เหนือ)

ไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ผลัดใบ สูงถึง 25 เมตร ยอดและใบอ่อนออกสีแดง ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ใบย่อย 11-17 ใบ แผ่นรูปขอบขนานแกมรูปใบหอก ปลายใบมนทู่และหักเข้าเล็กน้อย โคนใบมนกลม ผิวใบด้านล่างสีจางกว่าด้านบน ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ดอก แบบดอกถั่ว (papilionaceous) สีขาวอมม่วง เกสรผู้แยกออกเป็น 2 กลุ่มๆ ละ 5 อัน ผล เป็นฝักแบน รูปรีหรือรูปขอบขนาน กว้าง 3-3.5 ซม. ยาว 5-10 ซม. ผิวเรียบ ส่วนมากมีเมล็ดเดียว

การกระจายและระบบนิเวศ พบในป่าเบญจพรรณทั่วไป ในพื้นที่ที่มีความสูง ใกล้เคียงน้ำทะเล จนถึง 500 เมตร

Desmodium oblongum Benth.

ฮากเหลือง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 82)

ชื่ออื่น ยาแกฮากเหลือง ขนาดคำ (เชียงใหม่)

ไม้พุ่ม สูง 1-2 เมตร กิ่งกลม มีขน ใบรูปสามเหลี่ยม ปลายแหลมเป็นหาง ยาว 1 ซม. ใบ เป็นใบประกอบ มีใบย่อยเป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปขอบขนานหรือขอบขนานแกมรี กว้าง 2-4 ซม. ยาว 9-14 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) หรือช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอก แบบ ดอกถั่ว (papilionaceous) สีม่วง ขนาด 1-1.5 ซม. ก้านดอกสีม่วงแดง กลีบรองดอกรูปถ้วย ปลายเป็น 5 แฉก กลีบดอก 5 กลีบ เกสรผู้ 10 อัน 9 อัน โคนเชื่อมติดกัน อีก 1 อัน แยกเป็นอิสระ อับเกสรสีเหลือง ก้านชูยอดเกสรเมียโค้งงอตอนปลาย รังไข่รูปทรงกระบอก กว้าง 7 มม. มีขน ผล เป็นฝักแบน รูปขอบขนาน ยาว 2.5-3.5 ซม. ขอบด้านหนึ่งหักเป็นคลื่น

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย พม่า จีนตอนใต้ และภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทย พบตามป่าผลัดใบ และป่าเบญจพรรณ ที่ระดับ 600-1600 เมตร

Desmodium renifolium Schindl.

กวางแจะ (สันกำแพง-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE (ภาพที่ 15)

ชื่ออื่น สู้สิบเล็ก แสนนางวาน (เชียงใหม่) เล็บมือนาง (นครราชสีมา)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูงไม่เกิน 1.5 เมตร มีเหง้าใต้ดินใหญ่ ลำต้น หรือกิ่งแก่ผิวเรียบสีน้ำตาลแดง กิ่งหรือลำต้นอ่อนสีเขียวอ่อน เกือบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไต กว้าง 2-3 ซม. ยาว 2.5-3 ซม. โคนใบป้าน หรือสอบเล็กน้อย เนื้อใบเนียน เกือบท้องใบสีจางกว่าด้านหลังใบ ก้านใบยาวประมาณ 1.5 ซม. ช่อดอกออกตามปลายกิ่ง ดอก แบบดอกถั่ว (papilionaceous) ขนาดเล็กสีม่วงอ่อน ผล เป็นฝักเล็กๆ รูปขอบขนาน ยาว 1.5-4 ซม. ขอบฝักด้านหนึ่งหักคอดเป็นคลื่น

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นทั่วไปตามป่าโปร่ง หรือชายป่า ที่ระดับความสูง 800-1200 เมตร

สรรพคุณ ทั้งต้น เป็นยาบำรุงกำลัง (Brun and Schumacher, 1994)

Dianella ensifolia Red.

หญ้าหนุตัน

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

ชื่ออื่น โกก้าแล่น (ชัยภูมิ) ซียะ เซียอะ (นราธิวาส) มะพร้าวป่า ศรีคันไชย (เชียงใหม่) ลำพัน (จันทบุรี) หญ้าหนู (ปัตตานี)) หอมแดง (กลาง)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้น เป็นกอ สูง 0.5-1 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมใบหอก กว้าง 2-4 ซม. ยาว 30-60 ซม. โคนใบแผ่เป็นกาบ ดอก สีขาวแกมม่วง ออกเป็นช่อยาว 30-60 ซม. มีใบประดับขนาดใหญ่รองรับ กลีบรองดอกและกลีบดอกเหมือนกัน จำนวน 6 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน สีเหลือง ผล เป็นผลสด สีม่วงเข้ม รูปทรงกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.8-1 ซม. เมล็ดรูปรี ปลายค่อนข้างแหลม

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในอินเดีย เนปาล จีนตอนใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และออสเตรเลีย ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบและที่ชื้น ที่ระดับความสูง 500-1200 เมตร

Dioscorea decipiens Hook.f.

เปล้าเลือด (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ DIOSCOREACEAE

(ภาพที่ 73)

ชื่ออื่น มันทิง มันทำ มันท่า (เหนือ) มันทิม (เงี้ยว-เหนือ)

ไม้เลื้อย หัวใต้ดินมีน้ำยางสีแดง กิ่งแก่มีหนามสั้นๆ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่แกมรูปใบหอกหรือเกือบกลม ขนาดกว้าง 6-12 ซม. ยาว 10-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนหรือเว้าเป็นรูปหัวใจ มีขนแน่นที่ผิวใบด้านล่าง หลุดร่วงง่าย เส้นใบ 3-5 เส้นออกจากโคน ช่อดอกออกตามซอกใบ แยกเพศ ก้านช่อดอกมีขนสีน้ำตาลแน่น ดอก ขนาดเล็ก ดอกเพศผู้ กลีบดอก 6 กลีบ แยกเป็น 2 วงๆ ละ 3 กลีบ กลีบวงนอกรูปขอบขนาน มีขนที่ผิวด้านนอก กลีบวงในรูปไข่กลับ เกสรผู้ 6 อัน ดอกเพศเมีย ก้านช่อดอกเกสรเมีย 3 อัน ผล มี 3 ปีก ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.5-2 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า ในประเทศไทยพบตามชายป่าดงดิบภาคเหนือ

Diospyros ehretioides Wall.

ตับเต่าตัน (สุโขทัย,ราชบุรี)

ชื่อวงศ์ EBENACEAE

(ภาพที่ 35)

ชื่ออื่น ตับเต่าหลวง (ราชบุรี) มะไฟผี (เชียงราย) เอื่อนกวาง (เหนือ,อีสาน) มะโกป๋า (แพร่) ขึ้นกวาง เรือนกวาง ลิ่นกวาง (ปราจีนบุรี) มะมั่ง (นครราชสีมา) แอดกวาง (อีสาน)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูง 10-15 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่หรือรูปรีแกมมน กว้าง 7-23 ซม. ยาว 10-28 ซม. ปลายใบมน โคนใบมนหรือเว้า ขอบใบเรียบ ผิวใบด้านล่างมีขน ดอกแยกเพศอยู่ต่างต้นกัน ดอกเพศผู้ ออกเป็นช่อเล็กๆ ตามซอกใบ มักมีดอกย่อย 3 ดอก กลีบรองดอกรูปถ้วย ยาว 2-3 มม. กลีบดอก ยาว 3-5 มม. เกสรผู้ 20-30 อัน ดอกเพศเมีย ออกเป็นดอกเดี่ยวๆ หรือเป็นช่อสั้น ช่อละ 3-5 ดอก กลีบรองดอก 4 กลีบ รูปถ้วย แต่ไม่เชื่อมติดกัน กลีบดอกสีขาว ลักษณะเหมือนดอกเพศผู้แต่ขนาดใหญ่กว่า ผล แก่สีส้มแดง รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1-2 ซม. กลีบจุผล 4 กลีบ

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า กัมพูชา ในประเทศไทยพบขึ้นตามป่าเต็งรัง หรือป่าเบญจพรรณแล้งทั่วไป

สรรพคุณ แก่น ต้มน้ำให้สตรีหลังคลอดช่วงที่อยู่ไฟ ช่วยบำรุงเลือด (วงศ์สถิตย์ จั้วกุล, 2539) รากและเนื้อไม้ บำรุงปอด (ลิ้นา ผู้พัฒน์พงศ์ และวัชรชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Diospyros mollis Griff.

มะเกลือ (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ EBENACEAE

ชื่ออื่น ฝัเผา (เงี้ยว-เหนือ) มักเกลือ (เขมร-ตราด)

ไม้ต้น สูง 15-30 เมตร กิ่งอ่อน มีขนนุ่มทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปขอบขนาน กว้าง 1.5-4 ซม. ยาว 4-8 ซม. ปลายใบทู่หรือเรียว โคนใบสอบทู่หรือมน ก้านใบยาว 5-10 มม. ดอก แยกเพศอยู่ต่างต้นกัน ดอกเพศผู้ ออกเป็นช่อสั้นๆ ตามง่ามใบ ดอกย่อย ประมาณ 3 ดอก มีขนนุ่มทั่วไป กลีบรองดอกยาว 1-2 มม. รูปถ้วย ปลายแยกเป็น 4 แฉก กลีบดอก ยาว 6-8 ซม. โคนกลีบเชื่อมติดกันเป็นรูปเหยือกน้ำ ปลายแยกเป็น 4 แฉก เกสรผู้ 14-24 อัน ดอกเพศเมีย ออกเดี่ยวๆ ก้านดอกยาว 1-3 มม. กลีบรองดอกและกลีบดอกเหมือนดอกเพศผู้แต่ขนาดใหญ่กว่า รังไข่ป้อม ผล กลมเกลี้ยง ขนาด 2 มม. กลีบจุกล 4 กลีบ มีขนนุ่มทางด้านนอก ส่วนด้านในเกลี้ยง ไม่มีลายเส้นปรากฏ ก้านผลยาว 2-5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ใน กัมพูชา อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ในประเทศไทย พบตามป่าดิบแล้งทั่วไป

Dischidia imbricata Warb.

กลีบม้าม (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ ASCLEPIADACEAE

ชื่ออื่น เกล็ดนาคราช (เชียงใหม่, ระนอง) กลีบม้าม (เชียงใหม่) เบี้ยไม้ (เหนือ) ปรีอเปราะ (เขมร)

ไม้เลื้อยเกาะอาศัยตามต้นไม้ ทุกส่วนมียางขาว ลำต้น เล็ก รากออกตามข้อ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามกัน แผ่นใบรูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2.5-3.5 ซม. อวบน้ำ แบนแนบติดกับต้นไม้ ไม่มีก้านใบ ปลายเว้าตื้นๆ ช่อดอกออกตามซอกใบ ดอก สีขาวแกมเหลือง ขนาดเล็ก กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกันเป็นรูปถ้วย ด้านในของกลีบมีขน เล้าเกสรมีระยะ 5 อัน เกสรผู้ 5 อัน ติดกัน เกสรเมียอยู่ตรงกลาง รังไข่มี 2 อัน แยกกัน ผล เป็นฝักคู่ รูปทรงกระบอก ยาว 2-3 ซม. เมล็ดเล็กมีขนฟูสีขาว

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย ภูมิภาคอินโดจีน มาเลเซีย ในประเทศไทยพบขึ้นตามป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง และป่าชายเลน

สรรพคุณ ต้น แก้วดบวม (ลิ้นา ผู้พัฒนาพงศ์, 2525)

Disporum calcaratum D.Don

ผู้เฒ่าแปดค้อน (ไทยใหญ่-เชียงดาว)

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

(ภาพที่ 47)

ชื่ออื่น วานหัวสืบ (เชียงใหม่) เนียมฤาษี (ภาคเหนือ) ครกเหล็ก (ตราด) ต่อนออี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก อายุปีเดียว สูง 50-90 ซม. มีหัวใต้ดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรูปใบหอก กว้าง 3-7 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้า ไม่มีก้านใบ ขอบใบเรียบ ช่อดอกคล้ายช่อซี่ร่ม ออกตามซอกใบหรือปลายยอด ดอก ห้อยลง โคนสีขาวปลายสีชมพูแดง ยาว 1.0-1.2 ซม. กลีบดอกรวม 6 กลีบ ที่โคนกลีบเป็นระยางค์ เกสรผู้ 6 อัน รังไข่ รูปไข่กลับ ยาวประมาณ 3 มม. ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาด 0.5-1 ซม. เมื่อแก่สีดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ใน อินเดีย ตอนใต้ของจีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบเป็นไม้พื้นล่างตามป่าดิบเขา และป่าดิบแล้ง ที่ระดับความสูง 800-1800 เมตร

Dregia volubilis Stapf

ฮ้วนหมู (เหนือ)

ชื่อวงศ์ ASCLEPIADACEAE

ชื่ออื่น กระทุงหมาบ้า (กลาง)

ไม้เลื้อย เนื้อแข็ง ทุกส่วนมียางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่กว้าง ขนาดกว้าง 5-8 ซม. ยาว 8-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนหรือสอบเว้าเป็นรูปหัวใจ ขอบใบเรียบ ก้านใบยาว 3-5 ซม. ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ดอก สีเขียวอ่อนอมเหลือง กลีบดอกโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เกสรผู้ 5 อัน เชื่อมกันอยู่กลางดอก ผล เป็นฝักคู่ ยาว 7.5-15 ซม. โคนฝักป้อง ปลายเรียว เมล็ดสีน้ำตาล รูปไข่ มีปีกและขนฟูสีขาว

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย จนถึงจีนตอนใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบได้ทั่วทุกภาค ตามป่าที่ลุ่ม

สรรพคุณ เถา ช่วยขับปัสสาวะ (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Eclipta prostrata L.

หญ้าฮ่อมเกี้ยว (เหนือ)

ชื่อวงศ์ COMPOSITAE

ชื่ออื่น กะเม็ง กะเม็งตัวเมีย (กลาง) บั้งก็เข้า (จีน) หญ้าสับ (เหนือ)

ไม้ล้มลุก อายุ 1 ปี ลำต้น ตั้งตรง สูง 10-80 ซม. แตกกิ่งก้านที่โคน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปใบหอกหรือรูปรี กว้าง 0.5-2.5 ซม. ยาว 3-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบหรือหยักเป็นฟันเลื่อย ก้านใบสั้นมากหรือไม่มี ช่อดอกแบบช่อกระจุกแน่น (head) ขนาดผ่าศูนย์กลาง 6 มม. ก้านดอกเรียวบาง ยาว 2.4-5 ซม. รังประดับรูปไข่ ยาว 6 มม. สีเขียว ดอก สีขาว ดอกวงนอกรูปวงน้ำ ยาว 2.5 มม. ดอกวงในรูปท่อ ยาว 2 มม. ปลายจักเป็น 4 แฉก ผล แห้ง รูปลูกข้าง กว้าง 1.5 มม. ยาว 3-3.5 มม. สีดำ ที่ปลายมีระยางค์เป็นเกล็ด ยาว 3 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นวัชพืช ชอบขึ้นในที่โล่งแจ้ง ค่อนข้างขึ้น พบขึ้นทั่วไปตามสองข้างทาง

สรรพคุณ ทั้งต้น บำรุงอวัยวะเพศ บำรุงไต แก้ปวดเมื่อย ราก ใช้หลังคลอดบุตรแก้โลหิตจาง (กองกานดา ชยามฤต, 2528) ราก บำรุงโลหิต ต้น บำรุงโลหิต แก้กระษัย เป็นยาอายุวัฒนะ ไม่ระบุส่วนใช้ เจริญธาตุไฟ บำรุงโลหิต (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539) ราก บำรุงตับ ม้าม และโลหิต (วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล และคณะ, 2538)

Elaeagnus latifolia L.

หมากหลอด (เหนือ)

ชื่อวงศ์ ELAEAGNACEAE

(ภาพที่ 74)

ชื่ออื่น สลอดเถา (ราชบุรี) ส้มหลอด (ใต้) มะหลอด (เหนือ)

ไม้เถา เนื้อแข็ง เกือบทุกส่วนของต้นมีเกล็ดสีเทาเงินปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือรูปรีแกมใบหอก กว้าง 3.5-4.5 ซม. ยาว 6-12 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ ก้านใบยาว 0.8-1.2 ซม. ดอก สีครีม ออกเป็นกระจุกตามซอกใบ ยาว 1-2 ซม. สมบูรณ์เพศ หรือมีดอกเพศผู้ปะปน กลีบดอกเป็นหลอด ยาวประมาณ 0.5 ซม. ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เกสรผู้ 5 อัน ติดอยู่ที่หลอดกลีบดอก ผล เป็นผลสด ฉ่ำน้ำ รูปรียาว 1-2 ซม. สีส้มหรือแดง เมล็ด 1 เมล็ด รูปรี

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามชายป่าที่ชื้น หรือป่าเบญจพรรณชั้น ที่ระดับความสูง 200-1600 เมตร

สรรพคุณ ดอก บำรุงหัวใจ (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ และธวัชชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530) ราก ผสม รากเต็ง แะเหล้า แก้ปวดกระดูกหัวเข่า ผล เป็นยาสมาน คุมธาตุ (วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล และคณะ, 2539)

Elephantopus scaber L.

โตไม่รู้ล้ม (กลาง)

ชื่อวงศ์

COMPOSITAE

(ภาพที่ 34)

ชื่ออื่น

ซี่ฟันกลุ่ม (เลย) คิงฟันกลุ่ม (ชัยภูมิ) เคยโป้ หญ้าไก่นกคุ้ม หญ้าปราบ
 หญ้าสามสิบสองหาบ ขนาดผา (ใต้) ตะชีโกะวะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หญ้าไฟ
 นกคุ้มขนาดผา (กะเหรี่ยง) หนาดมีแคลน (สุราษฎร์ธานี) หญ้าแดดเปื่อย (เชียงใหม่)

ไม้ล้มลุก ลำต้น สั้น ตั้งตรง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงซ้อนสลับเป็นวงแผ่ราบไปกับดิน
 แผ่นใบรูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 2-6 ซม. ยาว 10-25 ซม. ขอบใบหยักตื้น มีขนยาวประปรายทั้ง
 สองด้าน ช่อดอกแทงออกจากกลางต้น ก้านช่อแข็ง แตกแขนง ช่อดอกย่อยแบบช่อกระจุกแน่น (head)
 ที่โคนมีใบประดับ 3 ใบ รูปไข่กว้าง สีเขียว ดอก ขนาดเล็ก กลีบดอกสีม่วง ผล เป็นผลแห้ง รูปขอบ
 ขนานแคบ ยาว 4 มม. มีระยางค์เป็นขนแข็ง สีขาว ยาว 5-6 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบทั่วไปตามทุ่งหญ้า ชายป่า และป่าละเมาะ

สรรพคุณ ทั้งต้น แก้เหน็บชา บำรุงหัวใจ บำรุงกำหนด ราก ต้มรับประทานหลัง
 คลอดบุตร (กองกานดา ชยามฤต, 2528) ทั้งต้น ขับน้ำเหลืองเสีย แก้เหน็บชา บำรุงหัวใจ บำรุงกำหนด
 (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) ใบ กระตุ้นกำหนด ใบและราก เป็นยาคุมกำเนิด และเป็นยาบำรุงสำหรับ
 สตรีหลังคลอด (พรมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Embelia oblongifolia Hemsl.

มั่งยู่ (มั่ง-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์

MYRSINACEAE

ชื่ออื่น

-

ไม้พุ่มรอเลื้อย หรือไม้เลื้อย ยาวได้ถึง 10 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูป
 ขอบขนานแกมรี กว้าง 2-3.5 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบกลมมน ขอบใบหยักห่างๆ
 บริเวณตอนปลายของใบ เส้นใบ 10-18 คู่ ก้านใบยาว 5-10 มม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออก
 ตามซอกใบ ยาว 1-3 ซม. ดอก สีเขียวแกมขาว ขนาด 2.5-3 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกัน
 เล็กน้อย กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน เกสรผู้ติดที่กลีบดอก รังไข่รูปสามเหลี่ยมแกมรูปไข่ ผล กลม
 ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-6 มม. เมื่อสุกสีแดง

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในตอนใต้ของจีน และเวียดนาม ใน
 ประเทศไทยพบตามป่าดิบเขา ที่ระดับความสูง 1200-1500 เมตร

Embelia sessiliflora Kurz

ส้มกุ่ม (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MYRSINACEAE

ชื่ออื่น จั้วชา (ม้ง-เชียงใหม่) มะขู๋ (เชียงใหม่) เมล่ำเบเลาะ เบโพละ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่)

ไม้พุ่มรอเลื้อย หรือไม้เลื้อย ยาว 3-6 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรี หรือรูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้าง 2.5-5 ซม. ยาว 5-11 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบเรียบ ผิวใบเกลี้ยง เส้นใบ 8-14 คู่ ก้านใบยาว 5-10 มม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ยาว 10-15 ซม. ดอก สีเขียวแกมขาว ขนาดเล็ก กลีบรองดอก 4-5 กลีบ โคนเชื่อมติดกันครึ่งหนึ่งของความยาวกลีบ มีขนแน่น กลีบดอก 4-5 กลีบ รูปรี ยาว 1.5-2.5 ซม. มีขนทั้งสองด้าน เกสรผู้ 5 อัน ติดกับกลีบดอก รังไข่รูปรี หรือรูปขอบขนาน ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในอินเดีย พม่า จีน และเวียดนาม ในประเทศไทยพบเฉพาะภาคเหนือ ตามภูเขาที่โล่ง ที่ความสูง 900-1700 เมตร

Entada rheedii Spreng

หมากบ้า (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MIMOSACEAE

ชื่ออื่น มะบ้า สะบ้า (ทั่วไป) คำตัน มะบ้าหลวง (เหนือ) สะบ้ามอญ (กลาง) ม้อกแกมือ (ลัวะ-เหนือ) มะนิม หมากงิม (เงี้ยว-ภาคเหนือ)

ไม้เลื้อย เนื้อแข็ง ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนกสองชั้น ยาว 8-16 ซม. ก้านใบยาว 3.5-7.5 ซม. ปลายใบเป็นมือเกาะ ใบย่อยสุดมี 3-4 คู่ แผ่นใบรูปไข่กลับ จนถึงรูปรีแกมรูปใบหอก ปลายใบแหลม มนหรือเว้าเล็กน้อย โคนใบมน ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ออกตามซอกใบ ยาว 13-25 ซม. ดอก สีเขียวแกมขาว กลีบรองดอกรูปถ้วยกว้าง ขนาดประมาณ 1 มม. กลีบดอก 5 กลีบ รูปรีแกมรูปใบหอก ยาว 2.8-3 มม. ผล เป็นฝักใหญ่ รูปขอบขนาน กว้าง 7-15 ซม. ยาวได้ถึง 2 เมตร ขอบหยักเป็นคลื่นห่างๆ เมล็ด เกือบกลมแบน สีน้ำตาลดำ ขนาด 3.5-4 ซม. หยา 1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนชื้นของแอฟริกาและเอเชีย ในประเทศไทยพบตามป่าดิบชื้น และป่าผลัดใบชื้นทั่วประเทศ ที่ระดับความสูงไม่เกิน 900 เมตร

Equisetum debile Roxb.

หญ้าถอดปล้อง (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ EQUISETACEAE

ชื่ออื่น เครือเขาะปอยวา แยปอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หญ้าเจ๊ก หญ้าหนูหนวก หญ้าถอดปล้อง(เหนือ)

ไม้ล้มลุก ไม่มีดอก ลำต้น สูงถึง 1 เมตร รูปทรงกระบอก กลม สีเขียว ข้อปล้องชัดเจน ภายในกลวง มีรอยแตกขนานตามความยาวของลำต้น ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-5 มม. แตกกิ่งก้านน้อย ใบ เป็นเยื่อ บางๆ รูปสามเหลี่ยม ยาว 8 มม. เรียงรอบข้อ อวัยวะสืบพันธุ์ (cone) เกิดที่ปลายยอด รูปขอบขนานแกมรี กว้าง 3-6 มม. ยาวประมาณ 1 ซม. เมื่อแก่จะมีสีน้ำตาล ภายในมีสปอร์ (spore) ซึ่งจะออกเป็นต้นต่อไป

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย จีนตอนใต้ ภูมิภาคอินโดจีน ไต้หวัน มาเลเซียและฟิลิปปินส์ ในประเทศไทยพบได้ทุกภาคของประเทศ ชอบขึ้นตามที่ชื้นริมน้ำ บริเวณน้ำตกและที่โล่งแจ้ง ที่ระดับความสูงปานกลาง

สรรพคุณ ต้มดื่มแก้โรคไต ขับระดู บำรุงไต (วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Erythroxylum cuneatum Kurz

มะโสมกต (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ ERYTHOXYLACEAE

(ภาพที่ 59)

ชื่ออื่น ไกรทอง แก่นแดง เข็ดมุล เจตมุล (ปราจีนบุรี, นราธิวาส) ตำนฮ้วนเป็ด (เชียงใหม่) พิกุลทอง (ประจวบคีรีขันธ์)

ไม้ต้นขนาดเล็ก ไม้ผลัดใบ สูง 4-10 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปมน หรือรูปขอบขนานแกมรูปไข่กลับ กว้าง 2-3.5 ซม. ยาว 5-10 ซม. เนื้อใบหนา กลี้ยงเป็นมัน ปลายใบมน โคนใบสอบเรียว ท้องใบสีนวล ส่วนหลังใบสีเขียวเข้ม เส้นใบ 7-10 คู่ ดอก ขนาดเล็ก สีขาวอมเขียว อ่อน ออกเดี่ยวๆ หรือเป็นกระจุก 3-4 ดอก ตามซอกใบ กลีบรองดอกและกลีบดอกมีอย่างละ 5 กลีบ เกสรผู้ 10 อัน โคนก้านเกสรเชื่อมติดกันเป็นหลอด รังไข่รูปรี ภายในแบ่งเป็นสามช่องตามยาว แต่ละช่องมีไข่อ่อนหนึ่งหน่วย ปลายก้านชูยอดเกสรเมียแยกเป็นสามแฉก ผล รูปรี กว้าง 0.5 ซม. ยาว 1 ซม. อุ่มน้ำ สีเหลืองหรือแดง เป็นพุ่มยาว 3 พู มี 1 เมล็ด แข็ง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นทั่วไปตามป่าดิบใกล้ชายทะเลและป่าดิบแล้ง ทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคตะวันตกของประเทศ

สรรพคุณ เปลือก เป็นส่วนผสมเครื่องยาล้างรับบำรุงร่างกาย (ลิ้นา ผู้พัฒนพงศ์ และรัชชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530) เปลือกต้น แก้เส้นเอ็นพิการ แก้ปวดเมื่อย แก้เหน็บชา เข้ายาบำรุงกำลัง (วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Euodia lepta Merr.

กาสามปีก (พราว-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RUTACEAE

ชื่ออื่น จั่วโก (ม้ง-เชียงใหม่)

ไม้พุ่ม สูง 0.5-1 เมตร กิ่งก้านกลม ใบ เป็นใบประกอบ เรียงตรงข้าม หรือสลับกันเล็กน้อย ใบย่อย 3 ใบ แผ่นใบย่อยรูปรีแกมรูปใบหอก กว้าง 3-6 ซม. ยาว 8-20 ซม. ปลายและโคนใบแหลม ผิวใบมีต่อมน้ำมันกระจายทั่วไป ก้านใบยาว 3-9 ซม. ก้านใบย่อยสั้น ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามซอกใบ ดอก สีขาว ขนาดเล็ก กลีบดอก 4 กลีบ รูปขอบขนานแกมรูปใบหอก ปลายแหลม รังไข่มีขน ผล ค่อนข้างกลม ขนาดประมาณ 5 มม. แห้งแตกออกเป็น 2 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า จนถึงภูมิภาคอินโดจีนในประเทศไทย พบตามป่าดงดิบภาคเหนือ

Euphorbia tirucalli L.

เคี้ยวกัม (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

(ภาพที่ 28)

ชื่ออื่น เคี้ยวเงิน พญาร้อยใบ พญาไร่ใบ (เชียงใหม่) เคี้ยวเทียน (เหนือ)

ไม้พุ่ม หรือไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 4-7 เมตร ไม่มีหนาม ลำต้น สีเขียวอมน้ำตาล กิ่งก้านสีเขียว รูปทรงกระบอก อวบน้ำ มีน้ำยางมาก ตอนปลายจะแตกกิ่งก้านมาก ใบ ขนาดเล็ก ยาวประมาณ 5-12 มม. ติดตามข้อหรือปลายกิ่ง ร่วงง่าย ส่วนใหญ่ไม่มีใบปรากฏให้เห็น ช่อดอกเป็นกระจุกออกตามข้อหรือตามปลายกิ่ง ดอก สีขาวอมเหลือง มีทั้งดอกสมบูรณ์เพศ และดอกเพศเมีย ใบประดับเป็นรูปประชิด มีต่อม 5 ต่อมน รังไข่มีขน ก้านเกสรเมียสั้น ม้วนเป็น 2 แฉก ปลายเป็นตุ่ม ผล มี 3 พู ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาลเข้ม

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดที่แอฟริกา ในประเทศไทยพบขึ้นตามป่าเบญจพรรณ และปลูกทั่วไป

สรรพคุณ ราก แก้อาตุพิการ (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) ใช้เป็นยาแก้อาตุพิการ ยาง มีพิษมาก (ลีนา ผู้พัฒน์พงศ์ และวัชรชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Eurycle amboinensis Lindl. บัวบก (เชียงใหม่, แม่ฮ่องสอน)

ชื่อวงศ์ AMARYLLIDACEAE

ชื่ออื่น บัวเงิน (ร้อยเอ็ด) บัวบก (เชียงใหม่, แม่ฮ่องสอน) ว่านนกคุ้ม ว่านนางล้อม (กรุงเทพ)
ว่านอายเหี่ยว (เหนือ)

ไม้ล้มลุก มีหัวใต้ดิน รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-6 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ เป็น 2 แถว แผ่นใบรูปหัวใจหรือเกือบกลม กว้าง 25-26 ซม. ยาว 23-25 ซม. โคนห่อเข้าหากัน ก้านใบ ยาว 30-40 ซม. ดอก สีขาว ออกเป็นช่อ ก้านช่อดอก ยาว 30-40 ซม. กาบหุ้มช่อดอกรูปลิ้น 3 อัน สี เขียวอ่อน ดอกย่อย 24-25 ดอก ก้านดอกยาว 2.5-3 ซม. กลีบดอก โคนเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 6 กลีบ กว้าง 1-1.2 ซม. ยาว 3-3.5 ซม. เกสรผู้สีขาว

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชีย และออสเตรเลีย ในประเทศไทย นำมาปลูกเป็นไม้ประดับตามบ้าน

Ficus hispida Linn.f. เต๋อปล้อง (เหนือ, สระบุรี, นครศรีธรรมราช)

ชื่อวงศ์ MORACEAE

ชื่ออื่น เต๋อสาย (เชียงใหม่) ตะเอน่า เอาแห่น (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เต๋อป่อง (กรุงเทพ)
อะกอสะเนีย (นราธิวาส)

ไม้ยืนต้น สูง 5-7 เมตร ทุกส่วนมีน้ำยางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนานหรือรูปขอบขนานแกมไข่กลับ กว้าง 5-15 ซม. ยาว 10-30 ซม. ปลายและโคนใบมน ขอบใบหยัก เส้นใบ 7-10 คู่ ผิวด้านบนมีขนสากมือ ด้านล่างมีขนนุ่ม ก้านใบยาว 2.5-6 ซม. มีขนแน่น ช่อดอกแยกเพศและอยู่ต่างต้นกัน รูปกลมแป้นแกมไข่กลับ สีเหลืองแกมเขียว ดอก ย่อยสีชมพูอ่อน ช่อดอกเพศผู้ กว้าง 2.5-4 ซม. ยาว 2-3 ซม. มีดอกเพศผู้และดอกสะสมอาหาร ช่อดอกเพศเมียขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-3 ซม. ก้านยาว 2-5 ซม. มีขนสั้น ภายในมีแต่ดอกเพศเมีย

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าเปิด หรือป่าที่เคยถูกทำลายทั่วไป

สรรพคุณ ราก ลำต้น เหง้า ต้มน้ำดื่ม กระตุ้นการหลั่งน้ำนม (วงศ์สถิติย์ จั่วกุล และคณะ, 2539)

Ficus racemosa L.

เดื่อเกลี้ยง (กลาง, เหนือ)

ชื่อวงศ์ MORACEAE

ชื่ออื่น มะเดื่ออุทุมพร (กลาง) เดื่อน้ำ (ใต้) เดื่อใหญ่ (โคราช)

ไม้ยืนต้น สูง 10-15 เมตร ทุกส่วนมียางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 3-9 ซม. ยาว 7-18 ซม. ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ เส้นใบ 5-7 คู่ ก้านใบ ยาว 1-1.5 ซม. มีเกล็ดสีน้ำตาล ช่อดอกสมบูรณ์เพศ รูปกลม สีแดง มีจุดขาวกระจาย ขนาดกว้าง 3.5 ซม. ยาว 4.0 ซม. ก้านช่อดอกยาว 2-6 มม. มีใบประดับที่โคน 3 ใบ ยาว 2 มม. ดอก ขนาดเล็กสีแดงแยกเพศ ดอกเพศผู้ เกิดรอบช่องเปิดของช่อดอก ดอกเพศเมียไม่มีก้าน รังไข่รูปสามเหลี่ยม ยาว 1 มม. และมีดอกที่สะสมอาหาร (gall flower) ยาว 3-6 มม. ลักษณะคล้ายดอกเพศเมียแต่มีก้าน

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ทั่วทุกภาคของประเทศไทย พบตามริมลำธาร ในป่าดิบแล้ง หรือป่าดงดิบทั่วไป

สรรพคุณ ต้น ใช้อย่างแก้ปวดเมื่อย (วงศ์สถิตย์ จั่วกุล และคณะ, 2538)

Galium punduanum Wall.

สากแดง (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้เลื้อย ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้น ใต้ดินเป็นไหล สีแดง กิ่งก้านเป็นเหลี่ยม มีขนสาก ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรี หรือรูปรี กว้าง 4-9 มม. ยาว 1-2.5 ซม. มีขนสากทั้งสองด้าน เส้นใบ 3 เส้น ก้านใบสั้นหรือไม่มี ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. ออกตามซอกใบ ดอก ขนาดเล็ก สีขาว กลีบรองดอกเป็นถ้วย ขอบเรียบ กลีบดอกรูปกรวย ปลายแยกเป็น 4 กลีบ เกสรผู้ 4 อัน รังไข่ 2 อัน ผล เล็ก มีขนสาก

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า และประเทศไทย ตามป่าดิบเขา ที่ระดับความสูงประมาณ 1000 เมตร

สรรพคุณ ต้น ดองเหล้า บำรุงกำลัง

Girardinia heterophylla Decne.

ห่านข้างฮ้อง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ URTICACEAE

ชื่ออื่น บังห่านเขา (เชียงใหม่) ละชา แล้ชะะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ห่านข้างไห่ ห่านสา (เหนือ)
กะลั้งต้งข้าง (ภาคใต้)

ไม้ล้มลุก สูง 80-100 ซม. ตามกิ่งก้านและใบ มีขนแน่นและหนามแหลมประปราย ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมมนกลม กว้างและยาว 10-20 ซม. ปลายใบหยัก 3 แฉก โคนใบ เว้ากว้าง ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อยห่างๆ ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ออกตามซอกใบ แยกเพศหรือ สมบูรณ์เพศ ดอกเพศผู้ สีเขียวครีม เมื่อบานขนาด 3 มม. กลีบดอกรวม 4-5 กลีบ เกสรผู้ 4-5 อัน เรียง ตรงข้ามกับกลีบดอกรวม รังไข่ไม่สมบูรณ์ อยู่กลางดอก ดอกเพศเมีย ขนาด 4-6 มม. ผล รูปไข่ ขนาด ประมาณ 3 มม. ปลายเป็นติ่งแหลม

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในจีน ภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทย พบทั่วไปตามป่าที่ค่อนข้างชื้น

หมายเหตุ เป็นพืชมีพิษ เมื่อสัมผัสผิวหนัง

Gloriosa superba L.

ดอกตึง (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

(ภาพที่ 32)

ชื่ออื่น ก้ามปู (ชัยนาท) คมขวาน บ้องขวาน หัวขวาน (ชลบุรี) ดาวตึงส์ วานก้ามปู (กลาง)
พันมหา (นครราชสีมา) มะชาโง้ง (เหนือ)

ไม้ล้มลุก เลื้อยเกาะต้นไม้อื่น มีหัวใต้ดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี กว้าง 1.3-4 ซม. ยาว 8-25 ซม. ปลายใบเรียวบิดม้วนเป็นมือเกาะ โคนใบเป็นกาบหุ้มลำต้น ดอก เดี่ยว ออกที่ ซอกใบใกล้ปลายเถา ขนาดใหญ่สีเหลือง ปลายกลีบสีแดง เมื่อแก่จะเปลี่ยนเป็นสีแดงทั้งดอก ก้านดอก ยาว 7-12 ซม. กลีบดอก 5 กลีบ แยกกัน รูปขอบขนาน ยาว 5-9 ซม. กว้าง 0.5-1 ซม. ขอบกลีบหยักเป็น คลื่น เกสรผู้ 6 อัน ยาว 5-7 ซม. ชี้ออกเป็นรัศมีตามแนวนอน ผล เป็นผลแห้ง แตกได้ รูปทรงกระบอก ยาว 5-8 ซม. มี 3 พู เมล็ดกลม สีส้มแกมน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในทวีปแอฟริกา ประเทศอินเดีย ไทย และกัมพูชา พบได้ตามป่าเปิด และป่าเบญจพรรณ ที่ความสูง 50-400 เมตร

สรรพคุณ ราก แก่ปวดตามข้อ เหง้า นำบดโรคริดเ้า มีพิษสูง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Gouania leptostachya DC.

ฮ่อสะพายควาย (ฝาง-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RHAMNACEAE

(ภาพที่ 77)

ชื่ออื่น เกาตินต๋อ (สุราษฎร์ธานี) น้ำดับไฟ (ใต้) พวงจะริตา (ยะลา)

ไม้เลื้อย มีมือเกาะตามกิ่ง เนื้อแข็ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 2-4 ซม. ยาว 4-7 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้าหรือตัด ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อยตื้นๆ ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่งและซอกใบ ดอก สีเขียวอ่อน กลีบรองดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกันเป็นรูปถ้วย กลีบดอก 5 กลีบ ขนาดเล็ก รูปไข่ยาวประมาณ 1 มม. ผล เป็นผลแห้ง รูปกลม ขนาดประมาณ 1 ซม. มีปีก 3 ปีก

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย จนถึงอินโดนีเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าหินปูน ป่าเบญจพรรณขึ้น และตามชายป่าทั่วไป

สรรพคุณ เถา ใช้ดองเหล้า เป็นยาบำรุงกำลัง

Hemigraphis alternata T.Anders.

ผักแผ้วแดง (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE

ชื่ออื่น ดาดตะกั่ว ฮ่อมครั่ง (เหนือ) ฤาษีผสมแล้ว (กลาง) หังจี้ฮั่ง (จีน)

ไม้ล้มลุก สูง 10-15 ซม. ลำต้น สีแดง มีรากตามข้อ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 2.5-5 ซม. ยาว 4-7 ซม. ปลายใบมนหรือแหลม โคนใบเว้าเป็นรูปหัวใจ ขอบใบหยักเป็นคลื่น ด้านบนของใบสีเขียวเข้มเหลือน้ำเงิน ด้านใต้ของใบสีแดง ช่อดอกออกตามปลายกิ่ง ยาว 3-4 ซม. มีใบประดับซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ดอก สีขาว ยาว 1.4-1.5 ซม. กลีบดอกเป็นรูปกรวย ปลายแยกเป็น 5 แฉก เกสรผู้ 4 อัน ผล ไม่เคยพบในประเทศไทย

การกระจายและนิเวศวิทยา นิยมปลูกทำขอบสนาม หรือรอบ ๆ ต้นไม้ ปลูกได้ทั้งที่ร่มและกลางแจ้ง

สรรพคุณ ใบ แก้โรคนี้่ว (บุศบรรณ ณ สงขลา, 2525)

Heteropanax fragrans Seem.

อ้อยช้าง (เขียงใหม่)

ชื่อวงศ์ ARALIACEAE

ชื่ออื่น ตูเจ้าร้อยท่า (อุตรดิตถ์) พระเจ้าร้อยท่า (พิจิตร) ชะระกออายอ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้ต้น สูง 10-25 เมตร ผลัดใบ ไม่แตกกิ่งก้าน ใบ เป็นใบประกอบสองหรือสามชั้น ยาวถึง 1 เมตร ออกแฉะที่ปลายยอด ก้านใบกลม ยาวได้ถึง 60 ซม. โคนแฉะเป็นกาบแข็ง ลื่นๆ ใบย่อยรูปรีแกมมน กว้าง 3-6 ซม. ยาว 8-12 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ยาว 8-16 ซม. ช่อดอกย่อยแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ดอก ขนาดเล็ก สีเขียวครีม กลีบรองดอกรูปถ้วยขอบเรียบ กลีบดอก 5 กลีบ เกสรผู้ 5 อัน รังไข่มี 2 ห้อง ยอดเกสรเมีย 2 อัน ผล ค่อนข้างกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 8 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย จนถึงภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทย พบตามป่าดิบชื้นในภาคเหนือ

Hibiscus rosa-sinensis L.

ใหม่แดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MALVACEAE

ชื่ออื่น ใหม่ (เหนือ) ชบา (กลาง) ชบาขาว ชุมบา (ปัตตานี) บา (ใต้)

ไม้พุ่ม สูง 1-4 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 3-5 ซม. ยาว 5-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบจักแบบฟันเลื่อย ดอก เป็นดอกเดี่ยว ออกตามซอกใบใกล้กิ่ง สีแดง มีใบประดับ 5-8 แฉก ติดที่โคนดอก โคนเชื่อมกันเล็กน้อย กลีบรองดอกสีเขียว โคนเชื่อมติดกันเป็นรูปประฆัง ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่กลับ กว้าง 3-5 ซม. ยาว 6-8 ซม. เกสรผู้จำนวนมาก ก้านเกสรเชื่อมกันเป็นหลอด ล้อมรอบเกสรตัวเมีย อับเรณูติดที่ตอนปลายหลอด เกสรเมีย ปลายแยกเป็น 5 แฉก โผล่พ้นหลอดเกสรผู้ ไม่พบผลในประเทศไทย

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูกทั่วไป

สรรพคุณ ราก แก้ฟกช้ำ ดอก บำรุงน้ำนม (นันทวัน บุญยะประสงค์ และอรนุช

โชคชัยเจริญพร, 2539)

Hiptage bengalensis (L.) Kurz

กำลังช้างเผือก (เหนือ)

var. *candicans* Sirirugsa

(ภาพที่ 21)

ชื่อวงศ์ MALPIGHIACEAE

ชื่ออื่น โนรา (กรุงเทพ) พญาช้างเผือก (แพร่) สะเลา (เชียงใหม่) ฮ่อสะพายควาย (ลำปาง, สุโขทัย)

ไม้พุ่มรอเลื้อย หรือเถาขนาดใหญ่ เนื้อแข็ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรี รูปไข่กลับ หรือรูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 3-7 ซม. ยาว 5-15 ซม. โคนใบสอบหรือมน ขอบใบเรียบ ผิวใบด้านล่างมีขนนุ่ม แน่น สีเทา หลุดร่วงง่าย ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกที่ปลายกิ่งหรือซอกใบ ยาว 9-22 ซม. ดอก สีขาวมีแต้มสีเหลือง กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน กลิ่นหอม ผล เป็นผลแห้ง มี 3 ปีก

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย จีน จนถึงมาเลเซีย ในประเทศไทยพบได้ทุกภาคของประเทศ ยกเว้นภาคใต้ ตามป่าผลัดใบ ที่ระดับความสูง 300-900 เมตร

สรรพคุณ แก่น บำรุงกำหนด เป็นยาอายุวัฒนะ เจริญอาหาร แก้อ่อนเพลีย ขับลม แก้กูกเสียด แน่นท้อง (วงศ์สฤติย์ ชั่วกุล และคณะ, 2538)

Holarrhena antidysenterica Wall.

โมกหลวง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ APOCYNACEAE

ชื่ออื่น โมกใหญ่ (กลาง) พุด (กาญจนบุรี) พุทธรักษา (เพชรบุรี) มูกมันหลวง มูกหลวง โมกเขา โมกทุ่ง (เหนือ) ยางพุด (เลย) หนามเนื้อ (เจียว-เหนือ)

ไม้ยืนต้น สูง 2-12 เมตร ทุกส่วนมียางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรี รูปไข่แกมขอบขนาน รูปไข่ หรือรูปใบหอกกลับ กว้าง 5-12 ซม. ยาว 10-27 ซม. ปลายใบแหลมหรือมน โคนใบสอบ ขอบใบเรียบ ผิวใบด้านล่างมีขน เส้นใบ 11-20 คู่ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ยาว 5-10 ซม. ดอก สีขาว กลิ่นหอม กลีบรองดอก รูประฆัง ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอก โคนเป็นหลอดสั้น ปลายแยกเป็น 5 กลีบ แต่ละกลีบยาว 10-19 ซม. เกสรผู้ 5 อัน ติดอยู่ด้านในโคนหลอด รังไข่ 2 ช่อง แยกกัน ผล เป็นฝักคู่ กว้าง 6-7 มม. ยาว 15-30 ซม. ภายในมีหลายเมล็ด มีขนติดเป็นกระจุกที่ปลาย

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าเบญจพรรณ และป่าดิบแล้งทั่วไป

Holoptelea integrifolia Planch.

ชะจาว (เหนือ)

ชื่อวงศ์

ULMAEAE

ชื่ออื่น

กระเซา (กลาง) กระเจาะ ชะเจาะ (ใต้) กระเข้า (กาญจนบุรี) กระเซาะ กาชาว ชะจาวแจง
 อังคาว (เหนือ) ตะสี่แค (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) พูควา (นครพนม) มหาเหนียว
 (นครราชสีมา) ฮ้างคาว (อุดรธานี, เชียงราย, ชัยภูมิ)

ไม้ต้นขนาดใหญ่ผลัดใบ สูง 15-30 เมตร เปลือกสีน้ำตาลอมเทา มีช่องระบายอากาศ เป็นจุดสีขาวกระจายทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือรูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 4-9 ซม. ยาว 7-14 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบตัดหรือเว้า ขอบใบหยักเป็นคลื่นเล็กน้อย เส้นใบ 6-8 เส้น ดอก ออกเป็นช่อสั้นๆ ตามซอกใบ ยาว 0.8-1.5 ซม. กลีบดอก 3-6 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน มีขนทั้งสอง ด้าน เกสรผู้ 3-9 อัน ยาวไม่เท่ากัน รังไข่มีก้านสั้น ยอดเกสรเมีย 2 แฉก ผล รูปรี แบน มีปีกล้อมรอบ กว้าง 0.8-1.4 ซม. ยาว 1.3-2 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า และคาบสมุทรมลายู ในประเทศไทยพบได้ทุกภาค ยกเว้นภาคใต้ ตามป่าเบญจพรรณและป่าทุ่งทั่วไป

สรรพคุณ เปลือก เป็นยาเจริญอาหาร (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์, 2522)

Hopea odorata Roxb.

ตะเคียน (กลาง)

ชื่อวงศ์

DIPTEROCARPACEAE

ชื่ออื่น

แคน (อีสาน) จะเคียน (เหนือ) ตะเคียนทอง ตะเคียนใหญ่ (กลาง) กะกั กัก (กะเหรี่ยง- เชียงใหม่) ไชเก (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ไพร (ละว้า-เชียงใหม่)

ไม้ต้นขนาดใหญ่ สูง 20-40 เมตร เปลือกสีน้ำตาลดำ แตกเป็นสะเก็ด ใบ เป็นใบ เดี่ยว เรียงสลับ รูปไข่แกมรูปใบหอก หรือรูปขอบขนานค่อนข้างยาว กว้าง 3-6 ซม. ยาว 10-14 ซม. ปลายเรียวแหลม โคนมนหรือแหลม เบี้ยว มีต่อมตามมุมเส้นใบ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตาม ซอกใบและปลายกิ่ง ดอก สีขาวนวล กลิ่นหอม กลีบรองดอกและกลีบดอกอย่างละ 5 กลีบ โคนเชื่อมติด กัน เมื่อบานเส้นผ่าศูนย์กลาง 5-8 มม. เกสรผู้ 15 อัน ผล รูปกลมหรือรูปไข่ กว้าง 0.6 ซม. ยาว 1 ซม. มี ปีก 5 ปีก ยาว 2 ปีก สั้น 3 ปีก ปีกคู่ยาวมีเส้นตามยาว 7 เส้น

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า ลาว ตอนใต้ของเวียดนาม กัมพูชา และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบขึ้นตามที่ราบ หรือค่อนข้างราบ ใกล้ริมน้ำในป่าดงดิบทั่วไปในประเทศ

สรรพคุณ แก่น ขับเสมหะ แก้โลหิต (วงศ์สฤติย์ ชั่วกุล และคณะ, 2538)

Hymenodictyon excelsum Wall.

ส้มเห็ด (เหนือ)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

ชื่ออื่น ส้มกบ (ภาคเหนือ) สังเหาะ (กะเหรี่ยง - เชียงใหม่) ลาตา (ตัง) ลู ส้มลู (สุราษฎร์ธานี)

ไม้ต้น สูง 10-30 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม หูใบ เป็นแผ่นอยู่ระหว่างใบ แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่กลับ กว้าง 5-9 ซม. ยาว 10-19 ซม. ปลายใบเป็นติ่งคู้ โคนใบสอบแคบ ขอบใบเรียบ เส้นใบ 7-9 คู่ ใบอ่อนสีออกชมพู ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอก ขนาดเล็ก สีขาวแกมเหลือง กลีบรองดอกรูปกรวย ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอกรูปกรวย ขนาดใหญ่กว่ากลีบรองดอก เกสรผู้ 5 อัน ติดสลับกับกลีบดอก รังไข่รูปรี อยู่ต่ำกว่าวงกลีบ ผล เป็นผลแห้ง รูปรี ยาว 1-3 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่ อินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย พบทั่วไปตามป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณ ที่ระดับ 30-500 เมตร

Hypericum japonicum Thunb. & Merr.

ไฟเดือนห้า (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ HYPERICACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุกฤดูเดียว สูง 10-25 ซม. ลำต้น ตั้งตรง เป็นเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม ไม่มีก้านใบ แผ่นใบบางรูปไข่ กว้าง 3-7 มม. ยาว 5-9 มม. ปลายมน เส้นใบ 7 เส้น ออกจากโคน ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามปลายกิ่งและซอกใบ ยาว 5-10 ซม. ดอก สีเหลืองส้ม กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน กว้าง 1-1.5 มม. ยาว 3.5 มม. กลีบดอกบาง กว้าง 1.75 มม. ยาว 3-5 มม. เกสรผู้ 11-17 อัน รังไข่ รูปไข่ ก้านชูยอดเกสรเมีย 3 อัน ผล เป็นผลแห้ง ยาวประมาณ 4-5 มม. แตกเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย เป็นวัชพืชตามไร่นาและนาข้าว

Imperata cylindrica Beauv.

หญ้าคา (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ GRAMINEAE

ชื่ออื่น เกออี (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ลาลาง (มลายู) ลาแล (ยะลา)

ไม้ล้มลุก อายุยืนหลายปี สูง 30-70 ซม. มีเหง้าใต้ดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบ รูปยาวแคบ กว้าง 7-10 มม. ยาว 20-50 ซม. ปลายใบแหลมเรียว เนื้อใบสาก ขอบใบสากคม เส้นกลางใบแข็ง เห็นชัด ด้านล่างมีเส้นเดียว ช่อดอกเป็นแท่งกลม ยาวประมาณ 20 ซม. ออกที่ปลายยอด ดอก แบบดอกหญ้า ยาว 3-6 มม. ติดเป็นคู่ มีขนฟูเป็นมันสีขาว ก้านดอกยาวไม่เท่ากัน เกสรผู้ 2 อัน สีส้ม ยอดเกสรเมียสีม่วง เมล็ด แคบยาวประมาณ 1 มม. สีน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเป็นวัชพืช ตามที่โล่งรกร้างทั่วไป

สรรพคุณ ใบ แก้ปวดเมื่อยหลังคลอด (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) รากและเหง้า บำรุงไต (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Indigofera caloneura Kurz

จำปูนตัน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 30)

ชื่ออื่น จุยอาเหมือ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่)

ไม้พุ่ม สูง 1-2 เมตร ใบ เป็นใบประกอบชนิดที่มีใบย่อย 1 ใบ คล้ายใบเดี่ยว แผ่นใบรูปรีแกมมน กว้าง 3-6 ซม. ยาว 5-10 ซม. โคนและปลายใบมน ขอบใบเรียบ ท้องใบมีขนนุ่ม ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ห้อยลง ออกตามซอกใบ ดอก สีขาว รูปร่างแบบดอกถั่ว (papilionaceous) กลีบรองดอกเป็นถ้วยสีน้ำตาล กลีบดอก 5 กลีบ ยาวประมาณ 1 ซม. เกสรผู้ 10 อัน รังไข่มีขนแน่น ผล เป็นฝัก รูปทรงกระบอก ยาว 5-8 ซม. สีน้ำตาลเข้ม ส่วนปลายโค้งงอขึ้น มีติ่งแหลม

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าดิบเขา ที่ค่อนข้างโล่ง

Ixora coccinea L.

เข็มแดง (เข็มใหม่)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

ชื่ออื่น เข็มบ้าน เข็มหนู (กรุงเทพ) เข็มฝรั่ง (กลาง)

ไม้พุ่ม สูงได้ถึง 2 เมตร กิ่งค่อนข้างแบน หูใบ รูปไข่ ปลายแหลมเป็นหาง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่ หรือรูปขอบขนานแกมรูปหอก กว้าง 2.5-4.5 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลมเป็นติ่ง โคนใบเว้า ก้านใบสั้น ดอก สีแดง ออกเป็นช่อตามปลายยอด กลีบรองดอก รูปคนโท สีเขียว ปลายเป็นแฉกลิ้น 4 แฉก กลีบดอกเป็นหลอดเรียวยาว ยาว 3-5 ซม. ปลายแยกเป็น 4 แฉก รูปไข่แกมสามเหลี่ยม ปลายแหลม เกสรผู้ 4 อัน ติดที่ปากกลีบดอก ก้านชูยอดเกสร สีขาว ยาวเท่ากับหลอดกลีบดอก ยอดเกสร รูปกระบอก ฝังอยู่ในตัวกลีบ ผล กลม เมื่อสุกสีดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในประเทศอินเดีย ปลูกประดับทั่วไปตามบ้านเรือน

สรรพคุณ ราก บำรุงธาตุไฟ แก้วม ดอก เจริญอาหาร (นันทวัน บุญยะ

ประภัสร์ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Lasia spinosa Thw.

ผักหนาม (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ ARACEAE

ชื่ออื่น กะลีส (นราธิวาส)

ไม้ล้มลุก มีเหง้าใต้ดิน ทอดขนานไปตามพื้น ยาวได้ถึง 75 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปห้วลูกศร กว้าง 5-8 ซม. ยาว 15-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้าลึก ขอบใบหยักเว้าลึกเป็นแฉก มีหนามตามเส้นใบด้านล่าง ก้านใบยาวได้ถึง 1.2 เมตร โคนแผ่เป็นกาบ มีหนาม ช่อดอกแบบ spadix เป็นแท่งยาวประมาณ 4 ซม. มีกาบประดับรองรับ สีน้ำตาล ยาวประมาณ 75 ซม. บิดไปตามความยาว ก้านช่อดอกมีหนาม ดอก ย่อยเรียงอัดกันแน่น สมบูรณ์เพศ กลีบดอก 4-5 กลีบ รูปไข่ โคนแคบ เกสรผู้ 4-6 อัน ก้านเกสรกว้าง เกสรเมียขนาดเล็ก ไม่มีก้านชูเกสร รังไข่ 1 อัน ผล เป็นผลสด สีเขียว เนื้อนุ่ม รูปสี่เหลี่ยม ติดกันเป็นช่อ ยาวประมาณ 10 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนชื้น ในประเทศไทยพบตามที่ชื้นแฉะทั่วไป

Lasianthus kurzii Hook.f.

ม้าหลังเหล็ก (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE
ชื่ออื่น กระทาดง (เหนือ)

(ภาพที่ 62)

ไม้พุ่ม ลำต้น ตั้งตรง สูง 1-3 เมตร กิ่งก้านกลม มีขนนุ่ม หูใบอยู่ระหว่างใบ รูปสามเหลี่ยม ยาวประมาณ 8 มม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรูปใบหอก กว้าง 3-6 ซม. ยาว 10-20 ซม. ปลายใบแหลมเรียว โคนใบแหลม ผิวใบด้านล่างมีขนนุ่ม เส้นใบ 9-10 คู่ ดอก ออกเป็นกระจุกที่ซอกใบ ดอกย่อย 4-7 ดอก กลีบรองดอก รูปถ้วย ปลายแยกเป็นแฉกลิ้นๆ 5-7 แฉก มีขนปกคลุม กลีบดอกสีขาว เชื่อมติดกันเป็นหลอด ยาวประมาณ 0.5 ซม. มีขน รังไข่อยู่ใต้วงกลีบ ผล เป็นผลสด รูปไข่ ขนาดเล็ก

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดิบที่สูง ในภาคเหนือ

สรรพคุณ ลำต้นหรือราก ใช้ทำยาแก้ปวดเมื่อย (วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2539)

Leea indica Merr.

เขืองแข้งม้า (เหนือ)

ชื่อวงศ์ LEEACEAE

ชื่ออื่น กะดังใบ (กรุงเทพ, จันทบุรี, เชียงใหม่) คenangใบ (ตราด) ช้างเขิง (เงี้ยว) ทองจ๋วม
ทองต่อม (เหนือ) บ้างบายตัน (ตรัง)

ไม้พุ่ม ขนาดเล็ก สูงประมาณ 1 เมตร ลำต้น เป็นข้อปล้อง ใบ เป็นใบประกอบ มีใบย่อย 1-5 คู่ ปลายใบสุดเป็นใบเดี่ยว ใบย่อยคู่ล่างสุดมักมีข้างละ 3 ใบ แผ่นใบย่อยรูปรีถึงรูปขอบขนาน กว้าง 3-4 ซม. ยาว 12-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ผิวใบเกลี้ยง ช่อดอกแบบช่อแยกแขนงออกตามปลายกิ่ง ดอก ขนาดเล็ก สีเขียวอ่อน หรือสีแดง ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5 มม. กลีบรองดอกและกลีบดอกอย่างละ 5 กลีบ รังไข่อยู่ใต้วงกลีบ มี 4 ห้อง ผล แก่สีแดงเข้มถึงดำ รูปค่อนข้างกลม มี 3-6 พู ตื่นๆ ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. มี 5-6 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า มาเลเซีย และอินโดนีเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าโปร่งที่ค่อนข้างชื้น ทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ระดับความสูง 500-1000 เมตร

สรรพคุณ ราก แก้ปวดเมื่อยตามร่างกาย (วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2538)

ช่วยขับลม (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Leea macrophylla Roxb. ex Hornem.

เชื่องหูช้าง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ LEEACEAE

(ภาพที่ 26)

ชื่ออื่น เชื่องหูม้า (เหนือ) พญารากหล่อ (สระบุรี) แค่มูรา ทุโครพะตุ ทุคฺลพะโดะ โมรา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) จากผักชี (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) ดองตั่วบ (แม่ฮ่องสอน) ดองสาก (ตาก) ตาลปัตรฤาษี ผึ้งหูช้าง เสื่อนั่งร่ม (ราชบุรี)

ไม้พุ่ม สูง 2-4 เมตร ลำต้น สีเขียว มีข้อปล้องชัดเจน ใบ เป็นใบเดี่ยวขนาดใหญ่ เรียงสลับ รูปไข่ กว้าง 25-30 ซม. ยาว 30-50 ซม. ผิวใบมีขน เป็นคลื่นเล็กน้อย ขอบใบหยัก เส้นใบ 15-20 เส้น ใบใบแม่เป็นแผ่น ขอดอกแบบช่อแยกแขนงขนาดใหญ่ ออกตามปลายยอด ดอก ย่อยมีขนาดเล็ก สีเขียวอ่อน กลีบรองดอกและกลีบดอกมีอย่างละ 5 กลีบ ผล เป็นผลสด รูปรางค์ค่อนข้างกลมแบน เมื่อสุกสีดำ ขนาด 3-5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าเบญจพรรณแล้ง ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยึดตัวในฤดูแล้ง ปัจจุบันหาพบในสภาพธรรมชาติได้ยาก

Lepisanthes rubiginosa Leenh.

สีหदन้อย,ใหญ่ (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ SAPINDACEAE

(ภาพที่ 70)

ชื่ออื่น กะข่ำ กำขำ มะหวด (กลาง) ซีนึก (เชียงใหม่) กำจำ (ใต้)

ไม้พุ่ม หรือไม้ยืนต้นขนาดเล็ก สูงได้ถึง 10 เมตร ตามกิ่งมีขน ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ใบย่อย 4-6 คู่ แผ่นใบย่อยรูปรีแกมขอบขนาน ปลายใบแหลม โคนใบมนและเบี้ยว ขอบใบเรียบ เส้นใบ 14-18 เส้น ขอดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายยอด ดอก สีขาว กลีบรองดอก 5 กลีบ มีขนด้านนอก กลีบดอก 4 กลีบ เกสรผู้ 8 อัน รังไข่มีขน ผล รูปรี เมื่อสุกสีแดง หรือสีแดงคล้ำ รสหวาน เมล็ด 1 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนชื้น ของทวีปเอเชีย ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ และตามริมน้ำทั่วไป

สรรพคุณ ผล บำรุงกำลัง (วงศ์สถิติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Maclura cochinchinensis Corner

กำลังวัวเถลิง (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์

MORACEAE

ชื่ออื่น

แกแล ลักซี่ เหลือง (กลาง) แกก่อง (แพร่) แกล แห (ใต้) เข (นครราชสีมา) ข้างงาดอก (ลำปาง) น้ำเคี้ยวไซ (ปัตตานี) นามแซ (ประจวบคีรีขันธ์)

ไม้พุ่มรอเลื้อย หรือไม้เถา เนื้อแข็ง ทุกส่วนมียางสีเหลืองอ่อน ต้น กิ่งและชอกใบมีหนามแหลม ยาวประมาณ 1 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับเวียนรอบกิ่ง แผ่นใบรูปรี กว้าง 1-5 ซม. ยาว 2-11 ซม. ปลายใบแหลมหรือมน โคนใบแหลม ขอบใบเรียบ ดอก ออกเป็นช่ออยู่ตามชอกใบ แยกเพศอยู่ต่างต้นกัน ช่อดอกเพศผู้เป็นช่อกระจุก (raceme) สั้นๆ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.7-1 ซม. สีขาวนวล ดอกขนาดเล็ก กลีบรวม 4 กลีบ รูปไข่ ช่อดอกเพศเมีย รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 6-8 มม. สีเขียวแกมเหลือง ผล เป็นผลรวม ทรงกลม ผิวขรุขระ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1-2.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย ศรีลังกา จีน ญี่ปุ่น ภูมิภาคอินโดจีน และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบเกือบทุกภาคของประเทศ ตามป่าละเมาะ ป่าเบญจพรรณ และป่าดงดิบ

สรรพคุณ แก่น บำรุงน้ำเหลือง บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงโลหิต (นันทวัน

บุญยะประภัศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539 และ พร่อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Madhuca stipulacea Fletch.

มะขาง (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์

SAPOTACEAE

(ภาพที่ 55)

ชื่ออื่น

กระบองคอง (ลำปาง) กิ๊ก (เหนือ) มะขางแพะ (เชียงใหม่)

ไม้ต้น สูง 15-20 เมตร ทุกส่วนมียางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 3-6 ซม. ยาว 7-15 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบเรียว ขอบใบเรียบ เส้นใบ 16-18 เส้น ก้านใบยาว 3-4 ซม. ช่อดอกเป็นกระจุกตามกิ่ง ดอก มีได้ถึง 30 ดอก สีขาวแกมเหลือง ก้านดอกยาว 2.5-4 ซม. กลีบรองดอก 4 กลีบ รูปไข่ กว้างและยาว 5 มม. ปลายมน กลีบดอก 8 กลีบ เกสรผู้จำนวนมาก

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณทั่วไป

Milletia sp.

ฮ่อสะพายควาย (น่าน)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้เถา มีเนื้อไม้ ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ยาว 30-40 ซม. ก้านและแกนใบมีขนสีน้ำตาลแน่น ใบย่อย 3 คู่ ใบปลายสุดเป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนานหรือรูปใบหอก ปลายใบแหลม โคนใบมน เส้นใบ 14-16 เส้น ผิวใบด้านล่างมีขนนุ่มแน่น

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในป่าดิบเขา อุทยานแห่งชาติดอยภูคา จ.น่าน

สรรพคุณ เนื้อไม้ เป็นยาตอ บำรุงกำลัง

หมายเหตุ ชวงทำการศึกษายังไม่ผลิดอก

Millingtonia hortensis Linn.f.

กาสะลอง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ BIGNONIACEAE

(ภาพที่ 19)

ชื่ออื่น กาดสะลอง (เหนือ) ปีบ (ทั่วไป) เด็กตองไฟ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูง 5-25 เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มทึบ กิ่งมักห้อยลง เปลือกสีเทา แตกเป็นร่อง ใบ ใบประกอบแบบขนนก 2-3 ชั้น ออกตรงข้าม ใบย่อยรูปไข่หรือรูปไข่แกมรูปใบหอก กว้าง 1.5-3 ซม. ยาว 2.5-8 ซม. ปลายใบเรียวแหลม โคนใบมน ขอบใบจัก ช่อดอกแบบช่อแยกแขนงขนาดใหญ่ ออกตามปลายกิ่ง ยาว 10-40 ซม. ดอก สีขาว กลิ่นหอม กลีบรองดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมกันเป็นรูปประฆัง กลีบดอกเป็นหลอดยาว ปลายแยกเป็น 5 กลีบ กว้างประมาณ 2 ซม. มี 5 กลีบ เกสรผู้ 4 อัน ผล เป็นฝักแบน กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 28-36 ซม. เมื่อแก่แตก 2 ซีก เมล็ดจำนวนมาก มีปีก

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียเขตร้อน ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณ หรือป่าเปิดที่โล่งทั่วไป นิยมนำมาปลูกเป็นไม้ประดับ

สรรพคุณ ราก เป็นยาบำรุงปอด (สมสุข มัจฉาชีพ, 3534 และ พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Mitragyna hirsuta Hav.

ดุ่มขาว (ลำพูน)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

ชื่ออื่น ดุ่มเขา (เหนือ) กระทุ่มโคก ทุ่มทาย (กลาง)

ไม้ต้นขนาดเล็ก ผลัดใบ สูง 10-15 เมตร กิ่งเป็นเหลี่ยม หนูป ใบ รูปไข่อยู่ระหว่างก้านใบ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่กว้างหรือเกือบกลม กว้าง 8-15 ซม. ยาว 12-20 ซม. ปลายใบมน โคนมน หรือเว้าเป็นรูปหัวใจ ผิวใบด้านบนเกลี้ยง ด้านล่างมีขนนุ่ม ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ช่อดอกย่อยรูปกลม ขนาด 1-2 ซม. สีเหลือง ดอก ขนาดเล็ก กลีบรองดอก 5 กลีบ เป็นหลอดสั้นๆ ปลายเป็นแฉกสั้นๆ กลีบดอก 5 กลีบ เป็นหลอดยาว มีขนด้านใน ผล เป็นผลแห้ง แตกเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณทั่วไป

Morinda citrifolia L.

ยอบ้าน (กลาง)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

(ภาพที่ 64)

ชื่ออื่น มะตาเสือ (เหนือ) แยใหญ่ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้น สูง 3-8 เมตร กิ่งก้านกลม เปลือก ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม หนูป ใบเป็นแผ่นสามเหลี่ยมอยู่ระหว่างใบ แผ่นใบรูปรีแกมรูปใบหอก กว้าง 6-17 ซม. ยาว 19-30 ซม. ปลายและโคนใบแหลม เส้นใบ 7-8 คู่ ผิวใบเกลี้ยงเป็นมัน เมื่อแก่สีเหลือง ดอก สีขาว ออกรวมกันเป็นกระจุกบนกลุ่มรังไข่ที่ติดกันเป็นก้อนเล็กๆ สีเขียว กลีบดอกโคนเป็นหลอดเรียว ยาว 8-11 มม. ปลายแยกเป็น 5 แฉก ยาว 4.5-5 มม. เกลี้ยง เกสรผู้ 5 อัน ติดที่หลอดกลีบดอก ผล เป็นผลรวม ฉ่ำน้ำ เมื่อสุกสีเหลือง ขนาดผ่าศูนย์กลาง 3-10 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามชายหาดทั่วไป นิยมปลูกตามบ้าน

Morus alba L.

หม่อน (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ MORACEAE

ชื่ออื่น

ไม้พุ่ม สูง 2-5 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมมน กว้าง 8-14 ซม. ยาว 12-16 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้า ขอบหยักแบบฟันเลื่อยถี่ ผิวใบเกลี้ยง สากคาย ดอก สีขาว หม่นหรือแกมเขียว ออกเป็นช่อ รูปทรงกระบอก ตามซอกใบ ดอกย่อย ขนาดเล็กมาก แยกเพศ อยู่บนต้นเดียวกัน กลีบดอก 4 กลีบ ผล เป็นผลรวม รูปทรงกระบอกสั้น ป้อม ขนาดกว้าง 1 ซม. ยาว 3 ซม. เมื่อสุกสีม่วงแดง

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเทือกเขาหิมาลัย และจีนตอนใต้ ในประเทศไทยปลูกมากทางภาคเหนือ และภาคอีสาน

Oxal scandens Roxb.

กระทกรก (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ OLACACEAE

ชื่ออื่น น้ำใจใคร่ (ราชบุรี, กาญจนบุรี) กระเดาะ (สงขลา) กระทอก ชักกระทอก (ประจวบคีรีขันธ์) กระทอกมา (ราชบุรี) ควยเขียก (นครราชสีมา) นางจุม นางชม (ภาคเหนือ) ผักรูด (สุราษฎร์ธานี)

ไม้พุ่มรอเลื้อย สูงได้ถึง 5 เมตร แตกกิ่งก้านมาก มีขนละเอียดสีขาวตามกิ่ง กิ่งแก่มีหนาม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปรี หรือรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 2-3 ซม. ยาว 5-7 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกที่ซอกใบ ยาว 0.5-3.5 ซม. ก้านช่อดอกมีขน ดอก สีขาวขนาดเล็ก มีกลิ่นหอม กลีบรองดอกรูปถ้วย กลีบดอก 3-6 กลีบ รูปขอบขนานปลายแหลม เกสรผู้ 3 อัน เกสรผู้ที่เป็นหมัน 5-6 อัน รังไข่รูปขอบขนานแกมรูปไข่ ยอดเกสรเมีย 3 แฉก ผล เป็นผลสด กลมหรือรูปไข่ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1-1.5 ซม. ผลสุกสีเหลืองหรือส้ม เมล็ดแข็ง

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียเขตร้อนชื้น ในประเทศไทยพบได้ทุกภาคตามป่าเบญจพรรณหรือป่าเบญจพรรณ

สรรพคุณ ลำต้น ต้มน้ำดื่ม แก้โรคไตพิการ (วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล และคณะ, 2538)

Ophiopogon intermedius Don

ว่านร้อยราก (ลำปาง)

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

ชื่ออื่น หญ้าแพรกหิน (ตราด)

ไม้ล้มลุก ลำต้น ใต้ดิน สั้น รากออกเป็นกระจุก อวบน้ำ ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกเป็นกระจุก แผ่นใบรูปยาวรีคล้ายใบหญ้า กว้าง 0.5-1 ซม. ยาว 15-30 ซม. ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ยาว 15 ซม. มีใบประดับรองรับดอกย่อย ดอก สีขาว ขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.7-1.0 ซม. กลีบดอกรวม (perianth) 6 กลีบ รูปขอบขนาน ยาวประมาณ 0.5 ซม. เกสรผู้ 6 อัน รังไข่อยู่ต่ำกว่าวงกลีบดอก ก้านชูยอดเกสรสั้น

การกระจายและนิเวศวิทยา พบกระจายพันธุ์ในอินเดีย จีน ภูมิภาคอินโดจีน และญี่ปุ่น ในประเทศไทยพบในภาคเหนือ และอีสาน ตามป่าดิบเขาและป่าสน

Ophiopogon malcolmsonii Royle

ยี่อเก็ง (ม้ง-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ LILIACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุก สูงประมาณ 50 ซม. ลำต้น ใต้ดินสั้น รากอวบ ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกเป็นกระจุก แผ่นใบรูปขอบขนานยาวคล้ายใบหญ้า กว้างประมาณ 1 ซม. ยาว 15-50 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบแผ่เป็นครีบลิ้น ขอบใบเรียบ เส้นใบเรียงขนานกันตามความยาวใบ ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ยาว 20-30 ซม. ดอก สีขาว ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.2-1.5 ซม. กลีบดอกรวม 6 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน ก้านเกสรสั้น รังไข่มี 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในบังคลาเทศ พม่า และภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าดิบเขาทางภาคเหนือ

Orthosiphon aristatus (Bl.) Miq

หญ้านวดแมว (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ LABIATAE

ชื่ออื่น บางรักป่า (ประจวบคีรีขันธ์) อีตู่ดง (เพชรบูรณ์)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี สูง 0.25-2 เมตร ลำต้น เป็นเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามสลับจากกัน แผ่นใบรูปไข่หรือรูปใบหอก กว้าง 2-4.5 ซม. ยาว 3-9 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบหรือหยักเป็นฟันเลื่อยห่างๆ ช่อดอกแบบช่อฉัตร (verticillate) ออกตามปลายยอด ยาว 10-15 ซม. ดอก สีขาว กลีบรองดอกรูปถ้วยโค้ง ยาว 2.5-4.5 มม. กลีบดอก ยาว 1-1.5 ซม. โคนเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 4 แฉก ลักษณะเป็น 2 ปาก เกสรผู้ 4 อัน ยาว 3-4 ซม. เมื่อดอกบานจะยืดยาวออกมา นอกหลอดกลีบดอกคล้ายหลอด ก้านช่อดอกเกสรเมีย ยาว 5-6 ซม. ผล เป็นผลแห้ง รูปขอบขนาน กว้าง 1.5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา

กระจายพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จนถึงเขตร้อนชื้นของออสเตรเลีย ในประเทศไทยนิยมนำมาปลูกประดับตามบ้าน และเพื่อใช้เป็นสมุนไพร

Oryza sativa L.

ข้าว (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ GRAMINEAE

ชื่ออื่น

ไม้ล้มลุก สูงประมาณ 80 ซม. ลำต้น กลม กลวง เป็นข้อปล้อง ใบ เป็นใบเดี่ยว ที่โคนแผ่เป็นกาบใบหุ้มลำต้น แผ่นใบรูปขอบขนานแคบ ยาวเรียว เส้นกลางใบชัดเจน มีขนคาย ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายยอด ช่อดอกย่อยแบบดอกหญ้า (spikelet) ผล รูปรี เมื่อแก่สีเหลืองแกมน้ำตาล เมล็ด สีขาว รูปรี

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูก

สรรพคุณ รากข้าวเหนียว บำรุงกระเพาะ ลำข้าว ช่วยย่อย เจริญอาหาร

(สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Oxyceros horridus Lour.

เค็ดเค้า (เหนือ)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

ชื่ออื่น คัดเค้า (กลาง) เค้าเครือ (นครราชสีมา) คัดเค้าหนาม (ชัยภูมิ) พญาเท้าเอว (กาญจนบุรี)
หนามลิดเค้า จีเค้า (เชียงใหม่)

ไม้พุ่ม หรือไม้พุ่มรอเลื้อยขนาดกลาง ปลายกิ่งก้านสีเขียว มีหนามโค้งแข็งเป็นคู่ตามข้อ ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 4-5 ซม. ยาว 6-12 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ดอก สีขาวนวลแกมเหลือง กลิ่นหอมแรงในตอนกลางคืน ออกเป็นกระจุกตามซอกใบและปลายกิ่ง กลีบดอกส่วนโคนเชื่อมกันเป็นหลอดสั้น ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.5-2 ซม. เกสรผู้ 5 อัน เกสรเมียรูปกระสวย สีขาว ผล กลมรี สีเขียว เมื่อแก่สีดำ ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1-1.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแอฟริกาเขตร้อน ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ หรือป่าดิบแล้งทั่วไป

สรรพคุณ ต้นหรือเถา บำรุงโลหิต (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช โชคชัย เจริญพร, 2539) ผล ขับประจำเดือน ฟอกเลือด บำรุงเลือด (วงศ์สถิตย์ จั้วกุล และคณะ, 2538) ราก ขับเลือด ขับลม (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Paris polyphylla Smith

ผู้เฒ่ากันช้าง (ไทยใหญ่-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ TRILLIACEAE

ชื่ออื่น สัตถาชี ตีนฮั่งดอย (เหนือ)

ไม้ล้มลุก มีหัวใต้ดิน สูงได้ถึง 1 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกเรียงเวียนรอบข้อ 4-9 ใบ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 3-5 ซม. ยาว 8-15 ซม. โคนใบสอบ ปลายใบแหลม ดอก สีเหลืองแกมส้ม ออกเป็นดอกเดี่ยว ลักษณะเป็นกระจุกที่ปลายยอด ก้านดอกยาว 5-30 ซม. ใบประดับ 4-6 ใบ รูปรีคล้ายใบ ยาว 5-10 ซม. กลีบดอกเป็นเส้นเล็กสีเขียว ยาว 6-12 ซม. เกสรผู้ 10-22 อัน แตกตามยาว ผล เป็นก้อนกลม ผิวเรียบ ขนาด 4-5 ซม. เมล็ด สีส้มแดง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในตอนกลางและตะวันออกของทวีปเอเชีย ในประเทศไทยพบทางภาคเหนือ ตามป่าดิบเขา และป่าหินปูน ที่ระดับความสูง 1000-1800 เมตร

Peristrophe tinctoria Nees

แก้กำลั้งช้างสาร (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE

(ภาพที่ 23)

ชื่ออื่น

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้น เป็นข้อปล้อง สีเขียว มีขนสั้นกระจายทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่หรือรูปไข่แกมรี กว้าง 1-4 ซม. ยาว 2-8 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเรียบหรือหยักเล็กน้อย มีขนทั้งสองด้าน ดอก ออกเป็นกระจุกตามปลายยอด กระจุกละ 2-3 ดอก แต่ละกระจุกมีกาบลักษณะคล้ายใบรองรับ 1 คู่ รูปไข่ กว้าง 1-1.5 ซม. ยาว 2-2.5 ซม. ปลายแหลม ดอกย่อย มีกลีบประดับรองรับ 2 กลีบ รูปขอบขนานปลายแหลม ยาว 4-5 มม. กลีบรองดอกรูปขอบขนาน ยาว 5 มม. โคนเชื่อมติดกันหนึ่งในสาม กลีบดอก โคนเป็นหลอดเรียวยาว 2 ซม. มีขนสีขาว ปลายแยกเป็น 2 ปาก ด้านในสีชมพู กลีบด้านบนรูปขอบขนาน ยาวประมาณ 1 ซม. กว้าง 5 มม. กลีบล่างรูปไข่กลับ กว้าง 0.7-1 ซม. เกสรผู้ 2 อัน ติดตรงปากหลอด ก้านชูเกสรยาว 1 ซม. สีขาว มีขนอับเกสรสีม่วง ยาว 2-3 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดียจนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พบตามป่าที่ค่อนข้างชื้น

สรรพคุณ ใบ ดองเหล้า บำรุงกำหนด บำรุงกำลัง

Phoebe tavoyana Hook.f.

แสนปะชะ (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ LAURACEAE

ชื่ออื่น ทัน (สามัญ) กอหิน (เลย)

ไม้ยืนต้น สูง 15-25 เมตร กิ่งยอดมีขนสั้นๆ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปขอบขนานแกมใบหอกกลับ หรือรูปวงรีแกมขอบขนาน กว้าง 4-7 ซม. ยาว 13-20 ซม. ท้องใบมีขนสั้นๆ หนาแน่นตามเส้นใบ ช่อดอกออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอกย่อยจำนวนมาก กลีบดอกสีเหลืองแกมเขียว ผลเป็นผลสด รูปกระสวย มีส่วนของกลีบดอกรวมติดอยู่ที่โคน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบกระจายตามป่าดิบแล้ง และป่าดงดิบ

Phyllanthus emblica L.

มะขามป้อม (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น กำทวด (ราชบุรี) กันโตด (เขมร-จันทบุรี) มังลู่ สันยาสา (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ยืนต้น สูง 8-20 เมตร เปลือกสีเขียวอมเทา เนื้อไม้สีแดง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนาน กว้าง 2.5-5 มม. ยาว 0.8-1.2 ซม. เรียงชิดติดกัน ก้านใบสั้นมาก ช่อดอกออกเป็นกระจุกที่ซอกใบ ดอก ขนาดเล็ก สีขาวนวล แยกเพศ อยู่บนต้นเดียวกัน ดอกเพศผู้ มีเกสรผู้ 3 อัน ดอกเพศเมียมีรังไข่ 3 ห้อง ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาด 1.2-2 ซม. ฉ่ำน้ำ ผิวเรียบ มีเส้นพาดตามยาว 6 เส้น เมล็ดกลม สีเขียวเข้ม มี 6 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ ราก ฟอกเลือด ผล บำรุงหัวใจ ฟอกเลือด (ลีนา ผู้พัฒนพงศ์ และ รัชชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530 และสมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Piper nigrum L.

พริกน้อย (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PIPERACEAE

(ภาพที่ 50)

ชื่ออื่น พริกไทย (กลาง)

ไม้เถาเลื้อยพัน ขอบังนูน มีรากฝอยเพื่อใช้ยึดเกาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 5-8 ซม. ยาว 8-11 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ผิวใบเรียบมัน ดอก สีขาวอมเขียว ขนาดเล็กไม่มีก้านดอก ออกบนช่อแกน ยาว 7-15 ซม. แต่ละช่อมี 50-150 ดอก ดอกย่อยสมบูรณ์เพศ ลักษณะกลม ไม่มีกลีบรองดอกและกลีบดอก เริ่มบานจากส่วนปลายโคนไปปลายช่อ ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาด 35 มม. ผลอ่อนสีเขียว เมื่อสุกสีแดง เมื่อแห้งสีดำ เมล็ดสีขาว

การกระจายและนิเวศวิทยา ปลูกทั่วไป ในประเทศแถบศูนย์สูตรที่มีอากาศร้อนชื้นในประเทศไทยปลูกมากที่จังหวัดจันทบุรี

สรรพคุณ ผล ขับลม บำรุงธาตุ เจริญอาหาร (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Piper retrofractum Vahl

ตีปลี (หัวใบ)

ชื่อวงศ์ PIPERACEAE

ชื่ออื่น ตีปลีเชือก (ใต้) ประดงข้อ (สุโขทัย)

ไม้เถาเลื้อยพัน บริเวณข้อมีรากฝอยเพื่อใช้ยึดเกาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 3-5 ซม. ยาว 7-10 ซม. ผิวเกลี้ยงเป็นมัน ปลายใบแหลม โคนใบเบี้ยว ขอบใบเรียบ ก้านใบยาว 1-1.5 ซม. ช่อดอกรูปทรงกระบอก ออกตามซอกใบ ดอก อัดกันแน่น แยกเพศ อยู่ต่างต้นกัน ช่อดอกเพศผู้ยาว 4-5 ซม. เกสรผู้ 2-3 อัน ช่อดอกเพศเมีย ยาว 3-4 ซม. ผล เป็นผลสด สีเขียว เมื่อสุกจะเปลี่ยนเป็นสีแดง รสเผ็ดร้อน

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดที่เกาะโมลัคคา ในมหาสมุทรอินเดีย แต่นำมาปลูกขึ้นได้ดีทั่วไปในเอเชียเขตร้อนชื้น

สรรพคุณ เถา แก่อม ช่วยเจริญอาหาร ดอก ประุงเป็นยารัตู ราก แก่เส้นอัม

พฤกษและอัมพาด (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) ผล บำรุงธาตุ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Piper sarmentosum Roxb. ex Hunter

พลูลิง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PIPERACEAE

ชื่ออื่น ข้ำพลู (กลาง) นมวา (ใต้) ผักปุนา ผักพลูนก (เหนือ) เป้เท้ย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก ทอดเลื้อยไปตามพื้นดิน ปลายยอดตั้งขึ้น สูง 30-80 ซม. ลำต้น สีเขียว ข้อเป็นปม มีไหลงอกเป็นต้นใหม่ได้ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปหัวใจ กว้าง 5-10 ซม. ยาว 7-15 ซม. สีเขียวเข้ม ผิวใบมัน เส้นแขนงใบชัดเจน มีกลิ่นหอมและรสเผ็ดเล็กน้อย ช่อดอก สีขาว ออกตามซอกใบ รูปทรงกระบอกเรียว ยาว 3-5 ซม. ห้อยเป็นสาย ดอก ขนาดเล็ก แยกเพศ เรียงอัดกันแน่นบนแกนช่อดอก ผล เป็นผลสด สีเขียว รูปกลม ผิวมัน

การกระจายและนิเวศวิทยา ชอบขึ้นอยู่ตามที่ชื้น บริเวณโคนต้นไม้ใหญ่ ในที่ร่ม

สรรพคุณ ราก แก่ธาตุพิการ บำรุงธาตุ ช่วยเจริญอาหาร แก้อาพาธาตุ 12

ประการ ใบ แก่ธาตุพิการ บำรุงธาตุ (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Piper sp.

จะค้ำน (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PIPERACEAE

(ภาพที่ 29)

ชื่ออื่น มั่งกั่วต้อ (มั่ง-เซียงใหม่)

ไม้เลื้อยอิงอาศัย เเกาะตามต้นไม้อื่น ลำต้น เป็นข้อปล้อง สีเขียว มีรากตามข้อ สำหรับยึดเกาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่ กว้าง 4-6 ซม. ยาว 8-13 ซม. โคนใบเว้าและเบี้ยว ปลายใบแหลมเป็นหางยาว เส้นใบ 5-7 เส้น ออกจากโคนใบ มีขนสั้นๆ ตามเส้นใบด้านล่าง ก้านใบยาว 1.5-3 ซม. ด้านบนเป็นร่อง ช่อดอกเป็นแท่งกลม สีขาวแกมเขียว ยาว 3-5 ซม. ดอก ขนาดเล็ก แยกเพศ เรียงอัดกันแน่นบนช่อดอก

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดงดิบ หรือป่าดิบเขา

Piper sp.

ปูลิงนก (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PIPERACEAE

(ภาพที่ 41)

ชื่ออื่น -

ไม้เลื้อย ทอดไปตามดิน ลำต้น เป็นสันและเป็นข้อปล้อง สีเขียว มีรากตามข้อ บริเวณผิวดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่หรือรูปไข่แกมรี กว้าง 3-10 ซม. ยาว 5-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้าลึก ขอบใบเรียบหรือหยักเล็กน้อย เส้นใบ 9-11 เส้น ออกจากโคนใบ ก้านใบยาว 1-6 ซม. ดอก ออกเป็นช่อแบบช่อแกน (spike) ตามซอกใบ รูปแท่งกลม ยาว 1.5-3 ซม. สีขาวแกมเขียว

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามที่ชื้นใกล้ลำธาร ในป่าดิบห้วย และพบปลูกตามบ้าน

Plumbago indica L.

ปิดปิวแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PLUMBAGINACEAE

(ภาพที่ 39)

ชื่ออื่น เจตมูลเพลิงแดง (กลาง) คุยวู้ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) ตั้งฐั่วโว (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่มสูง 0.8-1.5 เมตร ยอดอ่อนสีแดง ลำต้น กลม บริเวณข้อสีแดง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมรี กว้าง 3-5 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ หรือแผ่เป็นปีกสั้นๆ ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกที่ปลายกิ่ง ดอก สีแดง กลีบรองดอก 5 กลีบ มีต่อมเหนียว กลีบดอกสีแดง โคนเป็นหลอดเรียว ยาว 0.6-1 ซม. ปลายแผ่แยกเป็น 5 กลีบ เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 ซม. เกสรผู้ 5 อัน ผล เป็นผลแห้ง แตกได้

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอินเดีย ในประเทศไทยนำมาปลูกตามบ้าน เพื่อเป็นไม้ประดับ และใช้เป็นพืชสมุนไพร

สรรพคุณ ราก ขับประจำเดือน กระจายลม บำรุงธาตุ เพิ่มความอยากอาหาร (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) ราก บำรุงธาตุไฟ บำรุงธาตุ แก้อาตุพิการ ช่วยย่อยอาหาร เจริญอาหาร ทั้งห้า บำรุงไฟธาตุ บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Plumbago zeylanica L.

ปิดปิวขาว (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PLUMBAGINACEAE

(ภาพที่ 40)

ชื่ออื่น เจตมูลเพลิงขาว (กลาง) ตอชวาว ตั้งฐั่ววย (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม หรือไม้พุ่มรอเลื้อย สูง 1-2 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนานหรือรูปขอบขนาน กว้าง 2-5 ซม. ยาว 3-9 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน ก้านใบยาว 2-10 มม. สีเขียวแกมเหลือง ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ยาว 6-30 ซม. ออกที่ปลายกิ่ง ดอก สีขาว กลีบรองดอก ยาว 9-12 มม. เกสรผู้ มีต่อมน้ำหวานตามผิวด้านนอก กลีบดอกสีขาว โคนเป็นหลอดยาว 1.8-2.2 ซม. ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เกสรผู้สีม่วงน้ำเงิน ผล เป็นผลแห้ง รูปขอบขนาน แตกเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทย นิยมปลูกตามบ้านเพื่อใช้เป็นยา

สรรพคุณ ราก บำรุงธาตุไฟ ช่วยย่อยอาหาร เจริญอาหาร บำรุงโลหิต ต้น ฟอกโลหิต ใบบำรุงธาตุ ทั้งห้า บำรุงธาตุไฟ ช่วยย่อยอาหาร บำรุงธาตุ (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539) ราก แก้ลมในตับ ปวดตับ ปวดหลัง บำรุงร่างกาย เข้ายาบำรุงธาตุ บำรุงโลหิต (วงศ์สถิตย์ จั่วกุล และคณะ, 2539) ราก ช่วยย่อยอาหาร (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Polyalthia debilis Finet & Gagnep.

ดับเต้าน้อย (เหนือ)

ชื่อวงศ์

ANNONACEAE

ชื่อวงศ์

กล้วยดิบเต่า กล้วยเต่า (ราชบุรี) ไข่เต่า (เชียงใหม่) ดับเต่า (เหนือ) ก้นครก

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 0.3-1 เมตร กิ่งก้านมีขนอ่อนนุ่มสีน้ำตาล ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปรี รูปไข่แกมขอบขนาน หรือรูปขอบขนานแกมไข่กลับ กว้าง 2-5 ซม. ยาว 5-12 ซม. ปลายใบแหลมหรือมน และมีติ่งแหลม โคนใบมนหรือเว้าเล็กน้อย เส้นแขนงใบ 7-10 คู่ ดอก เดี่ยว ขนาดเล็ก ออกตามซอกใบ กลีบรองดอก 3 กลีบ รูปสามเหลี่ยมแกมรี ยาว 2 มม. กลีบดอก 6 กลีบ เรียงสลับเป็นชั้นๆ ละ 3 กลีบ รูปไข่แกมใบหอก กว้าง 4 มม. ยาว 5-8 มม. เกสรผู้จำนวนมาก เกสรเมีย 5 อัน ผล เป็นผลกลุ่ม ผลย่อยรูปทรงกลมหรือรูปทรงกระบอก กว้าง 1-1.5 ซม. ยาว 1-2 ซม. สีเหลือง มีขนนุ่ม

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเวียดนาม และลาว ในประเทศไทย พบทางภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออก ตามป่าดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณชื้น ที่ระดับความสูง 100-350 เมตร

Polygala chinensis L.

ม้าแม่กล่ำ (เหนือ)

ชื่อวงศ์

POLYGALACEAE

ชื่ออื่น

(ภาพที่ 60)

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี รากมีกลิ่นน้ำมันหอมระเหยคล้ายน้ำมันมวย ลำต้น ตั้งตรง สูง 20-70 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปขอบขนาน หรือรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 0.5-2 ซม. ยาว 1.5-8 ซม. ก้านใบสั้น ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) สั้นๆ ออกตามซอกใบ ดอก ยาวประมาณ 4 มม. สีขาว กลีบรองดอกสีเขียว 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน สองกลีบข้างแผ่เป็นปีก รูปสามเหลี่ยมแกมเบี้ยว กลีบดอก 3 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน กลีบตั้งมีระยะคัลคล้ายขนเป็นกระจุกที่ปลาย รังไข่มีขน ผล กลมแบน ขนาดผ่าศูนย์กลาง 4 มม. แตกเมื่อแก่ เมล็ดรูปไข่ มีขนขาวแน่น

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียเขตร้อนชื้น พบทั่วไปตามป่าดงดิบ หรือป่าเบญจพรรณที่ค่อนข้างชื้น

สรรพคุณ

ทั้งต้น ดอกเหี่ยว แก้วดหลังปวดเอว

Polygala crotalarioides Ham.

มะเขือแจ้ป่าพะ (ลำปาง, น่าน)

ชื่อวงศ์ POLYGALACEAE

(ภาพที่ 54)

ชื่ออื่น แม่เกล้า มะเขือแจ้ดิน (เชียงใหม่)

ไม้ล้มลุกกิ่งไม้พุ่ม สูง 10-12 ซม. รากอวบ รสขื่น ลำต้น มีขนสีขาวยาวกระจายทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรี หรือรูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้าง 1-3 ซม. ยาว 2-5 ซม. ปลายมน หรือเป็นติ่งเล็กน้อย ผิวใบมีขน ก้านใบสั้น ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) สั้นๆ ออกตามปลายยอด ดอก ย่อยสีขาว-ชมพู ยาว 5-7 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน 2 กลีบข้างแผ่เป็นปีกยาว กลีบดอก 3 กลีบ รูปรีแกมไข่ไม่เท่ากัน เกสรผู้ 8 อัน รังไข่มี 2 ห้อง ผล เป็นผลแห้ง กลมแบน แตกเมื่อแก่ เมล็ด 2 เมล็ด มีขนแน่น

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าผลัดใบในภาคเหนือ

Pouteria cambodiana Baehni

นมนาง (ลำปาง)

ชื่อวงศ์ SAPOTACEAE

ชื่ออื่น ดานนม (ลำปาง)

ไม้ต้นสูง 10-15 เมตร ทุกส่วนมีน้ำยางขาว ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ หรือออกเป็นกระจุกตามกิ่ง แผ่นใบรูปไข่กลับ กว้าง 2-5 ซม. ยาว 3-9 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบเรียว ขอบใบเรียบหรือเป็นคลื่นเล็กน้อย ก้านใบสั้น มีขนสีขาวยาว ดอก สีขาวแกมเหลือง ออกเป็นกระจุกแน่นตามกิ่ง กลีบรองดอก 5 กลีบ เรียง 2 ชั้น ชั้นนอก 3 กลีบ ชั้นใน 2 กลีบ รูปรี ยาว 3 มม. มีขนแน่น กลีบดอก 5 กลีบ ซ้อนทับกัน รูปรี ยาว 3 มม. เกสรตัวผู้ ตรงกลางดอกมีขนสีขาวยาวติดอยู่แน่น เกสรผู้ 5 อัน ก้านชูยอดเกสรเมียยาว 4-5 มม. รังไข่มีขน ผล รูปกลมแกมรี ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.3 ซม. มีขนแน่น

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทย พบตามป่าเต็งรัง หรือป่าเบญจพรรณ

สรรพคุณ เปลือก ช่วยเร่งน้ำนมในคนและสัตว์

Psophocarpus tetragonolobus DC.

ถั่วพู (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

ชื่ออื่น บอระเพ็ด (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้เลื้อยพัน อายุหลายปี มีหัวใต้ดิน ใบ เป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3 ใบ แผ่นใบรูปไข่แกมรี กว้าง 4-10 ซม. ยาว 8-18 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ดอก สีขาวหรือม่วง รูปดอกถั่ว (papilionaceous) ผล เป็นฝัก แบนยาว มีปีก 4 ปีก ตามสัน ฝักแก่ยาว 6-8 ซม. แตกเมื่อแก่ เมล็ด สีขาว เมื่อแก่สีน้ำตาลหรือดำ

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในปาปัวนิวกินี ปลูกทั่วไปในประเทศไทย

สรรพคุณ หัวใต้ดิน บำรุงกำลัง แก้อ่อนเพลีย (วงศ์สัถียัม จัตุกุล และคณะ,

2538) ชงเป็นยาบำรุงกำลัง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)

Pterocarpus macrocarpus Kurz

ประดู่ (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

ชื่ออื่น ประดู่ป่า (กลาง) ประดู่เสน (ราชบุรี, สระบุรี) จิตอก (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) ฉะนอง (เชียงใหม่) ตู๋ ตู๋ป่า (เหนือ) ตะเลอ เตอะเลอ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ต้น ผลัดใบ สูงประมาณ 20 เมตร เปลือกนอกสีน้ำตาลเทา หนา แตกหยากๆ เป็นร่องลึก เรือนยอดรูปคล้ายทรงกระบอก ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก มีใบย่อย 7-13 ใบ แผ่นใบย่อยรูปรีแกมรูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปหอก กว้าง 2.5-5 ซม. ยาว 5-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนมน ขอบใบเรียบ ผิวเกลี้ยง ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตามซอกใบ โกล่ปลายยอด ดอก รูปดอกถั่ว (papilionaceous) สีเหลือง ผล เป็นฝัก กลมแบน มีปีกโดยรอบ ขนาดผืนศูนย์กลาง 6-10 ซม. มีเมล็ดเดี่ยวอยู่กลางผล เมื่อแก่เป็นสีน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า จนถึงภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าผลัดใบทั่วไป ยกเว้นภาคใต้

สรรพคุณ แก่น บำรุงโลหิต แก้กษัย

Pterolobium macropterum Kurz

จายแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น จายแดง (เชียงใหม่) เกลแซ ตาโฉ่แม สี่กีพอกะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) แก้วตาไว
แก้วมือไว (กลาง) เครือจายแดง หนามจับ หนามจาย หนามจายแดง (เหนือ)

ไม้เถาเนื้อแข็ง ตามกิ่งมีหนามโค้งแหลม ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก 2 ชั้น ใบย่อย 7-10 คู่ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 5-7 มม. ยาว 8-12 มม. ขอบใบเรียบ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายยอดและซอกใบ ดอก สีขาวอมชมพูแต้มเหลือง ก้านดอกยาว 10-15 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน เกี้ยง กลีบดอก 5 กลีบ มีขนาดต่างกัน เกสรผู้ 10 อัน ก้านเกสรมีขน รังไข่มีขน ผล เป็นฝักแบน รูปรี มีปีกรูปขอบขนานแกมเบี้ยว ปลายมน ยาว 2-3 ซม. เมื่อแห้งสีน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในหมู่เกาะอันดามัน ตอนใต้ของพม่า ลาว และอินโดนีเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าเปิดทั่วไป

Premna herbacea Roxb.

พญามือเหล็ก (เหนือ)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

(ภาพที่ 49)

ชื่ออื่น ขางหัวเล็ก (เชียงใหม่) แผ่นดินเย็น (เชียงราย) ส้มกั้ง (ปราจีนบุรี)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก สูง 10-20 ซม. รากแข็ง กิ่งก้านกลม มีขนสีเหลืองแกมน้ำตาลหรือเกือบเกลี้ยง ใบ เป็นใบเดี่ยว ออกเป็นกระจุก แผ่นใบรูปไข่กลับแกมขอบขนาน จนถึงรูปช้อน กว้าง 2-6 ซม. ยาว 3-14 ซม. โคนใบสอบ ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ขนาด 1-2.5 ซม. ดอกย่อยประมาณ 10 ดอก ขนาด 3-5 มม. กลีบรองดอกรูปถ้วย มีขนสีเหลืองด้านนอก กลีบดอกตูมสีม่วงเมื่อบานสีขาว รูปถ้วย ปลายแยก 4 แฉก ผล กลม ขนาด 4-5 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเขตร้อนชื้นของเอเชีย ในประเทศไทยพบตามป่าเบญจพรรณ ป่าผลัดใบทั่วไป

Quisqualis indica L.

จำมั่ง (เหินือ)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

ชื่อสามัญ Rangoon Creeper , Drunken Sailor

ชื่ออื่นๆ จะมั่ง มะจีมั่ง (ภาคเหนือ) ไทหม่อง (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) อะดอเน็ง (ยะลา)
เล็บมือนาง (กลาง, ไต้)

ไม้เถาเนื้อแข็ง กิ่งอ่อนมีหนามปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีหรือรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 4-6 ซม. ยาว 5-15 ซม. ปลายแหลมเป็นติ่ง โคนใบมน ช่อดอกขนาดใหญ่ ออกตามซอกใบหรือปลายกิ่ง ดอก สีขาว สีชมพูจนถึงสีแดงเข้ม กลิ่นหอม กลีบรองดอก โคนเป็นหลอดยาวประมาณ 3-8 ซม. ปลายแยกเป็น 5 แฉก รูปสามเหลี่ยม กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน ยาว 1-1.4 ซม. เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 2.5 ซม. เกสรผู้ 10 อัน ผล รูปรี กว้าง 1.5 ซม. ยาว 3.5 ซม. มีสันตามยาว 5 สัน มี 1 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิด ในเอเชียเขตร้อน พบตามป่าเปิด สามารถปลูกได้ทั่วไป

Reissanthia grahamii Ding Hoa

ฮ่อสะพายควาย (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ CELASTRACEAE

(ภาพที่ 78)

ชื่ออื่นๆ -

ไม้เลื้อยขนาดใหญ่ เนื้อแข็ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีกว้างหรือรูปไข่แกมขอบขนาน กว้าง 4-10 ซม. ยาว 8-15 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบหรือมน ขอบใบหยักเป็นคลื่น บริเวณปลายใบ เส้นใบ 5-6 คู่ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ยาว 10-14 ซม. ดอก ย่อยสีเขียวขนาดเล็ก กลีบรองดอกโคนเชื่อมติดกันเล็กน้อย ปลายแยกเป็น 5 กลีบ กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนานแกมรูปหอก กว้าง 1 มม. ยาว 2-3 มม. ผล เป็นผลแห้ง รูปไข่กลับแกมขอบขนาน กว้าง 3-4 ซม. ยาว 9-13 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในอินเดีย พม่า มาเลเซีย ในประเทศไทยพบตามป่าดิบชื้น

สรรพคุณ เถา ดองเหล้า บำรุงกำลัง แก้ปวดเมื่อย

Rhinacanthus nasutus (L.) Kurz

ทองพันชั่ง (กลาง)

ชื่อวงศ์ ACANTHACEAE

ชื่ออื่น ทองคันชั่ง หญ้ามันไก่ (กลาง)

ไม้พุ่ม สูง 60-120 ซม. กิ่งเป็นเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 2-3 ซม. ยาว 4-6 ซม. โคนและปลายใบแหลม ขอบใบเรียบหรือเป็นคลื่นเล็กน้อย ช่อดอกสั้นออกตามง่ามใบ ดอก สีขาว กลีบรองดอก 5 กลีบ มีขน กลีบดอก โคนเป็นหลอดเรียว ยาวประมาณ 2 ซม. ปลายแยกเป็น 2 กลีบ กลีบบนรูปขอบขนาน ยาว 8 มม. กว้าง 1-2 มม. กลีบล่างแผ่กว้าง 1.5 ซม. ปลายแยกเป็น 3 แฉก เกสรผู้ 2 อัน ก้านสั้น ติดอยู่ที่ปากหลอด รังไข่รูปยาว มีขน ผล เป็นฝัก รูปยาว มีเมล็ด 4 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นไม้ปลูกทั่วไป

Ricinus communis L.

ละหุ่งแดง (กลาง)

ชื่อวงศ์ EUPHORBIACEAE

ชื่ออื่น มะโห่งหิน, มะโห่ง (เหนือ) มะละหุ่ง, ละหุ่ง (ทั่วไป) คิติ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) คีเต๊ะ (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) ปีมั่ว (จีน)

ไม้พุ่ม หรือไม้ต้นขนาดเล็ก สูง 1-2 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับกัน กว้างและยาว 15-60 ซม. มีแฉกเป็นแบบนิ้วมือ 5-12 แฉก เนื้อใบค่อนข้างบาง สีเขียว หรือสีเขียวแกมแดง ไม่มีขน ก้านใบยาว 10-30 ซม. มีต่อมที่ปลายก้าน ช่อดอกออกที่ยอด หรือตามปลายกิ่ง ตั้งตรง สีเขียว หรือม่วงแดง ดอก แยกเพศอยู่บนช่อเดียวกัน ดอกเพศผู้ อยู่ตอนบน กลีบรองดอกบาง แยกเป็น 3-5 แฉก เกสรผู้จำนวนมาก ดอกเพศเมีย อยู่ตอนล่างของช่อดอก กลีบรองดอกเชื่อมติดกันคล้ายกาบ ปลายหยัก 5 หยัก ผล รูปไข่ สีเขียว หรือเขียวแกมม่วง ยาว 1-1.5 ซม. มีหนามอ่อนๆ คลุม

การกระจายและนิเวศวิทยา ถิ่นเดิมอยู่ในแอฟริกาเขตร้อน ปลูกกันทั่วไป

สรรพคุณ เมล็ด มีพิษมาก อาจทำให้ตายได้ เมื่อต้องการนำมาใช้ทางยา ให้ทุบเอาเปลือกออก แยกจุดงอกออกจากเมล็ด ต้มกับน้ำครึ่งหนึ่งก่อน แล้วจึงต้มกับน้ำเพื่อทำลายพิษ กินแก้ปวดตามข้อ แก้ปวดหลัง ปวดเมื่อย เป็นยาถ่าย ตำพอกแผล แก้ปวดข้อ (ลิ้นา ผู้พัฒนาพงศ์ และรัชชัย วงศ์ประเสริฐ, 2530)

Rotula aquatica Lour.

ไคร้หางนาค (ลำปาง, กลาง, ชุมพร)

ชื่อวงศ์ BORAGINACEAE

ชื่ออื่น ตะลี้ที่ไค้ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) มะนอดน้ำ (เชียงใหม่) หางนาค (เหนือ, กลาง)

ไม้พุ่ม กิ่งทอดเลื้อย สูง 1-1.5 เมตร ลำต้น เลื้อยไปตามดิน ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แน่นตามกิ่ง หรือออกเป็นกระจุกสั้นๆ แผ่นใบรูปขอบขนาน ขนาดเล็ก กว้าง 6-7 มม. ยาวประมาณ 1.5 ซม. ขอบใบเรียบ เส้นแขนงใบเห็นไม่ชัดเจน ก้านใบยาวประมาณ 1 มม. ช่อดอกออกตามกิ่ง ค่อนข้างสั้น ดอกย่อย 2-3 ดอก ก้านดอกสั้นจนเกือบไม่มี กลีบรองดอกรูปประฆัง โคนเชื่อมติดกันเล็กน้อย ปลายแยกเป็น 5 แฉก แต่ละแฉกรูปสามเหลี่ยม ยาวประมาณ 4-5 มม. มีขนกระจาย กลีบดอกสีชมพู รูปประฆัง โคนเชื่อมติดกันเป็นหลอดสั้นๆ ยาวประมาณ 5 มม. ปลายแยกเป็น 5 แฉก แต่ละแฉกรูปขอบขนานแกมใบหอก ปลายมน เกสรผู้ 5 อัน เกสรเมีย เกือบถึง รังไข่รูปเกือบกลม ก้านเกสรเมียาว เป็นสามเท่าของรังไข่ ปลายเกสรเมียรูปกระบอก ผล เป็นผลสด สีเหลือง มี 4 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในภูมิภาคอินโดจีน แอฟริกา และ บราซิล ในประเทศไทยพบ ขึ้นตามดินทราย ริมแม่น้ำ

Rourea minor Schellenb.

หมาตายพรากราก (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ CONNARACEAE

ชื่ออื่น

ไม้เถาขนาดใหญ่ กิ่งไม้พุ่ม ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ใบย่อย 11 ใบ แผ่นใบรูปไข่กว้างหรือรูปใบหอก กว้าง 0.5-10 ซม. ยาว 1-25 ซม. ปลายใบมนหรือเรียวยาว โคนใบมนหรือเว้าเล็กน้อย เส้นใบ 4-7 คู่ ช่อดอกออกตามง่ามใบใกล้ปลายยอด ดอก จำนวนมาก กลีบรองดอก ยาว 2-3 มม. กลีบดอก ยาว 4-7.5 มม. เกสรผู้ 10 อัน โคนเชื่อมติดกัน เกสรเมีย 5 อัน ผล รูปรีหรือรูปไข่เบี้ยว กว้าง 0.5-1 ซม. ยาว 1-3 ซม. เมื่อแก่จะแตกออกด้านข้าง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามชายป่าที่โล่ง ที่ระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลจนถึง 1500 เมตร

สรรพคุณ ราก เป็นยาบำรุงหลังคลอดบุตร เมล็ดมีพิษสูง

Rubia cordifolia L.

กวางแฉะ (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ RUBIACEAE

(ภาพที่ 16)

ชื่ออื่น กวางหีแฉะ กวางชิง (เชียงใหม่)

ไม้เลื้อย ลำต้น เป็นสี่เหลี่ยม มีหนามสั้นๆ สาก กระจายทั่วไป ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้ามกัน 4 ใบ แผ่นใบรูปไข่ รูปไข่แกมขอบขนาน หรือแกมรูปใบหอก กว้าง 1-5 ซม. ยาว 3.5-10 ซม. โคนใบมนหรือเว้าเป็นรูปหัวใจ ปลายใบแหลม เส้นใบ 3-5 เส้น ออกจากจุดเดียวกันที่โคน ก้านใบยาว 5-8 ซม. ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกตามปลายยอดและซอกใบ สมบูรณ์เพศ ดอก สีเขียวอ่อน กลีบรองดอกโคนเชื่อมกันเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอก 5 กลีบ รูปขอบขนาน กว้าง 1 มม. ยาว 5 มม. รังไข่กลมมี 2 อันติดกัน อยู่ต่ำกว่าวงกลีบ ผล กลม มี 2 อันติดกัน ขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.5-1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเป็นไม้พื้นล่าง ตามป่าดิบเขา และป่าหินปูน ในภาคเหนือ

สรรพคุณ ต้น ต้มหรือดองเหล้า บำรุงโลหิต (เยาวนิตย์ พลพิมพ์, 2539)

Saccharum officinarum L.

อ้อยดำ (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ GRAMINEAE

ชื่ออื่น อ้อย (ทั่วไป) อ้อยแดง อ้อยชมพู (กลาง) กะทิง (กะเหรี่ยง แม่ฮ่องสอน) อ่ำโป (เขมร)

ไม้ล้มลุก สูง 2-5 เมตร ลำต้น กลม ไม่แตกกิ่งก้าน ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-5 ซม. สีม่วงแดง เป็นข้อปล้อง มีไขสีขาวปกคลุม และมีรากตามข้อ แตกเป็นกอ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปแถบยาว ขนาดกว้าง 2.5-5 ซม. ยาว 0.5-1 เมตร ปลายแหลม ผิวใบสาก ช่อดอกแบบดอกหญ้า (spikelet) ออกที่ปลายยอด ดอก สีขาว ผล เป็นผลแห้ง

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชเศรษฐกิจ และปลูกทั่วไป

สรรพคุณ ลำต้น เป็นยาขับปัสสาวะ แก้ไตพิการ (พร้อมจิต ศรลัมภ์ และ

คณะ, 2535) เป็นยาธาตุ (Brun and Schumacher, 1994)

Salacia chinensis L.

กำแพงเจ็ดชั้น (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CELASTRACEAE

ชื่ออื่น ตะลุมนก (ราชบุรี) ตาไก่ (พิษณุโลก) ตะลุมนก (ราชบุรี) น้านอง มะต๋อไก่ (เหนือ)

ไม้พุ่มรอเลื้อย สูง 2-6 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรี รูปไข่ หรือรูปไข่กลับ กว้าง 2-7 ซม. ยาว 4-12 ซม. ปลายใบแหลมหรือมน โคนใบสอบ ขอบใบหยักหยาบ ๆ ผิวใบเกลี้ยง ก้านใบยาว 0.6-1.5 ซม. ดอก ออกเป็นกลุ่มหรือเป็นช่อสั้น ๆ ที่ง่ามใบ สีเขียวอมเหลืองหรือเหลือง กลีบรองดอกเล็กมาก รูปจาน ขอบหยักเป็น 5 แฉก กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่ป้อม กว้าง 2-4 มม. ยาว 3-4 มม. ฐานรองดอกเป็นวง เกสรผู้ 3 อัน รังไข่รูปสามเหลี่ยม ผล ค่อนข้างกลมหรือรี ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1-2 ซม. เมื่อสุกสีแดงหรือแดงอมส้ม เมล็ด 1 เมล็ด ค่อนข้างกลม ขนาด 0.5-1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย ศรีลังกา จีน พม่า ภูมิภาคอินโดจีน และมาเลเซีย ในประเทศไทยพบทุกภาคตามป่าเบญจพรรณและป่าดิบ ตามริมน้ำหรือที่โล่ง

สรรพคุณ ราก บำรุงน้ำเหลือง เถา ฟอกโลหิต บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ แก้โรคปวดบวมตามข้อ ไม้ระบุงส่วนใช้ บำรุงน้ำเหลือง บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ แก้ปวดตามข้อ (นันทวัน บุญยะประกาศ และอรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539) ต้น แก้ปวดเมื่อย (วงศ์สถิตย์ จั่วกุล และคณะ, 2538)

Sauropus amoebiflorus Airy Shaw

กวางแฉะ (เชียงใหม่, ลำพูน)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 18)

ชื่ออื่น กวางหีแฉะ กวางหีเปี้ยะ (ลำปาง, เชียงใหม่) ไต่ใบ (กาญจนบุรี) ผักหวานบ้าน (ลำพูน)

ไม้พุ่ม สูงได้ถึง 70 ซม. ปลายกิ่งเป็นเหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 0.5-1 ซม. โคนและปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ ก้านใบสั้นหรือไม่มี ดอก ห้อยลง แยกเพศ อยู่บนต้นเดียวกัน ดอกเพศผู้อยู่ต่ำลงมา ก้านดอกเรียว ยาว 0.5 ซม. กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นรูปสามเหลี่ยมแผ่ออก เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-7 มม. ขอบหยัก เกสรผู้ 3 อัน โคนเชื่อมติดกัน ดอกเพศเมียอยู่ปลายกิ่ง สีแดงแกมเขียว เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลาง 0.8-1 ซม. กลีบดอกโคนเชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 แฉก รูปสามเหลี่ยม ก้านชูยอดเกสรเมีย 3 อัน ผล รูปไข่ กว้าง 0.6-1 ซม. ยาว 0.8-1.2 ซม. กลีบดอกสีเขียวติดคณฑน

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นไม้เฉพาะถิ่นในประเทศไทย พบตามป่าเปิด ป่าไผ่ในภาคเหนือ

สรรพคุณ บำรุงกำหนด

Schefflera cf. bengalensis Gambel

หนวดปลาหมึกเขา (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ ARALIACEAE

ชื่ออื่น อ้อยจะพี (เย้า-ลำปาง)

ไม้พุ่ม สูง 2 เมตร ลำต้น มีช่องระบายอากาศกระจายทั่วไป ใบ เป็นใบประกอบแบบนิ้วมือ ก้านใบยาว 10-15 ซม. ใบย่อย 6 ใบ แผ่นใบย่อยรูปรีแกมมน หรือแกมขอบขนาน กว้าง 4-8 ซม. ยาว 10-15 ซม. ปลายใบแหลม หรือเป็นติ่งสั้น โคนใบสอบเล็กน้อย ขอบใบเรียบ เส้นใบ 8-10 คู่

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดิบชื้น ที่ระดับความสูงประมาณ

700 เมตร

หมายเหตุ จากการศึกษาไม่พบช่วงที่ออกดอก

Securidaca inappendiculata Hassk.

มะเขือแจ้เครือ (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ POLYGALACEAE

(ภาพที่ 53)

ชื่ออื่น จองละออง (เชียงใหม่) จุงออง (ตราด) ของระอา (กลาง) สะกุ่น (สงขลา)

ไม้เถาเลื้อย ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่ กว้าง 5-8 ซม. ยาว 10-12 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ขอบใบเป็นคลื่นเล็กน้อย เนื้อใบคล้ายแผ่นหนัง ผิวเกลี้ยง ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ดอก สีชมพูแกมแดง ขนาด 1-1.5 ซม. กลีบรองดอก 5 กลีบ สามกลีบนอกขนาดเล็ก กลีบข้าง 2 กลีบ สีสดคล้ายกลีบดอก ลักษณะแผ่เป็นปีก รูปไข่ กลีบดอก 3 กลีบ สองกลีบบนรูปขอบขนานโค้ง กลีบล่างรูปเรือ ปลายแผ่ เกสรผู้ 8 อัน เชื่อมกันเป็นมัด ผล เป็นผลแห้ง กว้าง 1.5 ซม. ยาว 6 ซม. มีปีก เมล็ด 1 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดียนเหนือ จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามชายป่าและริมลำธารน้ำที่ระดับความสูง 200-700 เมตร ออกดอกประมาณเดือนสิงหาคม

สรรพคุณ ทั้งต้น ใช้ต้มหรือดองเหล้าเป็นยาแก้ปวดหลัง และบั่นเอว

Sesbania sesban Merr.

สะเภาลม (เหนือ)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 69)

ชื่ออื่น ผักฮองแสง (เหนือ) สมี่ (กลาง)

ไม้ต้น ขนาดเล็ก สูง 2-6 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 7-18 คู่ แผ่นใบรูปขอบขนาน กว้าง 2.5-6 มม. ยาว 6-25 มม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ยาว 2.5-14 ซม. ดอกย่อย 3-13 ดอก แบบดอกถั่ว (papilionaceous) กลีบรองดอกโคนเชื่อมกัน เป็นรูปถ้วย ยาว 3-4 มม. ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอกสีเหลือง กลีบแผ่ (standard) รูปไข่ กว้าง มีจุดสีน้ำตาลดำ ผล เป็นฝัก รูปทรงกระบอก ยาว 8-12 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นตามที่เปิด นิยมปลูกตามบ้านเพื่อประดับ และใช้เป็นยาสมุนไพร

Shutteria involucrata (Wall.) Wight & Arn.

กวางแจะ (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 17)

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุกกึ่งเลื้อย สูงได้ถึง 1-2 เมตร กิ่งกลม สีเขียว หนูปริ ยาว 4-6 มม. ใบ เป็นใบประกอบ มีใบย่อย 3 ใบ แผ่นใบรูปรีแกมมน ขนาดกว้าง 2 ซม. ยาว 2.5 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมน เส้นใบ 5-6 คู่ ก้านใบยาว 2-4 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ออกตาม กิ่งหรือปลายยอด ยาว 5-10 ซม. ดอก สีขาว-ม่วง รูปดอกถั่ว (papilionaceous) กลีบรองดอกโคน เชื่อมเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 4 แฉก ขนาดเท่ากัน กลีบดอก สีขาวแกมม่วง กลีบคู่ข้าง (wing) สีม่วง เกสรผู้ 10 อัน ผล เป็นฝัก รูปยาวรี กว้าง 6 มม. ยาว 3-5 ซม. เกลี้ยง เมล็ด 6-7 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเนปาล จีน เวียดนาม ใน ประเทศไทยพบตามชายป่าดิบเขาทางภาคเหนือ

สรรพคุณ ทั้งต้น ดอกเหล้า บำรุงกำลัง บำรุงกำหนด

Sida rhombifolia L.

หญ้าขัด (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ MALVACEAE

ชื่ออื่น ขัดมอน (กลาง) หญ้ายุงปัดแม่ม้าย (กรุงเทพ)

ไม้พุ่มขนาดเล็ก ลำต้น ตั้งตรง สูงได้ถึง 1 เมตร กิ่งก้านกลม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปใบหอกหรือรูปขอบขนาน กว้าง 0.5-4 ซม. ยาว 3.5-10.5 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบหรือมน ขอบใบหยักแบบฟันเลื่อย ดอก ออกเดี่ยวตามซอกใบ กลีบรองดอกสีเขียว โคนเชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 แฉก กลีบดอกบาง สีเหลือง 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกันเล็กน้อย รูปไข่กลับ เบี้ยว กว้าง 5 มม. ยาว 7 มม. เกสรผู้จำนวนมากเชื่อมกันเป็นหลอดหุ้มเกสรเมียไว้ รังไข่ค่อนข้างกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.5 มม. ผล ค่อนข้างกลม ขนาดประมาณ 5-6 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นวัชพืชพบตามที่โล่ง ริมทาง

สรรพคุณ ราก ช่วยเจริญอาหาร บำรุงกำลัง บำรุงปอด บำรุงกำหนด แก้กามตายด้าน ต้น ชูกำลัง (นันทวัน บุญยะประกศ และอรุณช โชคชัยเจริญพร, 2539) ราก ช่วยเจริญอาหาร (วงศ์สถิตย์ จั่วกุล และคณะ, 2539)

Siphonodon celastrineus Griff.

มะตุ๊ก (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CELASTRACEAE

(ภาพที่ 56)

ชื่ออื่น ยายปลวก (สุราษฎร์ธานี) ปักโคก (เขมร-สุรินทร์)

ไม้ต้น สูง 10-25 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมรูปขอบขนาน กว้าง 3-9 ซม. ยาว 6-20 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบหรือมน ขอบใบหยักเล็กน้อย เนื้อใบหนา คล้ายแผ่นหนัง เส้นใบ 6-10 คู่ ก้านใบยาว 0.5-2 ซม. ช่อดอกออกเป็นกระจุกตามง่ามใบ มี 2-3 ดอก ดอก สีขาวครีม ก้านดอกย่อย ยาว 5-11 มม. กลีบรองดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกัน กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่ กว้าง 1.7-2.5 มม. ยาว 2.2-2.5 มม. ช่อนทับกัน ปลายมน เกสรผู้ 5 อัน ก้านเกสรผู้แบน ยาวประมาณ 1 มม. ผล รูปกลมหรือรูปไข่ กว้าง 2-6 ซม. ยาว 3-6.5 ซม. สีเขียว เมื่อสุกสีเหลือง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบทั่วไปตามป่าผลัดใบที่ค่อนข้างชื้น และป่าดงดิบ ในภาคกลางและภาคเหนือ ที่ระดับความสูงไม่เกิน 800 เมตร

สรรพคุณ ราก บำรุงกระดูก แก้เส้นเอ็นพิการ (กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Smilax glabra Roxb.

ข้าวเย็นเหนือ (นาน)

ชื่อวงศ์ SMILACACEAE

ชื่ออื่น ยาหัว (อีสาน)

ไม้เลื้อย ลำต้น กลม เกลี้ยง มีมือเกาะ ยาว 7-15 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปใบหอกแกมขอบขนาน หรือแกมรี กว้าง 2-7 ซม. ยาว 5-18 ซม. ผิวใบด้านล่างสีขาวซีด เส้นใบ 3-5 เส้น ออกจากโคนใบ ก้านใบยาว 1-3 ซม. มีกาบเป็นแผ่นขนาดเล็กรองรับไว้ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) ออกตามกิ่ง สีเขียวเหลือง ก้านช่อดอกสั้นและหนา ดอกแยกเพศ ช่อดอกเพศผู้ 30-60 ดอก ยาว 1-2.5 ซม. เกสรผู้ 6 อัน ช่อดอกเพศเมีย 10-25 ดอก ยาว 1-1.5 ซม. รังไข่รูปรี กว้างและยาว 2 มม. ผล เป็นผลสด มีเนื้อนุ่ม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-8 มม. เมื่อสุกสีดำ เมล็ด 1-3 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในอินเดีย พม่า จีนตอนใต้ และภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบ ที่ความสูง 300-1400 เมตร ที่ระดับน้ำทะเล

สรรพคุณ หัวได้ดิน แก่น้ำเหลืองเสีย (วงศ์สฤติย์ จั่วกุล และคณะ, 2539)

Smilax corbularia Kunth

ข้าวเย็นเหนือ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ SMILACACEAE

(ภาพที่ 24)

ชื่ออื่น หัวข้าวเย็นเหนือ หัวข้าวเย็นวอก (เชียงใหม่)

ไม้เลื้อย ยาว 2-4 เมตร ลำต้น กลม เกลี้ยง มีเนื้อไม้ แตกกิ่งค่อนข้างแน่น ตามกิ่งอ่อนมีมือเกาะยาว 6-9 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีกว้าง รูปรีแกมขอบขนาน หรือรูปไข่ กว้าง 1.5-5 ซม. ยาว 3-10 ซม. เนื้อใบเหนียว หนา ขอบใบโค้งลงเล็กน้อย ด้านบนสีเขียวสด ด้านล่างสีขาวคล้ำปนแก่ เส้นใบ 5 หรือ 7 เส้นออกจากโคนใบ ก้านใบยาว 7-15 มม. มีกาบเป็นแผ่นขนาดเล็กรองรับ ช่อดอกแบบช่อซี่ร่ม (umbel) สีแดง ช่อดอกเพศผู้ 10-40 ดอก กลีบดอกสีแดง ยาว 2 มม. เกสรผู้ 6 อัน อับเกสรยาว 1.3 มม. ช่อดอกเพศเมีย 8-20 ดอก กลีบดอกสีเขียวหรือเหลือง ยาว 1.5-2 มม. รังไข่

รูปรี ยาว 2 มม. กว้าง 1.5 มม. เกสรผู้ที่เป็นหมัน 3 อัน ยาว 1.2 มม. ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 6-8 มม. เมื่อสุกสีดำ เมล็ด 1-3 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในจีนตอนใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบในป่าดงดิบทั่วไป

สรรพคุณ ราก แก้เส้นเอ็นพิการ แก่น้ำเหลืองเสีย หัว แก้เส้นเอ็นพิการ (นันทวัน บุญยะประภัศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

Solanum aculeatissimum Jacq.

มะเขือแจ้ (เหนือ)

ชื่อวงศ์

SOLANACEAE

(ภาพที่ 52)

ชื่ออื่น

เขือเพา (นครศรีธรรมราช) เขือหิน (ใต้) มะเขือชันดำ มะเขือคางกบ มะเขือคำ (เหนือ) มะเขือขึ้น มะเขือเปราะ มะเขือเสวย (กลาง) มะเขือแจ้ดิน (เชียงใหม่) มังคิเก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้พุ่ม สูง 0.5-1.2 เมตร มีขนตามกิ่ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้าง 3-7 ซม. ยาว 4-10 ซม. มีขนนุ่มทั้งสองด้าน ขอบใบหยักเป็นพู ดอก ออกเดี่ยวๆ สีม่วงหรือขาว ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2 ซม. กลีบรองดอก 5 กลีบ โคนเชื่อมติดกันเล็กน้อย กลีบดอกเชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 กลีบ สั้นๆ ลักษณะแผ่ออก เกสรผู้สี่เหลี่ยม ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-3 ซม. เมื่อสุกสีเหลือง มีกลีบรองดอกสีเขียวติดอยู่ เมล็ดกลมแบน ขนาดเล็ก สีน้ำตาล

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูกทั่วไป

Solanum trilobatum L.

มะแว้งเครือ (กลาง)

ชื่อวงศ์

SOLANACEAE

ชื่ออื่น

แขวงเครือ ((ตาก))

ไม้เลื้อยขนาดเล็ก ลำต้น ใบและก้านดอก มีหนามโค้ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ หรือค่อนข้างกลม กว้าง 1-4 ซม. ยาว 2-7 ซม. ปลายใบมน โคนใบสอบ หรือตัด ขอบใบหยักเว้า 3-5 แฉก ช่อดอกสั้นออกตามซอกใบ มี 3-9 ดอก ดอก สีม่วง กลีบรองดอก ยาว 3 มม. โคน

เชื่อมติดกัน ปลายแยกเป็น 5 แฉกสั้น กลีบดอก โคนเชื่อมติดกัน ปลายแผ่และแยกเป็น 5 แฉก เมื่อบานขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 ซม. เกสรผู้ 5 อัน อับเกสรสีเหลือง ยาว 7 มม. ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาด 1.5 ซม. เมื่อสุกสีแดง เมล็ดจำนวนมาก รูปกลมแบน ขนาด 3 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ตั้งแต่อินเดีย ถึงอินโดนีเซีย ในประเทศไทยพบตามที่เปิดทั่วไป

สรรพคุณ ผล มีรสขม เป็นยาขมเจริญอาหาร (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Spondias pinnata Kurz

มะกอก (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ ANACARDIACEAE

ชื่ออื่น กูก กอกกูก (เชียงใหม่) กอกเขา (นครศรีธรรมราช) กราไฟ้ย ไฟย (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) กอกหมอง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) ไพแซ (กะเหรี่ยง-เชียงใหม่)

ไม้ต้น ขนาดกลาง สูงถึง 25 เมตร ลำต้นและกิ่งก้านเกลี้ยง ไม่มีขน เปลือกเรียบสีเทา เป็นร่องเล็กน้อย ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก ใบย่อย 3-5 คู่ ใบปลายสุดออกเดี่ยว แผ่นใบย่อยรูปรีแกมรูปใบหอก กว้าง 3-4 ซม. ยาว 7-12 ซม. ปลายใบเป็นติ่งแหลม โคนใบเบี้ยว ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอก สีขาวขนาดเล็ก ไม่มีก้านดอก กลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอก 5 กลีบ เกสรผู้ 10 อัน รังไข่ป้อม ผล เป็นผลสด รูปไข่หรือรูปรี กว้าง 2.5-3 ซม. ยาว 3-5 ซม. เมื่อสุกสีเหลืองอมน้ำตาล เมล็ดแข็งขนาดใหญ่

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในป่าเบญจพรรณ ทั่วไป

สรรพคุณ ผล เปลือก และใบ เป็นยารักษาธาตุ แก้อาตุพิการ (วงศ์สถิตย์ ชั่วกุล และคณะ, 2539 และบุศบรรณ ณ สงขลา, 2525)

Stachytarpheta indica Vahl Bl.

พันธุ์ใหญ่ (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

(ภาพที่ 51)

ชื่ออื่น เจ็กจับกบ (ตราด) เตื่อยงู พระอินทร์โปรย (ชุมพร) พันงูเขียว สารพัดพิษ สี่บาท (กลาง) หญ้าหนวดเสือ (เหนือ) หญ้าหางงู (ใต้) ล้างถึงดุก (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก สูงได้ถึง 1 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม สีเขียวสด แผ่นใบรูปไข่หรือรูปรีแกมขอบขนาน กว้าง 2-5 ซม. ยาว 4-11 ซม. ปลายใบแหลม ขอบใบหยักเป็นฟันเลื่อย ดอก สีม่วง ออกเป็นช่อ ยาว 15-40 ซม. ตามปลายยอด ก้านช่อดอกรูปทรงกระบอก สีเขียว กลีบรองดอกเป็นถ้วยสั้นๆ ปลายเป็นแฉกสั้นๆ 4-5 แฉก กลีบดอก โคนเป็นหลอดเรียว ปลายแยกเป็น 5 กลีบ เมื่อบานขนาดประมาณ 1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเป็นวัชพืชขึ้นตามที่รกร้าง ทุ่งนา และริมทาง
สรรพคุณ ทั้งต้น ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ (วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Stephania venosa Spreng.

สมุนไพร (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ MENISPERMACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้เลื้อย มีหัวใต้ดิน ขนาดใหญ่ได้ถึง 40 ซม. ทุกส่วนของต้นมีน้ำยางสีแดง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปสามเหลี่ยมแกมรูปไข่ กว้าง 6-11 ซม. ยาว 7-12 ซม. โคนใบตัด หรือเว้าเล็กน้อย ปลายใบมน ผิวใบด้านล่างมีขนสั้นๆ ก้านใบยาว 5-15 ซม. ช่อดอกแยกเพศและอยู่ต่างต้นกัน ช่อดอกเพศผู้แบบช่อซี่ร่มกลาย (umbelliform cyme) ยาว 4-16 ซม. ตามซอกใบ ก้านดอกย่อยยาว 1-2 มม. กลีบรองดอก 6 กลีบ สีเขียว ยาว 2-2.5 มม. กลีบดอก 3 กลีบ สีส้ม รูปสามเหลี่ยมแกมรูปไข่ กลีบ ยาว 1.25 มม. ช่อดอกเพศเมีย ก้านดอกสั้น กลีบรองดอก 1 อัน รูปรี ยาว 0.75 มม. กลีบดอก 2 กลีบ รูปเกือบกลม ยาว 0.75 มม. ผล รูปไข่ ยาว 7 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในประเทศไทยพบตามป่าดงดิบและป่าหินปูน

สรรพคุณ หัวใต้ดิน ดองเหล้ากิน บำรุงกำลัง บำรุงกำหนด เป็นยาอายุวัฒนะ เจริญอาหาร เถา บำรุงเส้นประสาท (วงศ์สฤติย์ จั้วกุล และคณะ, 2538)

Streblus asper Lour.

ข่อย (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ MORACEAE

(ภาพที่ 25)

ชื่ออื่น กักไม้ฝอย (เหนือ) ชะโนเล่ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) ตองชะแห่น (กะเหรี่ยง - กาญจนบุรี)

ไม้ยืนต้น สูง 5-15 เมตร มีน้ำยางขาว กิ่งอ่อนมีขนสีน้ำตาล ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่แกมขอบขนาน รูปรี หรือรูปไข่กลับ กว้าง 2-4 ซม. ยาว 4-8 ซม. ผิวใบสากคาย ช่อดอกออกตามซอกใบ แยกเพศ อยู่คนละต้น ช่อดอกเพศผู้เป็นช่อกลม สีเขียว ก้านช่อยาว 3-5 มม. กลีบดอกรูปไข่ ช่อดอกเพศเมียออกเดี่ยวๆ หรือออกเป็นกระจุก 2-4 ดอก กลีบดอกสีเหลือง ผล เป็นผลสด รูปไข่ เมื่อสุกสีเหลือง ฉ่ำน้ำ ยาว 6-8 มม. กลีบรองดอกติดคงทน สีเขียวอ่อน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย จีนตอนใต้ จนถึงอินโดนีเซีย ในประเทศไทย พบทั่วไปตามที่ลุ่ม

สรรพคุณ เมล็ด เป็นยาอายุวัฒนะ บำรุงธาตุ เจริญอาหาร ขับลม (วงศ์สฤติย์ จัตุกุล และคณะ, 2538)

Strychnos nux-blanda Hill

มะเดื่อ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ LOGANIACEAE

(ภาพที่ 57)

ชื่ออื่น มะเดื่อต้น มะเดื่อหมาก (เหนือ) ตุมกาขาว (กลาง) ขี้กา (อีสาน)

ไม้ต้น สูง 6-15 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรีแกมมน หรือรูปไข่แกมมน กว้าง 5-8 ซม. ยาว 7-12 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนหรือเว้า เส้นใบ 3-5 เส้น ออกจากโคนใบ ดอก สีขาวแกมเขียวอ่อน ออกเป็นช่อตามซอกใบ กลีบรองดอก ยาว 1.5-2.5 มม. ผิวด้านนอกมีขน กลีบดอกยาว 9.5-13.5 มม. โคนเป็นหลอด ด้านในมีขนแน่น เกสรผู้ไม่มีก้าน ผล เป็นผลสดที่มีเปลือกแข็ง รูปกลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 5-8 ซม. เมื่อสุกสีเหลือง เมล็ด กลมแบน ขนาด 1.5-2.2 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าเบญจพรรณแล้ง หรือป่าเต็งรังทั่วไป ที่ระดับความสูง 100-500 เมตร

สรรพคุณ แก่น แก้ววดเมื่อยตามร่างกาย ต้น แก้ววดตามข้อ เปลือกต้น ผสมกับดองดึงเป็นยาเบื่อ (วงศ์สฤติย์ จัตุกุล และคณะ, 2538)

Swertia striata Coll. & Hemsl.

หญ้าดอกลาย

ชื่อวงศ์ GENTIANACEAE

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุก สูง 30-60 ซม. แตกกิ่งก้านแน่น กิ่งเป็นสี่เหลี่ยม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม แผ่นใบรูปรี กว้าง 0.4-1 ซม. ยาว 1-4 ซม. ปลายและโคนใบแหลม ไม่มีก้านใบ ดอก สีขาว เมื่อบานขนาดประมาณ 1 ซม. ออกเป็นช่อตามซอกใบและปลายกิ่ง กลีบดอกและกลีบรองดอก 5 กลีบ กลีบดอกรูปรี ยาว 8-10 มม. ที่โคนกลีบมีต่อม 2 ต่อม และมีขนยาว 2 มม. ปกคลุม เกสรผู้ 5 อัน ก้านเกสรยาว 4-5 มม. รั้งไขว้รูปขอบขนาน ผล เป็นผลแห้ง รูปขอบขนาน กว้าง 1-2 มม. ยาว 7-10 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ในพม่า และไทย ตามป่าเปิดที่ชื้น และภูเขาหินปูน ที่ระดับความสูง 1700-1800 เมตร

Tadehagi triquetrum Ohashi

ฮากแดง (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ PAPILIONACEAE

(ภาพที่ 81)

ชื่ออื่น ข้าวเม่านก คอกัว (กลาง) หญ้าคอตุง (ลำปาง)

ไม้พุ่ม สูง 1-2 เมตร กิ่งอ่อนเป็นสามเหลี่ยม มีขนตามสัน ใบ เป็นใบประกอบ มีใบย่อย 1 ใบ 2 ใบด้านข้างลดรูปเป็นปีก แผ่นใบรูปขอบขนาน กว้าง 1-5 ซม. ยาว 4-17 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้า เส้นใบ 10-13 เส้น ใบที่ลดรูปเป็นปีกยาว 1-5 ซม. หูใบเด่นชัด รูปสามเหลี่ยมแกมรูปขอบขนาน กว้าง 3-6 มม. ยาว 1-2 ซม. ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ตามปลายยอดและซอกใบ ดอก สีชมพูหรือม่วง ยาว 0.5-1 ซม. รูปดอกถั่ว (papilionaceous) กลีบรองดอกสีเขียวแต่ม้วนน้ำตาล กลีบดอก กลีบแผ่ (standard) รูปกลม กลีบข้าง (wing) รูปขอบขนาน เกสรผู้ 10 อัน ผล เป็นฝัก ยาวแบน กว้าง 3 มม. ยาว 2-3 มม. ขอบหยักเป็นคลื่น มีขนสีขาวแน่น

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าดิบแล้ง และป่าเบญจพรรณที่ชื้น

สรรพคุณ ราก บำรุงธาตุ (วงศ์สฤติย์ ชั่วกุล และคณะ, 2539)

Talinum paniculata Gaertn.

โสมบ้าน (แม่ฮ่องสอน)

ชื่อวงศ์ PORTULACACEAE

(ภาพที่ 71)

ชื่ออื่น ว่านผักปัง (เชียงใหม่) โสมคน โสม (กลาง)

ไม้ล้มลุก ลำต้น ตั้งตรง สูงประมาณ 70 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับเวียนรอบกิ่ง แผ่นใบรูปรีหรือรูปไข่กลับ กว้าง 1.5-5 ซม. ยาว 5-11 ซม. ช่อดอกออกตามปลายยอด แกนช่อดอกกลม ดอก สีชมพู มีได้ถึง 30 ดอก กลีบรองดอก 2 กลีบ รูปค่อนข้างกลม ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 1.1 มม. กลีบดอก 5 กลีบ บางครั้งมี 4 หรือ 6 กลีบ รูปไข่กลับ กว้าง 2 มม. ยาว 4 มม. เกสรผู้ 4-15 อัน ก้านชูเกสรยาวประมาณ 1.6 มม. ปลายแยกเป็น 3 แฉก ผล กลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 3 มม. สีเหลืองหรือชมพู เมื่อแก่แตกออกเป็น 3 ซีก

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาเขตร้อนชื้น เป็นวัชพืชพบตามข้างทางที่ค่อนข้างชื้น หรือตามชายป่า

Talinum triangulare Willd.

โสมบ้าน (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ PORTULACACEAE

ชื่ออื่น โสมเกาหลี โสมคน (กรุงเทพฯ) โสมจีน (เชียงใหม่)

ไม้ล้มลุก สูง 30-80 ซม. ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับเวียนรอบกิ่ง แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่กลับ กว้าง 2-5 ซม. ยาว 8-15 ซม. อวบน้ำ ช่อดอกออกตามปลายยอด แกนช่อดอกเป็นรูปสามเหลี่ยม ดอก สีชมพู กลีบดอก 2 กลีบ รูปสามเหลี่ยม กว้าง 3-5 มม. ยาว 4-6 มม. กลีบดอก 5 กลีบ รูปไข่กลับ กว้าง 2-4 ซม. ยาว 8-10 ซม. เกสรผู้ 20-40 อัน ช่อดอกเกสรเมีย ยาว 2.7 มม. ปลายแยกเป็น 2-3 แฉก ผล กลม ขนาดผ่าศูนย์กลาง 2-5 มม. เมื่อแก่แตก 2-3 ซีก

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอเมริกาเขตร้อน เป็นวัชพืช ตามข้างทางที่ค่อนข้างชื้น

Tamarindus indica L.

มะขาม (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ CAESALPINIACEAE

ชื่ออื่น ตะลูป (ชาวบน-นครราชสีมา) ม่องโคลัง (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) มอดเล ส้ามอเกล (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) หมากแกง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ยืนต้น สูง 15-25 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 10-18 คู่ แผ่นใบรูปขอบขนาน กว้าง 5-8 ซม. ยาว 1-1.5 ซม. ปลายใบเป็นติ่งสั้น โคนใบมน ช่อดอกแบบช่อกระจุก (raceme) ยาว 2-6 ซม. ออกที่ซอกใบและปลายกิ่ง ดอก สีเหลือง มีลายสีม่วงแดง กลีบรองดอก 4 กลีบ รูปขอบขนานแกมรี กลีบดอก 3 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน เกสรผู้ที่มีสมบูรณ์ 3 อัน รั้งไขรูปขอบขนาน ยาว 7 มม. มีขน ผล เป็นฝัก รูปทรงกลม กว้าง 1-2.5 ซม. ยาว 5-15 ซม. มักโค้ง เนื้อหุ้มเมล็ดสีน้ำตาล ฉ่ำน้ำ เมล็ด ค่อนข้างกลม ขนาดประมาณ 1 ซม. สีน้ำตาลดำ แข็ง

การกระจายและนิเวศวิทยา ปลูกทั่วไปตามเขตร้อน

สรรพคุณ เปลือกต้น เป็นยาสมานความชุ่มธาตุ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)

Tectona grandis Linn.f.

สัก (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ VERBENACEAE

ชื่ออื่น ปายี้ (กะเหรี่ยง-กาญจนบุรี) เส่บ้ายี้ (กะเหรี่ยง-กำแพงเพชร) เป้อยี้ ปี้อื้อ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เคาะเยี้ยโอ (ลัวะ-เชียงใหม่)

ไม้ต้นขนาดใหญ่ ลำต้น ตรง สูงได้ถึง 30 เมตร ผลัดใบในฤดูแล้ง เปลือกเรียบ หรือแตกเป็นร่องตื้นเล็กๆ สีเทา ใบ เป็นใบเดี่ยว ปลายใบแหลม โคนใบมน กว้างและยาว ประมาณ 25-30 ซม. เนื้อใบสากคายสีเขียวเข้ม ด้านหลังใบสีอ่อนกว่า ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอกขนาดเล็ก สีขาวนวล ร่วงง่าย เกสรผู้ 5 อัน ผล เป็นผลแห้ง ค่อนข้างกลม ขนาดผ่าศูนย์กลางประมาณ 2 ซม. เปลือกแข็ง ภายในป่องมีเมล็ด 1-3 เมล็ด

การกระจายและนิเวศวิทยา พบทั่วไปตามป่าผลัดใบทางภาคเหนือ ที่ระดับความสูงต่ำกว่า 500 เมตร

สรรพคุณ เปลือก ฆ่ายาคุมธาตุ (วงศ์สถิตย์ ฉั่วกุล และคณะ, 2538)

Terminalia bellerica (Gaerth.) Roxb.

สมอพิเภก (กลาง)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

(ภาพที่ 68)

ชื่ออื่น ลัน (เขียงราย) สมอแหน (กลาง) แหน แหนขาว แหนตัน (เหนือ)

ไม้ยืนต้น สูง 20-25 เมตร ผลัดใบช่วงสั้นๆ โคนต้นมักมีพูพอนแคบๆ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ ค่อนข้างแน่นตามปลายกิ่ง แผ่นใบรูปไข่กลับแกมรี กว้าง 5-16 ซม. ยาว 2-10 ซม. ก้านใบ ยาว 3-9 ซม. มีต่อมขนาดเล็ก 1 คู่ อยู่ตรงกลางก้านใบ ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) ยาวประมาณ 3-15 ซม. ดอก สีเขียวครีม ขนาดเล็ก มีทั้งดอกสมบูรณ์เพศและดอกเพศผู้อยู่บนต้นเดียวกัน ดอกเพศผู้จะ อยู่ด้านบน ลักษณะเป็นถ้วย สีขาว ภายในมีขนนุ่มแน่น กลิ่นหอมเย็น ผล เป็นผลสด ค่อนข้างกลม สีน้ำตาลเข้ม กว้าง 2-3 ซม. ยาว 1.5-2 ซม. มีสันเล็กน้อย เมล็ดค่อนข้างรี แข็ง ผิวขรุขระ กว้าง 0.5 ซม. ยาว 1.2 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบขึ้นทั่วไปตามป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่า ดิบแล้งทั่วไป ที่ระดับไม่เกิน 500 เมตร

สรรพคุณ ผล เป็นยาเจริญอาหาร แก้อาการพิการ (กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Terminalia chebula Retz.

สมอไทย (กลาง)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

ชื่ออื่น สมออัพยา (กลาง) มะนะ (เหนือ) หมากระแนะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ยืนต้น สูง 10-20 เมตร ผลัดใบช่วงสั้นๆ กิ่งอ่อนและยอด ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล แดง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม หรือเกือบตรงข้าม แผ่นใบรูปรีแกมรูปไข่กว้าง ค่อนข้างหนา กว้าง 6-10 ซม. ยาว 8-15 ซม. ก้านใบยาว 1-3 ซม. มีต่อม 1 คู่ อยู่บริเวณก้านใบใกล้ข้อใบ ช่อดอกแบบช่อ แกน (spike) แยกแขนง ออกตามปลายกิ่ง หรือซอกใบ ยาว 3-6 ซม. ดอก สีเขียวครีม สมบูรณ์เพศ ขนาดเล็ก ยาวประมาณ 0.4 ซม. ส่วนล่างเป็นหลอด ส่วนบนเป็นถ้วยตื้นๆ มีขนแน่นด้านนอก ผล เป็น ผลสด รูปรี กว้าง 1.5-2.5 ซม. ยาว 2.5-4 ซม. ผิวเกลี้ยง เมล็ดเดี่ยว

การกระจายและนิเวศวิทยา พบทั่วไปตามป่าเบญจพรรณและป่าดิบแล้ง ที่ระดับ ความสูง 50-800 เมตร

สรรพคุณ เปลือก บำรุงหัวใจ ขับน้ำเหลืองเสีย ผล เป็นยาเจริญอาหาร (กอง กานดา ชยามฤต, 2528)

Terminalia triptera Stapf

ปู่เจ้า (สุโขทัย)

ชื่อวงศ์ COMBRETACEAE

ชื่ออื่น กำกาย (เชียงใหม่) กำจำ ตานแดง (ใต้) ขี้ฮ้าย หานทราย (ราชบุรี) คำเจ้า ปู่เจ้า หามกาย พระเจ้าหอมกาย พระเจ้าหามกาย สลิง หามกาย (เหนือ) เบ็น (สุโขทัย, ประจวบคีรีขันธ์) ประดูขาว (ชุมพร) แพน (ประจวบคีรีขันธ์) มะขามทราย หามทราย หามทราย (ชลบุรี) สีสี่ดัดตัน แสงคำ แสนคำ (เลย)

ไม้ต้นขนาดเล็ก ถึงขนาดกลาง สูง 3-10 เมตร ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่ กว้างหรือรูปรีแกมรูปไข่ กว้าง 3-6 ซม. ยาว 6-10 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบมนหรือสอบ มีต่อม 1 คู่ อยู่ที่ยอดใบเยื้องทางโคนใบ ใบอ่อนมีขนสีน้ำตาลนุ่ม เมื่อแก่จะหลุดร่วง ก้านใบยาว 0.5-1.2 ซม. ช่อดอกแบบช่อแกน (spike) แยกแขนง ออกตามซอกใบหรือปลายกิ่ง ยาว 2.5-5 ซม. ดอก สีขาวอมเหลือง ขนาดเล็ก กลีบรองดอกมีขนสีน้ำตาลปกคลุมทั้งสองด้าน ตอนล่างเป็นท่อยาว ตอนบนแผ่เป็นรูปถ้วย ปลายแยก 4-5 กลีบ ไม่มีกลีบดอก เกสรผู้ 10 อัน ผล เป็นผลแห้ง แก่ไม่แตก รูปขอบขนาน มี 3 ปีก กว้าง 1-1.5 ซม. ยาว 1.5-2.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา กระจายพันธุ์ใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ใน ประเทศไทยขึ้นกระจายทั่วไปในป่าเบญจพรรณและป่าดงดิบทั่วทุกภาค

สรรพคุณ เปลือก บำรุงหัวใจ (กองกานดา ชยามฤต, 2528)

Tinospora baenzigeri Forman

จุงจาลิงตัวแม่ (เหนือ)

ชื่อวงศ์ MENISPERMACEAE

ชื่ออื่น บอระเพ็ดตัวเมีย (เหนือ) ชิงช้าชาลี (กลาง) ตะขี้คี่ (กะเหรี่ยง-เหนือ)

ไม้เถาเลื้อยพัน มีลักษณะคล้ายกับจุงจาลิง แต่ลำต้นไม่มีปุ่มปม ใบ มีต่อม 2 ต่อม บริเวณโคนใบด้านล่าง กลีบดอกมี 6 กลีบ ผล รูปกลม สีเหลือง ขนาด 1 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเฉพาะในประเทศไทย และหมู่เกาะคริสมาสใน มหาสมุทรอินเดีย ปลูกเป็นพืชสมุนไพร

สรรพคุณ ราก ช่วยย่อยอาหาร เถา บำรุงกำลัง บำรุงธาตุไฟ ทำให้เจริญอาหาร บำรุงน้ำดี (นันทวัน บุญยะประกัร และอรุณช โชคชัยเจริญพร, 2539) เถา บำรุงธาตุ ช่วยให้เจริญอาหาร (พรมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Tinospora crispa Miers ex Hook.f. & Thoms

จุงจาลิง (เหินือ)

ชื่อวงศ์ MENISPERMACEAE

(ภาพที่ 31)

ชื่ออื่น เครือเขาฮอ (เหินือ) เจตมูลหนาม (หนองคาย) ตัวเจตมูลยาน เกาหัวด้วน (สระบุรี)
บอระเพ็ด (ทั่วไป) หางหนู (อุบลราชธานี, สระบุรี)

ไม้เถาเลื้อยพัน ลำต้น เป็นปุ่มปม ภายในมีน้ำยางที่ใสหุ้ม ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ รูปหัวใจ กว้าง 6-12 ซม. ยาว 7-14 ซม. โคนใบเว้าลึก ปลายใบแหลม ก้านใบยาว 5-15 ซม. ช่อดอกค่อนข้างยาวออกตามลำต้น ช่อดอกเพศผู้ยาว 5-20 ซม. ดอก ออกเป็นกระจุกๆ ละ 1-3 ดอก กลีบรองดอกสีเขียว เรียง 2 วงๆ ละ 3 กลีบ วงนอกรูปไข่ยาว 1-1.5 มม. วงในรูปไข่กลับยาว 3-4 มม. กลีบดอก 3 กลีบ เกสรผู้ 6 อัน ยาว 2 มม. ช่อดอกเพศเมียยาว 2-6 ซม. กลีบรองดอกและกลีบดอกแบบเดียวกับช่อดอกเพศผู้ เกสรผู้ที่เป็นหมัน 6 อัน ยาว 1 มม. รังไข่มี 3 พู รูปรียาว 2 มม. ผล รูปรี ยาว 2 มม.

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย จีน จนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปลูกเป็นพืชสมุนไพร ในธรรมชาติพบตามป่าเปิด และป่าผลัดใบ

สรรพคุณ เถาและต้น ขับเหงื่อ บำรุงกำลัง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534) เถา เป็น ยาขมเจริญอาหาร (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Usnea sp.

ฝอยลม (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์ USNEACEAE

ชื่ออื่น -

เป็นพืชกลุ่มไลเคนส์ชนิดที่มีกิ่งก้าน (foliose lichens) เกาะอาศัยตามกิ่งไม้ กิ่งก้านสีเขียวแกมเทา แตกกิ่งแน่นแบบไม่เป็นระเบียบ ลักษณะคล้ายพุ่มไม้ขนาดเล็กๆ ที่โคนมีอวัยวะสำหรับเกาะ ขยายพันธุ์ด้วยสปอร์ (spore)

การกระจายและนิเวศวิทยา พบเกาะอาศัยตามกิ่งไม้ ในป่าดิบเขา ป่าผลัดใบ และป่าสน ที่ระดับความสูง 1,000 เมตร ขึ้นไป

Ventilago denticulata Willd.

ก้องแกบแดง (เหนือ)

ชื่อวงศ์ RHAMNACEAE

(ภาพที่ 20)

ชื่ออื่น ก้องแกบ (เหนือ) กะเลียงแดง (ชลบุรี) เขากแลบ ฮองหนั่ง (เลย) ซอเพาะเหล่โม (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) เกววัลย์เหล็ก รางแดง (กลาง) ทรงแดง (ใต้) ปลอกแกบ (บุรีรัมย์) แสงอาทิตย์ (ประจวบคีรีขันธ์)

ไม้เถาเลื้อย เนื้อแข็ง เถาแก่มีลายสีแดง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปไข่หรือรูปไข่แกมรี กว้าง 3.5-4.5 ซม. ยาว 9-11 ซม. ขอบใบหยักเป็นคลื่น เส้นใบ 6-7 คู่ ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง (panicle) ออกตามปลายกิ่ง ดอก ขนาดประมาณ 2 มม. กลีบรองดอกรูปถ้วย ปลายแยกเป็น 5 กลีบ มีขน กลีบดอก 5 กลีบ ขนาดเล็ก รูปกลมแกมสามเหลี่ยม เกสรผู้ 5 อัน ติดอยู่ที่ฐานของกลีบดอก รังไข่มี 5 พู ก้านชูยอดเกสรเมียสั้น ผล แข็ง รูปเกือบกลม มีปีกเป็นแผ่นยาวรี

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตามป่าที่ขึ้นริมลำธารทั่วไป

สรรพคุณ เถา แก้กษัย แก่เส้นเอ็นตึง เข้ายาเจริญอาหาร และยาอายุวัฒนะ (วงศ์สถิติย์ จั่วกุล และคณะ, 2539)

Vicoa indica (L.) DC.

วับักต่าง (พรว-เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์ COMPOSITAE

ชื่ออื่น -

ไม้ล้มลุก อายุหลายปี ลำต้น ตั้งตรง สูงได้ถึง 1.5 เมตร ลำต้น กลม สีแดง มีขนปกคลุม ใบ เป็นใบเดี่ยว แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรูปใบหอก กว้าง 0.4-2 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบเว้าเป็นรูปหัวใจ ขอบใบหยัก มีขนทั้งสองด้าน ไม่มีก้านใบ ดอกออกเป็นช่อแบบช่อกระจุกแน่น (head) คล้ายรูปจาน สีเหลือง ดอกย่อยมีรูปร่างสองชนิด ดอกชนิดแรกรูปคล้ายลิ้น กว้าง 1 มม. ยาว 5 มม. อยู่รอบนอก 1-2 ชั้น มีเพศเมียเพศเดียว ดอกตรงกลางรูปหลอด (tube) ยาว 2-3 มม. มีทั้งเพศผู้และเพศเมีย ผล สีน้ำตาล รูปขอบขนาน ยาวประมาณ 0.75 มม. มีขนสีขาว ยาวประมาณ 2 มม. 10 เส้น ติดอยู่ฐาน

การกระจายและนิเวศวิทยา พบในประเทศอินเดีย จีน และทางตะวันตกของแอฟริกา ในประเทศไทยพบได้ตามข้างทาง หรือพื้นที่เปิดในป่าผลัดใบ ออกดอกตลอดปี

สรรพคุณ เป็นยาบำรุงกำลัง (Brun and Schumacher, 1994)

Vitex trifolia L.

สีเสื่อน้อย (เชียงใหม่)

ชื่อวงศ์

VERBENACEAE

ชื่ออื่น

คนทิสอ ดินสอ (กลาง) คนทิสอขาว (ชลบุรี) คนตีสอ (สตูล) โคนดินสอ (จันทบุรี, กลาง) ดอกสมุทร (เชียงใหม่) ทิสอ ผีเสื้อ (เลย) ผีเสื้อน้อย (เหนือ) มุดเพ็ง (ตาก) สีสอ (ประจวบคีรีขันธ์)

ไม้พุ่ม สูง 3-4 เมตร ใบ เป็นใบประกอบแบบนิ้วมือ เรียงตรงข้าม ใบย่อย 3 ใบ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมไข่กลับ กว้าง 2.5-3 ซม. ยาว 4-6 ซม. ปลายใบแหลม โคนใบสอบ ผิวใบด้านล่างมีขนสีเทา ไม่มีก้านใบย่อย ช่อดอกแบบช่อแยกแขนง ออกที่ปลายกิ่ง ยาว 6-10 ซม. ดอก สีม่วง กลีบรองดอกรูปถ้วย กลีบดอก ขนาดประมาณ 1 ซม. โคนเป็นหลอด ปลายแยกเป็น 2 ปาก ปากบน 2 แฉก ปากล่าง 3 แฉก เกสรผู้ 4 อัน ผล เป็นผลสด รูปกลม ขนาดประมาณ 0.5 ซม.

การกระจายและนิเวศวิทยา นิยมปลูก เป็นไม้ประดับ และยาสมุนไพร

สรรพคุณ ราก บำรุงธาตุ แก้ปวดตามข้อ ใบ บำรุงน้ำดี แก้ปวดข้อและกล้ามเนื้อ

เนื้อ เมล็ด ช่วยเจริญอาหาร บำรุงร่างกาย (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539)

ใบ บำรุงธาตุ (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)

Zingiber officinale Roscoe

ขิง (ทั่วไป)

ชื่อวงศ์

ZINGIBERACEAE

ชื่ออื่น

ขิงแดง ขิงแกลง (จันทบุรี) ขิงเผือก (เชียงใหม่)

ไม้ล้มลุก สูง 0.3-1 เมตร ลำต้น เป็นเหง้าใต้ดิน เปลือกนอกสีน้ำตาลแกมเหลือง เนื้อในสีนวลมีกลิ่นเฉพาะ ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมใบหอก กว้าง 1.5-2 ซม. ยาว 15-20 ซม. ปลายใบแหลม ช่อดอกแทงออกจากเหง้า รูปไข่ กว้าง 2 ซม. ยาว 4-5 ซม. ก้านช่อดอก ยาวได้ถึง 25 ซม. ใบประดับสีเขียวอ่อน ดอก สีเหลืองแกมเขียว กลีบรองดอกยาว 1 ซม. กลีบดอก โคนเป็นหลอดยาว 2.5 ซม. ปลายแยกเป็น 3 แฉก เกสรผู้ที่สมบูรณ์ 1 อัน เกสรที่เป็นหมันเป็นแผ่นแบน ขอบหยักเป็น 3 พู รังไข่ กลม กว้าง 2 มม. ยาว 3 มม. เกือบยึ่ง ผล เป็นผลแห้ง มี 3 พู

การกระจายและนิเวศวิทยา เป็นพืชปลูกทั่วไปในเขตร้อน

สรรพคุณ เหง้า เจริญอากาศธาตุ ช่วยย่อยอาหาร ดอก บำรุงหัวใจ บำรุงธาตุไฟ

ช่วยย่อยอาหาร ไม้ระบุส่วนใช้ บำรุงธาตุ เจริญธาตุไฟ เป็นยาอายุวัฒนะ (นันทวัน บุญยะประกศ และอรนุช โชคชัยเจริญพร, 2539) ราก เป็นยาอายุวัฒนะ (ภูมิพิชัย สุขารวรรณ)

Zingiber purpureum Roscoe

ปูลอย (เหนือ)

ชื่อวงศ์ ZINGIBERACEAE

(ภาพที่ 42)

ชื่ออื่น ปูลอย (เหนือ) ไพล วานไฟ (กลาง) มั่นสะล่าง (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน)

ไม้ล้มลุก สูง 0.7-1.5 เมตร มีเหง้าใต้ดิน เปลือกนอกเป็นเยื่อบาง สีน้ำตาลแกมเหลือง เนื้อในสีเหลือง มีกลิ่นหอมระเหย กาบในซ้อนแน่นลักษณะคล้ายลำต้น ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปขอบขนานแกมใบหอก กว้าง 3.5-5.5 ซม. ยาว 18-35 ซม. ช่อดอกแทงออกจากเหง้า รูปไข่ ยาว 3-3.5 ซม. สีน้ำตาลแกมม่วง ดอก สีเหลือง กลีบรองดอกยาว 1.5 ซม. กลีบดอก โคนเป็นหลอด ยาว 2.5 ซม. กลีบข้างรูปขอบขนานแกมใบหอก ยาว 2.3 ซม. เกสรผู้ 1 อัน เกสรผู้ที่เป็นหมันแผ่เป็น แผ่นรูปเกือบกลม ขอบหยักเป็น 3 พู ผล รูปไข่ขนาด 1.5 ซม. แตกเมื่อแก่

การกระจายและนิเวศวิทยา มีถิ่นกำเนิดในอินเดีย ในประเทศไทยปลูกเป็นพืช สมุนไพร

สรรพคุณ เหง้า ขับลม แก้คลื่นไส้อาเจียน ฟกบวม เส้นตึง เหน็บชา (พร้อมจิต ศร ลัมพ์ และคณะ, 2535)

Zizyphus rugosa Lamk.

มะควัด (เหนือ)

ชื่อวงศ์ RHAMNACEAE

ชื่ออื่น หมากคอก (เงี้ยว-แม่ฮ่องสอน) กุยฉ่องตู หมอควะ (กะเหรี่ยง-แม่ฮ่องสอน) อ้อยช้าง (กาญจนบุรี)

ไม้ต้นกิ่งเลื้อย ผลัดใบ สูง 5-15 เมตร มีหนามโค้งสั้นตามกิ่ง ใบ เป็นใบเดี่ยว เรียงสลับ แผ่นใบรูปรีแกมมน กว้าง 4-6 ซม. ยาว 7-10 ซม. ดอก สีน้ำตาลแกมเหลือง ออกเป็นช่อตามซอกใบ มีขนแน่น กลีบรองดอก 5 กลีบ มีขนแน่นด้านใน กลีบไม่มีกลีบดอก เกสรผู้ 5 อัน รังไข่ 2 อันติดกัน ยอดชูเกสรเมีย 2 อัน โคนเชื่อมติดกัน ผล เป็นผลสด รูปไข่แกมมน ขนาดประมาณ 1 ซม. เมล็ดแข็ง

การกระจายและนิเวศวิทยา พบตั้งแต่อินเดีย จนถึงภูมิภาคอินโดจีน ในประเทศไทยพบตามป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณทั่วไป

สรรพคุณ เปลือกและเนื้อไม้ แก้เจ็บหลัง เจ็บเอว (Brun and Schumacher, 1994)

2. ชนิดที่ เป็นพืชต่างถิ่น ซึ่งเป็นพืชสมุนไพรที่มีจำหน่ายตามร้านขายยา

1. กระวาน	<i>Amomum kervanh</i> Pierre
ชื่อวงศ์	ZINGIBERACEAE
ส่วนที่ใช้	ผล
สรรพคุณ	เป็นเครื่องเทศ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) บำรุงโลหิตและเจริญอาหาร แก้อาตุไม่ปกติ แก้อัมพาต (นันทวัน บุญยะประกศร และ อรุณ ชัยชัยเจริญพร, 2539)
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 46
2. กานพลู	<i>Syzygium aromaticum</i> (L.) Merr. & Perry
ชื่อวงศ์	MYRTACEAE
ส่วนที่ใช้	ดอกอ่อน
สรรพคุณ	แก้อาตุพิการ บำรุงธาตุ ฟอกโลหิต (นันทวัน บุญยะประกศร และอรุณ ชัยชัยเจริญพร, 2539) แก้โลหิตเป็นพิษ เหน็บชา ขับน้ำคาวปลา (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 106
3. กำลังวัวเถลิง	<i>Anaxagorea luzonensis</i> A. Gray
ชื่อวงศ์	ANNONACEAE
ส่วนที่ใช้	เนื้อไม้ และเปลือก
สรรพคุณ	บำรุงโลหิต บำรุงธาตุ บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อยร่างกาย และบำรุงกำลัง (บุศบรณ ณ สงขลา, 2525 และ นันทวัน บุญยะประกศร และอรุณ ชัยชัยเจริญพร, 2539)
แหล่งอ้างอิง	บุศบรณ ณ สงขลา, 2525 : สมุนไพรไทย ตอนที่ 1. หน้า 76-77
4. โกงฐกระดูก	<i>Saussurea lappa</i> Clark
ชื่อวงศ์	COMPOSITAE
ส่วนที่ใช้	ราก
สรรพคุณ	แก้ลมวิงเวียน ขับลม บำรุงเลือด
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 216

5. โกรฐเขมา
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Atractylodes lyrata* Sieb. et Zucc.
COMPOSITAE
เหง้า
ขับลม (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) แก้วโรคโลหิตจาง แก้กกระตุกหัก
(นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรณัฐ โชคชัยเจริญพร, 2539)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 217
6. โกรฐจุฬาลำพา
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Artemisia vulgaris* L.
COMPOSITAE
ใบและช่อดอก
แก้อาหารไม่ย่อย เป็นยาบำรุงกำลัง บำรุงมดลูก (กองกานดา ชยมฤต, 2528)
บำรุงโลหิต แก้โลหิตพิการ ขับลม (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรณัฐ โชคชัยเจริญพร, 2539)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 216
7. โกรฐเขียง
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Levisticum officinale* Koch.
UMBELLIFERAE
ราก
ขับลม บำรุงเลือด (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรณัฐ โชคชัยเจริญพร, 2539 และ พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 217
8. โกรฐสอ
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Angelica sylvestris* L.
UMBELLIFERAE
ราก
บำรุงหัวใจ (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรณัฐ โชคชัยเจริญพร, 2539 และ พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) แก้วโรคโลหิตจาง ขับลม (นันทวัน บุญยะประภัศร และ อรณัฐ โชคชัยเจริญพร, 2539)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 216

9. โกรฐหัวบัว
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Conioselinum univittatum* Turcz.
UMBELLIFERAE
เหง้า
บำรุงโลหิต แก้โลหิตพิการ (นันทวัน บุญยะประกาศ และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539)
พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 216
10. คำฝอย
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Carthamus tinctorius* L.
COMPOSITAE
ดอกแห้ง
บำรุงหัวใจ บำรุงประสาท (นันทวัน บุญยะประกาศ และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539 และ พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535) บำรุงน้ำเหลือง
บำรุงโลหิต ประจำเดือน ฟอกโลหิต แก้อ่อนเพลีย (นันทวัน บุญยะประกาศ และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539) บำรุงโลหิต แก้บวม และเป็นยาบำรุงใน
รายที่เป็นอัมพาต (กองกานดา ชยามฤต, 2528)
พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 74
11. จันทน์เทศ
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Myristica fragrans* Houtt.
MYRISTICACEAE
ดอก ผล และแก่น
แก่น บำรุงตับและปอด ผล บำรุงกำลัง ขับลม แก้ปวดมดลูก ธาตุพิการ
ดอก บำรุงโลหิต (พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535)
พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 148-149
12. เจตพังคี
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Cladogynos orientalis* Zipp. ex Span.
EUPHORBIACEAE
ราก และต้น
ราก บำรุงธาตุ (นันทวัน บุญยะประกาศ และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539)
ทั้งต้น ดองเหล้ากินแก้ลมจุกเสียด ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ราก บำรุงธาตุ เจริญ-
อาหาร (วงศ์สถิตย์ จิวกุล, 2538)
วงศ์สถิตย์ จิวกุล และคณะ, 2538: สยามไชนัซพฤกษ์ ภูมิปัญญาของชาติ.
หน้า 72-73

13. สะเฒเทศ	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.
ชื่อวงศ์	PAPILIONACEAE
ส่วนที่ใช้	รากและเหง้า
สรรพคุณ	ให้รสหวาน และใช้แต่งกลิ่น (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) ราก บำรุงหัวใจ ผล บำรุงกำลัง (นันทวัน บุญยะประกาศ และ อรุณ โชคชัยเจริญพร, 2539)
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ. หน้า 213
14. ดังGuy	unknown
ชื่อวงศ์	-
ส่วนที่ใช้	เหง้า
สรรพคุณ	-
แหล่งอ้างอิง	-
15. เถาญเห่า	unknown
ชื่อวงศ์	-
ส่วนที่ใช้	เถา
สรรพคุณ	-
แหล่งอ้างอิง	-
16. เถาวัลย์เปรียง	<i>Derris scandens</i> Benth.
ชื่อวงศ์	PAPILIONACEAE
ส่วนที่ใช้	เถา
สรรพคุณ	แก้ปวดเมื่อย (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535) ราก เป็นยาอายุวัฒนะ (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ. หน้า 101
17. เถาเอ็นอ่อน	<i>Cryptolepis buchanani</i> Roem. & Schult.
ชื่อวงศ์	PERIPLOCACEAE
ส่วนที่ใช้	ใบและเถา
สรรพคุณ	บำรุงเส้นเอ็น แก้ปวดเมื่อย (วงศ์สถิตย์ จิวกุล, 2538) เถา แก้ปวดเมื่อย ช่วย คลายเส้นเอ็น บำรุงเส้นเอ็นให้แข็งแรง (สมสุข มัจฉาชีพ, 2534)
แหล่งอ้างอิง	วงศ์สถิตย์ และคณะ, 2538: สยามไภษัชยพิภพ ภูมิปัญญาของชาติ หน้า 92

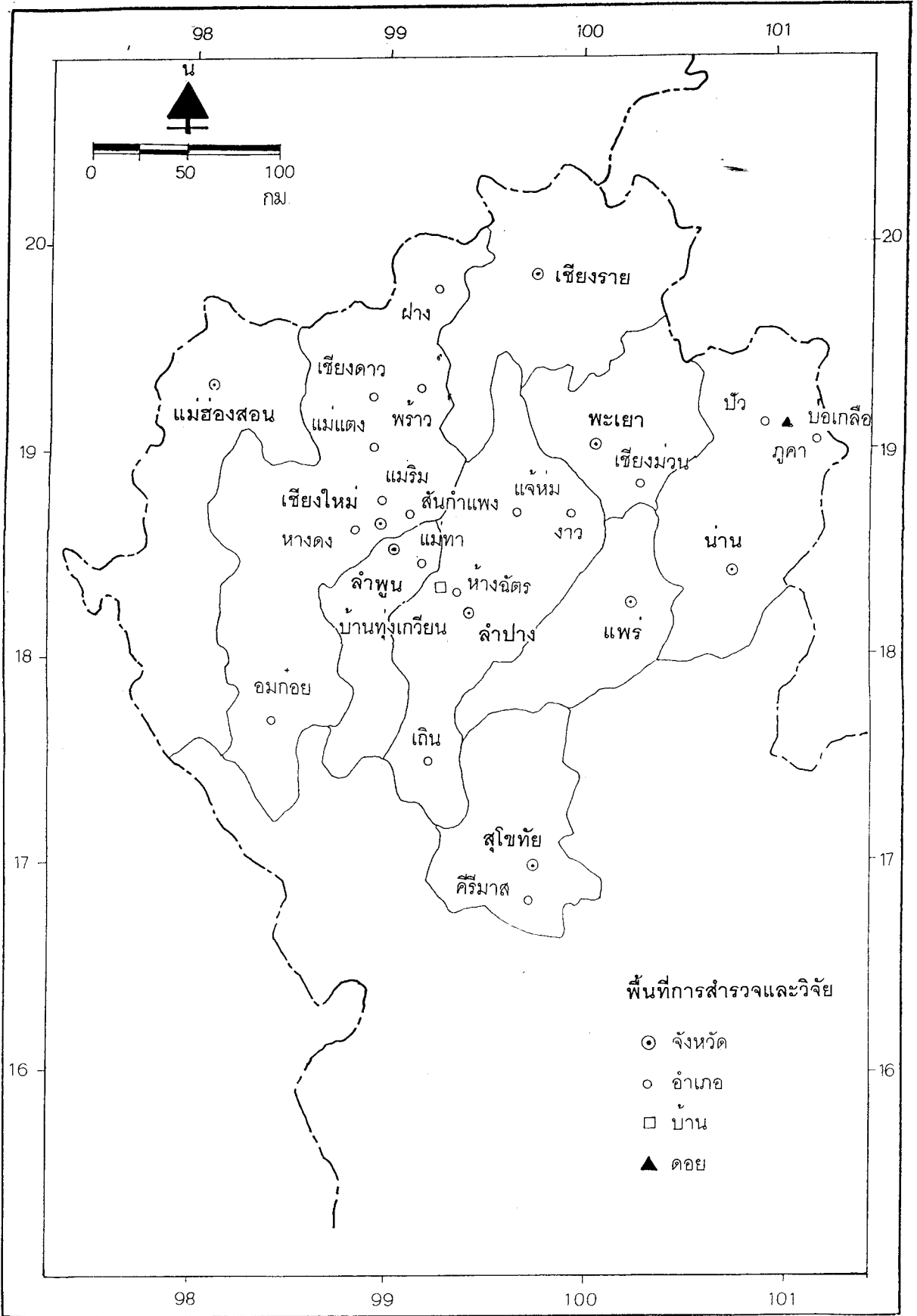
18. เทียนขาว *Cuminum cyminum* L.
ชื่อวงศ์ UMBELLIFERAE
ส่วนที่ใช้ เมล็ด
สรรพคุณ ขับลม ขับเสมหะ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
แหล่งอ้างอิง พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 214
19. เทียนขาวเปลือก *Foeniculum vulgare* Mill. var. *dulce* Alef.
ชื่อวงศ์ UMBELLIFERAE
ส่วนที่ใช้ เมล็ด
สรรพคุณ ขับลม ขับเสมหะ บำรุงกำลัง (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
แหล่งอ้างอิง พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 214
20. เทียนดำ *Nigella sativa* L.
ชื่อวงศ์ RANUNCULACEAE
ส่วนที่ใช้ เมล็ด
สรรพคุณ บำรุงเลือด ขับลม ขับเสมหะ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
แหล่งอ้างอิง พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 214
21. เทียนแดง *Lepidium sativum* L.
ชื่อวงศ์ CRUCIFERAE
ส่วนที่ใช้ เมล็ด
สรรพคุณ ขับเลือด ขับเสมหะ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
แหล่งอ้างอิง พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 214
22. เทียนตักแตน unknown
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้ เมล็ด
สรรพคุณ -
แหล่งอ้างอิง -

23. ป้ายจะเมา	unknown
ชื่อวงศ์	-
ส่วนที่ใช้	ต้น
สรรพคุณ	-
แหล่งอ้างอิง	-
24. เปราะหอม	<i>Kaempferia</i> sp.
ชื่อวงศ์	ZINGIBERACEAE
ส่วนที่ใช้	หัว
สรรพคุณ	-
แหล่งอ้างอิง	-
25. โป้ย้าก๊ก	<i>Illicium verum</i> Hook.f.
ชื่อวงศ์	ILLICIACEAE
ส่วนที่ใช้	ผล
สรรพคุณ	เป็นยากระตุ้น ขับลม (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
แหล่งอ้างอิง	พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกษชาติ. หน้า 213
26. พญามือเหล็ก	<i>Strychnos lucida</i> R.Br.
ชื่อวงศ์	STRYCHNACEAE
ส่วนที่ใช้	เนื้อไม้
สรรพคุณ	เนื้อไม้ แก้กระษัยโลหิต เมล็ดและเปลือกต้น บำรุงกำลัง (วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2538)
แหล่งอ้างอิง	วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2538: สยามเภัชยพฤษก์ ภูมิปัญญาของชาติ. หน้า 217
27. ม้าทะลายโรง	<i>Ficus foveolata</i> Wall.
ชื่อวงศ์	MORACEAE
ส่วนที่ใช้	เถา
สรรพคุณ	บำรุงกำลัง แก้เลือดเสีย เลือดคั่ง ชุบชืด (วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2538)
แหล่งอ้างอิง	วงศ์สฤติย์ จัวกุล และคณะ, 2538: สยามเภัชยพฤษก์ ภูมิปัญญาของชาติ. หน้า 122

28. เร่ว
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Amomum uliginosum* Koenig
ZINGIBERACEAE
ผล
เป็นเครื่องเทศ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 47
29. สมอเทศ
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Terminalia* sp.
COMBRETACEAE
ผล
ขับเสมหะ ขับลม เป็นยาระบายอ่อนๆ (พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535)
พร้อมจิต ศรลัมพ์ และคณะ, 2535: สมุนไพรสวนสิริรุกขชาติ. หน้า 213
30. แสมทะเล
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Avicennia marina* Vierh.
AVICENNIACEAE
เนื้อไม้
-
สนิท อักษรแก้ว และคณะ, 2535: พันธุ์ป่าชายเลน. หน้า 26-29
31. อบเชยญวน
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Cinnamomum* sp.
LAURACEAE
เปลือก
-
-
32. อบเชยเทศ
ชื่อวงศ์
ส่วนที่ใช้
สรรพคุณ
แหล่งอ้างอิง
- Cinnamomum* sp.
LAURACEAE
เปลือก
-
-

3. ชนิดที่เป็นพืชสมุนไพรที่ไม่สามารถทำการเก็บตัวอย่างพันธุ์ไม้ เพื่อมาวิเคราะห์หาชื่อทางพฤกษศาสตร์ได้ (unknown) และได้สอบถามข้อมูลลักษณะของพืชแต่ละชนิด จากหมอยาและนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน

1. กำลังช้างสาร- เป็นไม้เลื้อย ลำต้นเหนียวมาก
2. กำลังเลือดฮ่อ - ไม้พุ่มอยู่ตามป่าดงดิบลึก หมอยาต้องสั่งพวกชาวเขานำมาให้
3. ขาง - พืชล้มลุก
4. ข้าวเย็นใต้ - ลักษณะเหมือนข้าวเย็นเหนือ
5. เครือเข้าหมวก - ไม้เลื้อย มียางขาว
6. เคาะน้ำ - ไม้ต้น อยู่ริมน้ำ
7. จะคานขึ้นหน้าผา Piper sp.
ชื่อวงศ์ Piperaceae
- ไม้เลื้อย ลักษณะคล้ายจะคาน
8. จะคานแดง Piper sp.
ชื่อวงศ์ Piperaceae
- ไม้เลื้อย ลักษณะคล้ายจะคาน เถาเมื่อนำไปดองเหล้าจะให้น้ำสีแดงเข้ม
9. จะคานต้น - ไม้ต้น ใบมีกลิ่นเหมือนจะคาน อยู่ตามป่าดงดิบลึก
10. จาหรอด - ไม้เลื้อย มีลักษณะเหมือนมะพลอด อยู่ตามห้วย
11. เจ็ดกำลังช้างสาร - ไม้พุ่ม
12. คูเครือ - ไม้เลื้อย ลักษณะเหมือนประดู่
13. ตั่งเครือคำ - ไม้เลื้อย ลักษณะเหมือนมะเต็ง
14. น้ำนอง - ไม้ต้น อยู่ตามริมน้ำ
15. มะเหลบ - ไม้ล้มลุก ลักษณะเหมือนผักชี
16. หนาดคำ - ไม้ล้มลุก
17. หัสคุณเทศ - ไม้พุ่ม
18. หัสคุณไทย - ไม้พุ่ม
19. เอ็นยัด - ไม้เลื้อย มียางขาว ใบออกเป็นคู่ เนื้อไม้แห้ง เมื่อแกะเปลือกออก
จะมียางสีขาว ลักษณะคล้ายเอ็นยัดออกมา
20. ฮ่อสะพายควาย - ไม้ต้น
21. ฮางแกง - ลักษณะคล้ายอบเชยต้น เปลือกสีแดง มีกลิ่นหอม อยู่ตามป่าดงดิบ

แผนที่พื้นที่การสำรวจและวิจัย

สรุปและวิจารณ์ผลการศึกษาและวิจัย

จากการศึกษาพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาตองเหล้า ในภาคเหนือของประเทศไทย เริ่มตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2539 ถึง เดือนตุลาคม 2540 พบสูตรตำรับยาตองเหล้า 91 สูตร พืชสมุนไพรที่ใช้มีจำนวน 242 ชนิด สามารถวิเคราะห์หาชื่อได้ 209 ชนิด (species) 166 สกุล (genus) และที่ทราบชื่อเฉพาะสกุล 12 ชนิด รวมอยู่ใน 77 วงศ์ (family) ที่ไม่สามารถวิเคราะห์หาชื่อได้อีก 21 ชนิด และได้ทำการรวบรวมพันธุ์ปลูกไว้ที่สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ จ.เชียงใหม่ รวม 70 ชนิด พืชสมุนไพรที่ทำการสำรวจนี้สามารถจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ชนิดที่เป็นพืชป่าและพืชปลูกในภาคเหนือของประเทศไทย มีจำนวนทั้งสิ้น 189 ชนิด เป็นกลุ่มที่สามารถทำการศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ได้อย่างละเอียด

2. ชนิดที่นำมาจากถิ่นอื่น มักเป็นตัวยาคูที่มาจากร้านขายยาแผนโบราณ มีจำนวน 32 ชนิด ส่วนใหญ่เป็นราก แก่น และผลตากแห้ง ซึ่งมาจากหลายท้องถิ่น บางชนิดนำมาจากต่างประเทศ ทำให้ไม่สามารถศึกษาข้อมูลทางพฤกษศาสตร์ได้ครบถ้วน

3. ชนิดที่ไม่สามารถเก็บตัวอย่าง เพื่อมาศึกษาได้ เนื่องจากพืชแต่ละชนิดที่หมอยาพื้นบ้านแต่ละคนนำมาใช้นั้น กระจายพันธุ์ในบริเวณที่ต่างกัน บางชนิดพบได้น้อยมาก หรืออยู่ในป่าลึก จึงไม่สามารถศึกษาพืชในภาคสนาม ด้วยระยะเวลาจำกัด พืชกลุ่มนี้มีทั้งสิ้น 21 ชนิด

สูตรของยาตองเหล้า มีความแตกต่างกันไป ตามประสบการณ์ที่หมอยาได้รับถ่ายทอดมา ดังนั้น การศึกษาจากหมอยาประมาณ 37 คน จึงพบว่าโอกาสที่สูตรยาต่างๆ เหมือนกันน้อยมาก แต่มีพืชหลายชนิดที่มีการใช้เหมือนกัน บางครั้งมีการนำเอาพืชที่มีสรรพคุณแก้ปวดเมื่อย บำรุงกำลัง หรือบำรุงกำหนด เพียงชนิดเดียว หรือหลายๆ ชนิดมารวมกันปรุงเป็นยาตองเหล้า ที่มาของสูตรเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นการบอกต่อๆ กันมา

นอกจากนี้ยังมีสูตรยาที่ทางร้านขายยาจัดเตรียมเอาไว้เป็นชุด เพื่อความสะดวกในการนำไปใช้ สูตรยารากร้านขายยา เป็นสูตรที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากคนในครอบครัวเช่นกัน แต่ไม่ค่อยจะเปิดเผยสูตรตำรับกันเท่าไร อาจเนื่องมาจากผลทางการค้า

การใช้พืชสมุนไพรของร้านขายยานี้ ได้มีการนำเอาตัวยาคูที่มีสี รส และกลิ่นเฉพาะเข้าเพิ่มรวมในตำรับ เพื่อแต่งสี กลิ่น และรสให้น่ารับประทาน หรือนำสมุนไพรบำรุงกำลังจากต่างประเทศ เช่น โสม ดังกฤษ รวมเข้าไปในสูตร บางชนิดเป็นพืชในภาคเหนือ แต่หลายชนิดที่มีการสั่งหรือเก็บหามาจากที่อื่น ทำให้ไม่สามารถทำการศึกษาลักษณะทางพฤกษศาสตร์ได้ถูกต้องแน่นอน เนื่องจากผู้ขายยาไม่เคยเห็นต้นจริงมาก่อน แต่มีความสามารถในการจดจำและจำแนกส่วนต่างๆ ของพืชที่นำมาใช้เป็นยา โดยส่วนใหญ่แล้ว จำแนกตามสี กลิ่น และรูปร่างลักษณะ ความรู้แบบนี้เป็นภูมิปัญญาอีกรูปแบบหนึ่งเช่นกัน

พืชที่ใช้ทำยาต้องเหล้าตามร้านขายยานั้นมีความแตกต่างจากตัวยาที่สำรวจกับหมอยาพื้นบ้านและตำรายาล้านนาอย่างมาก อาจเป็นเพราะร้านขายยาเป็นแหล่งรวบรวมตัวยาและข้อมูลเกี่ยวกับยาสมุนไพร และเป็นผู้ทราบสรรพคุณของตัวยาแต่ละชนิดเป็นอย่างดี ประกอบกับการได้รับข้อมูลจากผู้ซื้อและผู้ขายสมุนไพรสะสมเรื่อยมา และมีโอกาสรับความรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรจากแหล่งอื่นๆ ด้วย เพราะตัวยาภายในร้านมาจากหลายๆ แหล่งของประเทศ หรือบางครั้งมีการสั่งมาจากต่างประเทศ จึงมีโอกาสดัดแปลงสูตรขึ้นเอง บนพื้นฐานความรู้ทางด้านการยาสมุนไพรของผู้ขายหรือเจ้าของร้าน ตัวยาที่ใช้จึงเป็นตัวยาที่ใช้กันมานาน และเป็นที่เชื่อถือของผู้ใช้ ทั้งทางด้านสรรพคุณและความปลอดภัย

ชื่อสูตรยาต้องเหล้ามักจะมีชื่อที่บ่งบอกความเป็นยาบำรุงกำลัง เพิ่มความแข็งแรง และบำรุงกำหนด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการค้าแล้ว จะมีชื่อตำรับที่ดึงดูดความสนใจแก่ผู้บริโภค ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย เช่น พระกระโดดกำแพง สาวน้อยตกเตียง ใดไม่รู้ล้ม กำลังเสือโคร่ง และแสนางวาน เป็นต้น จากการศึกษาพบว่าชื่อตำรับเหล่านี้ส่วนหนึ่งมาจากร้านขายยาแผนโบราณ และมีการนำเอาสูตรของร้านขายยามาตั้งชื่อใหม่ขึ้นอีกเพื่อให้ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น

ตัวยาหรือพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาต้องเหล้า บางชนิดมักจะมีชื่อที่บ่งบอกถึงสรรพคุณที่ใช้ เช่น ต้นฮ่อสะพายควาย กำลังช้างเผือก กำลังวัวเถลิง มักกระต๊อบโรง มาสามตอน เป็นต้น บางชื่อมีชื่อตรงกับตำรับยาต้อง เช่น ใดไม่รู้ล้ม กำลังเสือโคร่ง หรือมักกระต๊อบโรง ซึ่งในตำรับมีตัวยาพวกใดไม่รู้ล้ม กำลังเสือโคร่ง หรือมักกระต๊อบโรงเป็นตัวยาหลัก บางครั้งมีการนำเอาตัวยากลุ่มนี้ เพียงชนิดเดียว หรือไม่กี่ชนิด มาต้องเหล้า

สรรพคุณของพืชสมุนไพรแต่ละชนิดที่นำมาเป็นส่วนประกอบของยาต้องเหล้า จากการตรวจค้นเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า มีสรรพคุณสามารถรักษาได้หลายโรค และพบอยู่หลายชนิดที่มีสรรพคุณสอดคล้องกับสรรพคุณของยาต้องเหล้า เช่น บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง บำรุงเลือด บำรุงกำหนด แก้ปวดเมื่อย หรือเป็นยาอายุวัฒนะ เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการเลือกใช้พืชสมุนไพรมาเป็นส่วนประกอบของยาต้องเหล้าอย่างมีหลักเกณฑ์และมีเหตุมีผล และยังมีการเฉพาะเจาะจงตัวยาดัวยาวว่าจะใช้รักษาโรคอะไร

พืชสมุนไพรที่มีการนำมาใช้บางชนิดพบว่าเป็นพิษสูง เช่น ดองดึง สลอดหรือมะขางหวานข้างร่อง เมล็ดมะเดื่อ และเมล็ดสะบ้า ซึ่งหากรับประทานเข้าไปแล้วโดยปกติอาจเป็นพิษถึงตาย แต่ตามหลักการของหมอยาพื้นบ้านได้อ้างว่า ในสูตรนั้นมีตัวยาอื่นที่หักล้างความเป็นพิษไปแล้ว หรือไม่ก็ทำลายพิษโดยการระตุ เช่น ปิ้งหรือคั่วไฟ ตามวิธีการทำลายพิษของพืชแต่ละชนิด ตามหลักวิชาการเภสัชกรรมไทย อย่างไรก็ตามสูตรยาต้องเหล้าที่ใช้พืชที่เป็นพิษเหล่านี้ ไม่ควรนำมาปรุงเป็นยา ในรายงานนี้ได้กล่าวถึงเพื่อให้ทราบว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดกันมา และเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการวิจัยขั้นสูงเพื่อพิสูจน์และตรวจสอบต่อไป

พืชสมุนไพรที่เป็นส่วนประกอบของยาต้องเหล้าที่นิยมนำมาใช้ในภาคเหนือ เมื่อดูความถี่ที่ปรากฏในสูตรตำรับยาต้อง ที่ทำการสำรวจจากหมอยาพื้นบ้าน ได้แก่ จะค่าน (*Piper sp.*) ผ่าง (*Caesalpinia sappan*) ปิดปิวแดง (*Plumbago indica*) กำลังเสือโคร่ง (*Betula alnoides*) มะเขือแจ้เครือ (*Securidaca inappendiculata*) รวงแดง (*Ventilago denticulata*) พริกไทย (*Piper nigrum*) ฮ่อสะพายควาย (*Reissanthia grahamii*) กำลังช้างเผือก (*Hiptage bengalensis* var. *candicans*) ดีปลี (*Piper retrofractum*) จะค่านแดง (*Piper sp.*) โดไม้รูล้ม (*Elephantopus scaber*) เปล้าใหญ่ (*Croton oblongifolius*) ม้าแม่กลั่ว (*Polygala chinensis*) มะเขือแจ้ป่าพะ (*Polygala crotalarioides*) มะเขือแจ้ (*Solanum aculeatissima*) หัสคีน (*Croton birmanicus*) ลมแล้ง (*Cassia fistula*) เขืองแข้งม้า (*Leea indica*) จุ่งจาลิง (*Tinospora crispa*) ขี้เหล็ก (*Cassia siamea*) สีเสื่อน้อย (*Vitex trifolia*) ตามลำดับ

ชื่อพืชสมุนไพรบางชนิดเป็นชื่อพ้องกัน โดยเฉพาะชื่อท้องถิ่น ได้แก่ ต้นฮ่อสะพายควาย เมื่อทำการสำรวจแล้ว พบว่ามีถึง 5 ชนิด (species) คือ *Berchemia floribunda*, *Reissanthia grahamii* *Hiptage bengalensis* var. *candicans*, *Gounia leptostachya*, *Salacia chinensis* และ *Milletia sp.* กวางแฉะ มี 5 ชนิด คือ *Rubia cordifolia*, *Sauropus amoebiflorus*, *Crotalaria albida*, *Desmodium renifolium*, และ *Shuteria involucrata* ฮากแดง มี 2 ชนิด *Tadehagi triquetrum* และ *Galium punduanum* ซึ่งสาเหตุเนื่องมาจากแต่ละท้องถิ่นมีการใช้พันธุ์ไม้ต่างชนิดกัน ประกอบกับมีการถ่ายทอดความรู้ตามแบบลักษณะของแต่ละท้องถิ่นมาเรื่อยๆ และการกระจายพันธุ์ไม้ในแต่ละท้องถิ่นยังแตกต่างกันด้วย ส่วนการที่จะทราบถึงสรรพคุณที่ถูกต้อง จะต้องมีการศึกษารายละเอียดทางเภสัชวิทยาของพันธุ์ไม้แต่ละชนิดต่อไป

นอกจากนี้ ชื่อท้องถิ่นของพืชแต่ละชนิด (species) ยังแตกต่างกันไป ซึ่งอาจมีผลมาจากวัฒนธรรมการใช้ภาษาและมุมมองในการตั้งชื่อไทยที่แตกต่างกัน เพราะการเรียกชื่อต้นไม้ส่วนใหญ่อาศัยลักษณะที่มา และการใช้ประโยชน์ของพันธุ์ไม้ชนิดนั้น ไม่มีหลักเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ทำให้มีมากมายหลายชื่อ แต่เป็นที่รู้จักกันดีในท้องถิ่นนั้น จึงแตกต่างจากการตั้งชื่อทางพฤกษศาสตร์ ซึ่งมีหลักเกณฑ์ ระบบ และแบบแผนที่ตายตัว โดยพืชแต่ละชนิด จะมีชื่อวิทยาศาสตร์เฉพาะชื่อเดียว เป็นที่รู้จักตรงกันทั่วโลก

การวิเคราะห์พรรณไม้แบบพื้นบ้าน อาศัยลักษณะภายนอกของพืช เช่น เปลือก ทรงพุ่ม รูปร่างใบ ลักษณะภายนอกของผล รสของเนื้อไม้หรือผล ลักษณะของเนื้อไม้ และสีของส่วนต่างๆ เป็นต้น และอาศัยความจำเป็นพื้นฐาน แต่การวิเคราะห์พันธุ์ไม้ตามหลักการทางพฤกษศาสตร์อาศัยลักษณะของดอกเป็นส่วนใหญ่ อาศัยลักษณะภายนอกเป็นส่วนประกอบ และมีการจำแนกลักษณะของอวัยวะส่วนต่างๆ ของพืชไว้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามการจำแนกแบบพื้นบ้านจัดได้ว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมา เมื่อรวมกับความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ของพืชและกรรมวิธีในการปรุงแต่งแล้ว นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

การเก็บพืชสมุนไพร ส่วนใหญ่จะเก็บจากป่าที่อยู่ใกล้หมู่บ้าน หากบางชนิดไม่พบในบริเวณดังกล่าว จะออกไปเก็บจากป่าที่สมบูรณ์แหล่งอื่น ซึ่งมักเป็นป่าขึ้นตามดอยสูง การออกไปแต่ละครั้งต้องพักแรมในป่า และมีผู้ชำนาญป่าในพื้นที่นั้นเป็นผู้นำทางไปด้วย

ในการนำเอาสมุนไพรออกจากป่าจะนำออกมาอย่างเพียงพอสำหรับการใช้เท่านั้น เพื่อจะได้เหลืออยู่ให้กลับไปเก็บใหม่ได้ หมอยาบางคนที่สูงอายุ บางครั้งไม่สามารถทำการเก็บตัวยาในป่าที่อยู่ใกล้ๆ ได้ ต้องสั่งตัวยาจากผู้ที่เคยนำทางให้ ผู้เชี่ยวชาญพื้นที่ป่าบางคนที่สนใจความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้าน จึงได้รับการถ่ายทอดความรู้ด้านสมุนไพรไปด้วย การศึกษาพืชสมุนไพรในกลุ่มที่ต้องสั่งจากชาวบ้านป่า จึงค่อนข้างเป็นอุปสรรคในการศึกษา เนื่องจากติดตามข้อมูลได้ยาก

การปลูกพืชสมุนไพร เพื่อใช้เองและการปลูกเป็นอาชีพ ยังไม่ค่อยมีการกระทำ เนื่องจากคิดว่ายังมีพืชเพียงพอในป่า และหากสภาพอากาศต่างจากแหล่งที่อยู่เดิมจะทำให้ตัวยาลดลง อย่างไรก็ตามควรมีการให้ความรู้ในการอนุรักษ์ที่ถูกต้องแก่หมอยาพื้นบ้าน และผู้เก็บพืชสมุนไพรจากป่า เพื่อจะได้มีการใช้อย่างยั่งยืนต่อไป

เนื่องจากพื้นที่ทางภาคเหนือของประเทศไทยมีความหลากหลายทางทรัพยากรสูง มีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แตกต่างกันมาก และยังเป็นศูนย์รวมข้อมูลภูมิปัญญาพื้นบ้านของชนกลุ่มน้อยเผ่าต่างๆ ทั้งนี้เพราะข้อมูลและพืชสมุนไพรมีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างทรัพยากรพืชในท้องถิ่น วัฒนธรรมความเชื่อถือ และวัฒนธรรมของชุมชนแต่ละท้องถิ่น ผลการสำรวจทำให้ได้ทราบข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยในภาคเหนืออันล้ำค่าเป็นอย่างมาก แม้ว่าการสำรวจเพียงระยะเวลาสั้นๆ และถ้ามีการขยายเวลาและพื้นที่สำรวจเพิ่มต่อไปอีก ก็น่าจะพบข้อมูลความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเพิ่มขึ้นอีกมาก

แนวทางและความสำคัญในอนาคต

- 1. ควรมีการส่งเสริม และรวบรวมข้อมูลทางด้านสมุนไพรพื้นบ้าน อย่างจริงจัง ซึ่งอาจพบตัวยานี้ใหม่จากทรัพยากรพืชในประเทศ และจะได้นำมาพัฒนาในเชิงเศรษฐกิจต่อไป
- 2. ควรเผยแพร่ ประชาสัมพันธ์ และให้ความรู้ ทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรที่ถูกต้องแก่หมอยา และนักพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน ที่ใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าธรรมชาติโดยตรง เพื่อป้องกันการสูญพันธุ์ และเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนต่อไป
- 3. การนำตัวอย่างพืชสมุนไพรมาปลูกในส่วนพฤกษศาสตร์ จะเป็นการเผยแพร่ความรู้ทางภูมิปัญญาพื้นบ้านของไทย สู่ประชาชนคนไทยด้วยกัน อันจะส่งผลให้ตระหนักถึงคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรพืชในประเทศได้ในระดับหนึ่ง
- 4. ควรทำการขยายพื้นที่การศึกษาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่ใช้ทำยาต้องเหล่า ให้ครอบคลุมทั่วประเทศ เพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน

1. ขวดโหลยาตองที่มีวางจำหน่ายทั่วไป
ในภาคเหนือ

3. สมุนไพรยาตองเหล่าบรรจจุณ

2. ป้ายชื่อและสรรพคุณของยาตองเหล่า

5. หมอยาพื้นบ้านและตำรายาล้านนา

4. ร้านขายยาแผนโบราณใน จ.เชียงใหม่

6. การเก็บยาของหมอยาพื้นบ้าน

7. ศึกษาพันธุ์ไม้มาร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน
อ.สันทราย จ.เชียงใหม่

8. ศึกษาพันธุ์ไม้มาร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน
อ.ศรีมัส จ.สุโขทัย

9. ศึกษาพันธุ์ไม้มาร่วมกับหมอยาชาวเขา
เผ่าม้ง ดอยสุเทพ จ.เชียงใหม่

10. ศึกษาพันธุ์ไม้มาร่วมกับหมอยาพื้นบ้าน
ชมรมดักกะตिला อ.พร้าว จ.เชียงใหม่

11. เก็บตัวอย่างต้นจริง เพื่อปลูกรวบรวมที่
สวนพฤกษศาสตร์ อ.แมริม จ.เชียงใหม่

12. แปลงเพาะชำพืชสมุนไพร ที่ใช้ทำ
ยาดอกเห็ด ที่สวนพฤกษศาสตร์

13. ต้นกล้าโคคลานที่ได้จากการเพาะเมล็ด

14. กวางแฉะ
Crotalaria albida Heyne

15. กวางแฉะ
Desmodium renifolium Schindl

16. กวางแฉะ
Rubia cordifolia L.

17. กวางแฉะ (ดอกและผล)

Shuteria involucrata (Wall.) Wight & Arn.

18. กวางแฉะ

Sauropus amoebiflorus Airy Shaw

19. กาสะลอง

Millingtonia hortensis Linn.f.

20. เถากองแกบแดง

Ventilago denticulata Willd.

21. กำลั้งช้างเผือก
Hiptage bengalensis Kurz
var. *candicans* P. Sirirugsa

22. กำลั้งเสือโคร่ง
Betula alnoides Buch.-Ham.

23. เก่ากำลั้งช้างสาร
Peristrophe tinctoria Nees

24. ขาวเย็นเหนือ
Smilax corbularia Kunth

25. ขอบย (ดอกและผล)
Streblus asper Lour.

26. เขืองหูช้าง
Leea macrophylla Merr.

28. เคียะกะม⁺
Euphorbia tirucalli L.

29. จะค่าน ✓
Piper sp. ✓

27. ขี้เหล็ก
Cassia siamea Lamk

30. จำปูนต้น
Indigofera caloneura Kurz

31. จุงจาลิง

Tinospora crispa Miers ex. Hook.f.
& Thoms

34. โต๊ะไม้รูลม (ต้นและดอก)

Elephantopus scaber L.

32. ดอกดิ่ง

Gloriosa superba L.

33. เดื่อยหิน

Coix lacryma-jobi L. var. *lacryma-jobi*

35. ตับเตาตัน
Diospyros ehretioides Wall.

36. ตีนเป็ด
Alstonia scholaris R.Br.

37. ถอน
Albizia procera Benth.

39. ปิดปิวขาว
Plumbago zeylanica L.

38. ปั้งขาว
Clerodendrum colebrookianum Walp.

40. บิดบัวแดง
Plumbago indica L.

41. ฝรั่ง
Piper sp.

42. กล้วย
Zingiber purpureum Roscoe

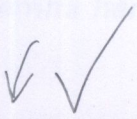
43. เปลาตองแตก
Baliospermum montanum Muell. Arg.

44. เปล่าน้อย
Croton sublyratus Kurz

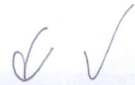
45. เป้ล่าเลือด (ดอกและหัวใต้ดิน)
Dioscorea decipiens Hook.f.

46. เป้ล่าหลวง
Croton oblongifolius Roxb.

47. ผู่เตมาแปดคอน
Disporum calcaratum Don

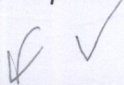
48. ฝาง (ดอกและผล)
Caesalpinia sappan L.

49. พญามือเหล็ก
Premna herbacea Roxb.

51. พันธุ์ใหญ่
Stachytarpheta indica Vahl

52. มะเขือแจ้
Solanum aculeatissimum Jacq.

50. พริกน้อย
Piper nigrum L.

53. มะเขือแจ้เครือ
Securidaca inappendiculata Hassk.

54. มะเขือแจ้ป่าแพะ
Polygala crotararioides Ham.

55. มะขาง
Madhuca stipulacea Fletch.

56. มะดูก
Siphonodon celastrineus Griff.

57. มะเตี๋ย
Strychnos nux-blanda A.W. Willd

58. มะปิ่น
Aegle marmelos (L.) Corr.

59. มะโหดตน

Erythroxylum cuneatum Kurz

60. มาแมกกล้า

Polygala chinensis L.

61. มาสามตอน (ดอกและผล)

Asparagus filicinus Buch.-Ham.

62. มาหตั้งเหล็ก
Lasianthus kurzii Hook.f.

63. แมวไม้
Agapetes hosseana Diels

64. ขอ
Morinda citrifolia L.

65. คมแดง
Cassia fistula L.

66. ลับมีนหลวง
Cassia alata L.

67. เล็งจ๋อน

Clerodendrum patasites S. Moore

70. สีหะดใหญ่

Lepisanthes rubiginosa Leenh.

68. สมอพิเภก

Terminalia bellerica Roxb.

69. สะเภาลม

Sesbania sesban Merr.

71. โสมบ้าน

Talinum paniculatum Garth.

72. หญ้าหงอนนาค
Barleria strigosa Willd.

73. หญ้าหนุตัน
Dianella ensifolia Red.

74. หมากหลอด
Elaeagnus latifolia L.

75. หัสคีน
Croton birmanicus Muell. Arg.

76. แห้วหมู
Cyperus rotundus L.

77. ฮอสพะยควาย (ต้นและดอก)
Gouania leptostachya DC.

78. ฮอสพะยควาย
Reissanthia grahamii Ding Hoa

80. ฮวนตักหงาย
Arundina graminifolia Hochr.

79. ฮอสพะยควาย
Berchemia floribunda Wall. ex.
Brongn.

81. ฮากแดง (ดอกและผล)
Tadehagi triquetrum Ohashi

82. ฮากเหลือง
Desmodium oblongum Benth.

83. ฮางคาว
Acorus calamus L.

เอกสารอ้างอิง

- กองกานดา ชยามฤต. สมุนไพรไทย ตอนที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ชุตติมาการพิมพ์, 2528.
- คณิดา เลขะกุล, มาลี พ. สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และสุภัทร สวัสดิรักษ์. พรรณไม้สวนหลวง ร.9. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2530.
- คณิดา เลขะกุล. ไม้ดอกและไม้ประดับ. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2536.
- จันทราภิรักษ์ ไตรวานนท์. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวลีซอ ในหมู่บ้านลีซอลุ่ม จังหวัดเชียงใหม่. ปัญหาพิเศษปริญญาตรี, ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่, 2536.
- จำลอง เพ็งคล้าย และคณะ. ไม้มีค่าทางเศรษฐกิจของไทย ตอนที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515.
- จิรเดช และอรัญญา มโนสร้อย. เกษตรกรรมล้านนา: ตำรับยาสมุนไพรล้านนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ องค์การทหารผ่านศึก, 2537.
- ณพพร ดำรงศิริ. พฤกษอนุกรมวิธาน. กรุงเทพมหานคร: สาขาพฤกษศาสตร์ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536.
- เต็ม สมิตินันท์ และคณะ. ไม้มีค่าทางเศรษฐกิจของไทย ตอนที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมชน-สหกรณ์การขายและการซื้อแห่งประเทศไทย, 2518.
- เต็ม สมิตินันท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อพื้นเมือง). กรุงเทพมหานคร: พันธุ์-พับบลิชซิง. 2523.
- เต็ม สมิตินันท์. พันธุ์ไม้ป่าเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, 2518.
- นันทวัน บุญยะประกศร และอรนุช โชคชัยเจริญพร, บรรณาธิการ. สมุนไพรพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาชนจำกัด, 2539.
- บุศบรรณ ณ สงขลา. สมุนไพรไทย ตอนที่ 1. กรุงเทพมหานคร: พันธุ์พับบลิชซิง, 2525.
- ปรัชญา ศรีสง่า. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งลาย หมู่บ้านแม่สาใหม่ จังหวัดเชียงใหม่. ปัญหาพิเศษปริญญาตรี, ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่, 2536.
- ปิยะวรรณ วินิจชัยนันท์. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวกะเหรี่ยงในเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญา-มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่, 2538.
- พยอม ตันติวัฒน์. วิวัฒนาการของยาพื้นบ้าน. รายงานการประชุมสัมมนาสมุนไพรพื้นบ้านล้านนาไทย ครั้งที่ 1. หน้า 17-24. เชียงใหม่, 2522.
- พร้อมจิต ศรีลัมพ์ และคณะ, บรรณาธิการ. สมุนไพรและยาที่ควรรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อาร์ดีพี, 2532.

พร้อมจิต ทรัพย์ และคณะ, บรรณาธิการ. สมุนไพรสวนสิริรุกชาติ. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พริน-
ติงกรุ๊ป จำกัด, 2535.

พระพิศาลพัฒนานทร และคณะ, ผู้จัดทำ. สวนสมุนไพรวัดป่าศรีถาวร เฉลิมพระเกียรติ 50 ปี ครองราชย์.
กรุงเทพมหานคร: สวีชาญการพิมพ์ 2539.

ทรัพย์ รัชนี, ม.ร.ว., บุญชู บุญทวี และจำลอง เพ็งคล้าย. พรรณไม้ในสวนป่าสิริรุกติ ภาคกลาง
(จังหวัดราชบุรี). กรุงเทพมหานคร: ชุตติมาการพิมพ์, 2535.

มีพิชญ์ สุชาวรรณ. พืชสมุนไพรเป็นยา เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: อักษราพัฒนาการพิมพ์, ไม่ระบุปีพิมพ์
วานิตย์ พลพิมพ์. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวเขาเผ่าต่างๆ ในเขตศูนย์พัฒนา โครงการหลวง
แก่งน้อย และหนองเขียว จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ เชียงใหม่, 2539.

ดา พงษ์สัตยาพิพัฒน์. พฤกษศาสตร์พื้นบ้านของชาวม้งชาว ในหมู่บ้านข้างเคียน จังหวัดเชียงใหม่.
ปัญหาพิเศษปริญญาตรี, ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เชียงใหม่, 2535.

บัณฑิตยสถาน. อนุกรมวิธานพืช อักษร ก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
เพื่อนพิมพ์จำกัด, 2538.

ผู้พัฒนพงศ์. สมุนไพรไทย ตอนที่ 2. กรุงเทพมหานคร: นิเวศรรดาการพิมพ์, 2522.

ผู้พัฒนพงศ์. สมุนไพรไทย ตอนที่ 3. กรุงเทพมหานคร: พันธุ์พืชบลิซซิ่ง, 2525.

ผู้พัฒนพงศ์ และอวัชชัย วงศ์ประเสริฐ. สมุนไพรไทย ตอนที่ 5. กรุงเทพมหานคร: ชุตติมาการ-
พิมพ์, 2530.

กิตติย์ จักรกุล และคณะ, บรรณาธิการ. สมุนไพรพื้นบ้านล้านนา. กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินติง
แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2539.

กิตติย์ จักรกุล และคณะ, บรรณาธิการ. สยามไผ่ชัชยพฤกษ์ ภูมิปัญญาของชาติ. กรุงเทพมหานคร:
อัมรินทร์พรินติง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, 2538.

นันท (โต โกเมศ), พระยา. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ฉบับชื่อพื้นเมือง-ชื่อพฤกษศาสตร์).
กรุงเทพมหานคร: กรมป่าไม้, 2491.

เทพหัสดิ. พจนานุกรมศัพท์พฤกษศาสตร์ สาขาพฤกษอนุกรมวิธาน. กรุงเทพมหานคร: สาขา
วิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.

ณ นคร, บรรณาธิการ. สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.
พรินติง เฮาส์, 2537.

ณ นคร, บรรณาธิการ. สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์, เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร:
โอ.เอส. พรินติง เฮาส์, 2538.

- วีระชัย ณ นคร, บรรณาธิการ. สนวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์, เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, 2539.
- วีระชัย ณ นคร, บรรณาธิการ. สนวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์, เล่ม 4. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, 2540.
- สนิท อักษรแก้ว และสมชาย พานิชสุขโข. พันธุ์ไม้ป่าชายเลนของไทย. กรุงเทพมหานคร: คอมพิวเตอร์-เวอไทยซิ่ง, 2530.
- สมจิตร พงศ์พันธ์ และสุภาพ ภูประเสริฐ. พืชกินได้และพืชมีพิษในป่าเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์, 2514.
- สมพร ภูติยานันต์. ประวัติความเป็นมาของหมอยาพื้นบ้าน. รายงานการประชุมสัมมนาสมุนไพรพื้นบ้านลานนาไทย ครั้งที่ 1. หน้า 1-16. เชียงใหม่, 2522.
- สมพร หิรัญรามเดช. การสำรวจการใช้สมุนไพร ของแพทย์แผนโบราณ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ พิมณศ, 2527.
- สมราน สุดดี. การศึกษาอนุกรมวิธานพืชของพรรณไม้ดอก บริเวณป่าหินงาม จังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- สมสุข มัจฉาชีพ. พืชสมุนไพร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นันทชัย, 2534.
- เสาวภา พรศิริพงษ์ และคณะ. สถานภาพและทิศทางการวิจัยการแพทย์แผนไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การทหารผ่านศึก, 2539.
- Airy Shaw, H.K. Kew Bulletin Euphorbiaceae, Vol. 26. London: Her Majesty's Stationery office' 1972.
- Anderson, E.F. Ethnobotany of Hill Tribes of Northern Thailand: I. Medicinal Plant of Akha. Econ. Bot. 40: 38-53, 1986.
- Anderson, E.F. Ethnobotany of Hill Tribes of Northern Thailand: II. Lahu Medicinal Plant. Econ. Bot. 40: 442-450, 1986.
- Backer, C.A. and Bakuizen Van Den Brink, R.C. Flora of Java, Vol. 1. Groningen: N.V.P. Noordhoff, 1963.
- Backer, C.A. and Bakuizen Van Den Brink, R.C. Flora of Java, Vol. 2. Groningen: N.V.P. Noordhoff, 1965.
- Backer, C.A. and Bakuizen Van Den Brink, R.C. Flora of Java, Vol. 3. Groningen: N.V.P. Noordhoff, 1968.
- Bailey, L.H. Manual of Cultivated Plant. Toronto: The Macmillan Company, 1969.
- Bor, N.L. The Grasses of Burma, Ceylon, India and Pakistan. Great Britain: Campfield Press, 1960.
- Brun, V. and Schumacher, T. Traditional Herbal Medicine in Northern Thailand. Bangkok: White Lotus Co., Ltd., 1994.

- Burkill, I.H. A Dictionary of the Economic Products of the Malay Peninsula, Vol I-II. Kuala Lumpur: Art Pinting Works, 1966.
- Chantaranothai, P. and Parnell, J. A revision of *Acmena*, *Cleistocalyx*, *Eugenia* ss. and *Syzygium* (Myrtaceae) in Thailand. Thai For. Bull. 21: 1-123, 1994.
- Dassanayake, M.D. Flora of Ceylon, Vol. 1. Faridabad: Oxonian Press Pvt. Ltd., 1980.
- Dassanayake, M.D. Flora of Ceylon, Vol. 3. Faridabad: Oxonian Press Pvt. Ltd., 1981.
- Dassanayake, M.D. Flora of Ceylon, Vol. 4. Faridabad: Oxonian Press Pvt. Ltd., 1983.
- Dassanayake, M.D. Flora of Ceylon, Vol. 5. Faridabad: Oxonian Press Pvt. Ltd., 1985.
- Dassanayake, M.D. Flora of Ceylon, Vol. 6. Faridabad: Oxonian Press Pvt. Ltd., 1988.
- Harada, J., Paisooksantivatana, Y. and Zungsontiporn, S. Weed in the Highlands of Northern Thailand. Bangkok: Mass & Media Co. Ltd., 1987.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 1. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1875.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 2. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1879.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 3. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1882.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 4. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1885.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 5. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1890.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 6. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1894.
- Hooker, J.D. The Flora of British India, Vol. 7. London: L.Reeve & Co., Ltd., 1897.
- Huchinson, J. The families of flowering Plants, Vol. 3. Oxford: Clarendron Press, 1973.
- Huchinson, J. The Families of Flowering Plants, Vol.1. Oxford: Clarendron Press, 1925.
- Huchinson, J. The Families of Flowering Plants, Vol.2, Great Britain: Oxford University Press, 1959.
- Jacquat, C., and Bestossa, G. Plant Form the Markets of Thailand. Bangkok: Duang Kamol, 1990.
- Kurz, S. Forest Flora of British Burma, Vol. 1. Calcutta: office of Superintendent of Government Printing, 1877.
- Kurz, S. Forest Flora of British Burma, Vol. 2. Calcutta: office of Superintendent of Government Printing, 1877.
- Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 6 part 2. Bangkok: The Diamond Printing Co. Ltd., 1996.
- McMakin, P.D. A Field Guide to the Flowering Plant of Thailand. Bangkok: White Lotus. Co., Ltd., 1988.
- Nanakorn, W. A Preliminary study on the Forest Vegetation of Thailand. Technical Section, Botanical Organization, 1993.
- Nanakorn, W. The genus *Combretum* (Combretaceae) in Thailand. Thai For. Bull. 16: 154-204, 1986.

- Nanakorn, W. The genus *Terminalia* (Combretaceae) in Thailand. Thai For. Bull. 15: 59-107, 1985.
- Niyomdham, C. A Revision of the Genus *Crotalaria* L. (Papilionaceae). Thai For. Bull. 11: 105-181, 1978.
- Niyomdham, C. Key to the Genus of Thai Papilionaceae Plants. Thai For. Bull. 22: 26-88, 1994.
- Pake, C.V. Medicinal Ethnobotany of Hmong Refugees in Thailand. J. Ethnobiol. 7(1): 13-26, 1987.
- Panthong, A. and et al. Ethnobotanical Review of Medicinal Plants from Traditional Books, Part II: Plant with Antidiarrheal, Laxative and Carminative properties. Journal of Ethnopharmacology. 31: 121-156, 1991.
- Phengkai, C and et al. The Vegetation in Bog Area. Thai For. Bull. 17: 1-105, 1988.
- Radanachaless, T. and Maxwell, J.F. Weeds of Soybean Field in Thailand. Chiang Mai: Multiple Crooping Center, 1994.
- Ridley, H.N. The Flora of the Malay Peninsula, Vol. 1-5. London: L. Reeve & Co., Ltd., 1967.
- Smittinand, T. and Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 2 part 3. Bangkok: The Asrct Press, 1975.
- Smittinand, T. and Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 4 part 1. Bangkok: The Tistr Press, 1985.
- Smittinand, T. and Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 4 part 2. Bangkok: The Asrct Press, 1975.
- Smittinand, T. and Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 5 part 3. Bangkok: The Chutima Press, 1991.
- Smittinand, T. and Larsen, K., (eds.). Flora of Thailand, Vol. 5 part 4. Bangkok: The Chutima Press, 1992.
- Thuan, N.V., Phon, P.D. and Niyomdham, C. "A Legumineuses-Papilionoidees" Flore du Cambodge du Laos et du Vietnam, Fasc. 23. Paris: Museum Nation d'Historire Naturelle, 1987
- Van Steenis, C.G.G.J. (eds). Flora Malesiana Vol. 6 part 2, Natherlands: N.V. Dijkstra's Drukkerij V/H Boekdrukkerij Gerb. Hoitsema-Groningen, 1962.
- Van Steenis, C.G.G.J. (eds). Flora Malesiana Vol. 6 part 3, Natherlands: N.V. Dijkstra's Drukkerij V/H Boekdrukkerij Gerb. Hoitsema-Groningen, 1964.